

VETENSKAPSSOCIETETEN
I LUND
ÅRSBOK

1991

Vetenskaps societeten
i Lund
Årsbok 1991

*Yearbook of
the New Society of Letters
at Lund*

Lunds University Press

Redaktör: Anders Grönvall, Sjögatan 6,
S-223 63 Lund, tel 046-12 35 79

Formgivning: Lars Tempte

Omslagsbilden visar en detalj från aulan i Universitetshuset,
efter restaureringen.

Det joniska kapitälet är gjutet i Lund under Axel Nymans ledning.
Förgyllningen utgöres av slagmetall.

Foto av Ola Terje, februari 1986

Art nr 20219
ISBN 91-7966-161-0

Wallin & Dalholm 1993

Innehåll

Artiklar

- 5 *Torsten Burgman*: Ur Nicolaus Silfverskiölds brevväxling
- 38 *Paul Hadler*: Johann Carl Dähnert Ein Repräsentant deutsch-schwedischer Kulturbeziehungen im 18. Jahrhundert
- 47 *Leokadia Postén*: Reformverksamhetens sammanbrott i Polen 1792 i belysning av Samuel Niclas Casströms diplomatiska rapporter
- 71 *Anna Birgitta Rootb*: Jesus botar Malchus'öra
- 131 *Nils Gösta Valdén*: Hur Vilhelm Ekelund blev Ove
- 142 *Alf Önnerfors*: Zu Person und Werk des Publius Flavius Vegetius Renatus

Minnesord

- 177 Paulus Svendsen av *Carl Febrman*
- 181 Ronald Syme av *Stig Y Rudberg*
- 185 Herbert Jankuhn av *Berta Stjernquist*
- 191 Manfred Moritz av *Tore Nilstun*
- 195 Ture Johannisson av *Gösta Holm*
- 205 Åke Ståhlbrandt av *Ernst Herslow*
- 207 Curt Weibull av *Sven A Nilsson*

Vetenskaps societeten i Lund

- 219 Matrikel
- 230 Verksamhetsberättelse 1990
- 232 Räkenskaper
- 235 Stadgar
- 239 Skriftförteckning

Torsten Burgman

Ur Nicolaus Silfverskiölds brevväxling

Professor Nicolaus (Nils) Silfverskiöld föddes i Ölmstads prästgård år 1635. Fadern var kyrkoherden Andreas Jonae Hyltenius, son till torparen Jöns i Hyltan i Målilla. Modern var Anna Gahm, småländsk prästdotter.

Efter skolutbildning vid Braheskolan på Visingsö kom Nicolaus tillsammans med brodern Laurentius (Lars) till Uppsala 1653, där bägge inskrevs vid universitetet. Antalet studenter där vid 1600-talets mitt har uppskattats till omkring ettusen, största delen prästsöner.

Om Nicolaus Hyltenius öden vid universitetet är vi ganska väl underbyggda bl a genom konsistorieprotokollen. År 1656, då studenten var 21 år gammal, var han inblandad i en händelse med pennalism och dömdes tillsammans med sin kamrat, sedermera biskopen i Lund Canutus Hahn, att tillbringa en tid i studentfängelset.

23 år gammal var Hyltenius respondent på en avhandling om Hugo Grotius för professor Petrus Gavelius. Han kom inte att promoveras, men 1661 höll Hyltenius en oration över den avlidne konungen, Karl X Gustav, ett vanligt sätt att uppmärksammas och alltså en språngbräda till verksamhet i kunglig tjänst.

Hyltenius oration kom mycket buller åstad och lämnade spår i konsistorieprotokollen. Bakgrunden var, att han tog sig före att utan tillstånd av dekanus börjat trycka sin oration, med utfall mot Danmark och Polen och med dedikation till den unge Karl XI. Detta bragte Hyltenius i kontakt med universitetets kansler, rikskanslern Magnus Gabriel de la Gardie, som tillsammans med riksdrotsen Per Brahe d y, grundare av skolan på Visingsö, blev Hyltenius särskilda välgörare eller "patron". Orationen uppmärksammades givetvis av kungahuset, främst företrätt av änkedrottning Hedvig Eleonora och kungens bror hertig Adolf Johan. Över den senare höll Hyltenius en oration 1662. Han var då redan anställd som sekreterare hos hertigen, som residerade på Stegeborgs slott. För att göra karriär under 1600-talet måste en student göra en peregrination eller rundresa på kontinenten, och Hyltenius fick löfte av hertigen att denne skulle bidra till en dylik. Han fick därigenom utforma sin resa i frihet.

Torsten Burgman

Andra samtida studenter reste oftast som informatorer för förnäma adelsmäns söner.

På hösten 1662 kunde Hyltenius, med nödiga penningmedel försträckt, gå ombord på ett fartyg i Stockholm, med destination London. I fyra utförliga brev till hertig Adolf Johan beskrev Hyltenius sin genom höststormar äventyrliga resa och upplevelserna i den engelska huvudstaden på våren 1663. Breven är bevarade i Stegeborgssamlingen på Riksarkivet.

I ett av sina brev berättade studenten, att han personligen överlämnat hertigens rekommendationsbrev till Karl II, då denne lämnade en middagstillställning, ett ganska levande bevis på Hyltenius framåtanda. Några nådebevis fick han troligen inte och så småningom tog hertigens väl ganska snålt tilltagna understöd slut. Hyltenius skrev gång på gång och klagade sin nöd men utan resultat. Den svenske residenten i London Johan Leijonberg försåg till slut honom med en summa pengar mot en växel, som hertigen på hösten samma år inlöste.

Efter England kom turen till Frankrike, där Ludvig XIV regerade. Genom den kände astronomen Andreas Spole, småningom Hyltenius kollega som professor i Lund, vet vi, att dessa båda svenskar 1664 med en båt reste från London till Dieppe i Frankrike, för att sedan fotvandrade till Paris.

Efter nya peregrinationer i Europa blev Hyltenius utnämnd till professor i juridik i Lund, 1667. Hyltenius hade som vi vet ingen doktorsgrad, men få professorer på 1600-talet hade tagit graden – studier och peregrinationer ansågs tillräckligt meriterande.

I januari 1668 celebrerades högtidligt det nya universitetet i Skåne. Därvid höll Hyltenius i Lunds domkyrka ett tacksägelsetal på latin. Källorna från Lundatiden berättar, att han var en framstående talare, som kunde fångsla åhörarna genom att orera på romarnas språk i halvannan timme. All undervisning hölls också på latin.

Antalet studenter vid universitetet var inte stort, första året ett nittiotal. I ett brev till en studiekamrat, professorn och sedermera ärkebiskopen Erik Benzelius d ä, år 1669, berättar Hyltenius stolt, att han hade ett ovanligt stort antal åhörare på sina juridiska föreläsningar, nämligen 30 till 40.

De första åren av Lunds universitets verksamhet upptogs annars i stor utsträckning av stridigheter mellan dess företrädare, något som också förekom vid det betydligt äldre universitetet i Uppsala. Särskilt kom den stridbare, för att inte säga lättirriterade, Hyltenius i konflikt med universitetets prorektor Bernhard Oehleisch, som fick emot sig hela konsistoriet och förflyttades till Bremen. Juristkollegan Beckman, liksom Oehleisch av

tyskt ursprung, invecklades en lärostrid med Samuel Pufendorf, även han jurist, med stor berömmelse. Beckman gick småningom i landsflykt, efter att ha kommit stort buller åstad.

När Hyltenius kollega och vän Knut Hahn, småningom lundabiskop, 1671 lämnade Lund för att tillträda tjänsten som kyrkoherde i Ronneby, köpte Nicolaus Hyltenius det stenhus kamraten ägt, nu kallat Dekanhuset och ännu bevarat på Kulturen i Lund. Där kunde professorn flytta in med sin hustru Abela Kiempter (von Kempften), vars far var dansk ämbetsman. Det var säkerligen inte någon nackdel att i det så nyligen från Danmark erövrade Skåne ha en dansk hustru. Det finns samtida vittnesbörd om att svenska studenter i Lund förföljdes av befolkningen.

Den lovande utvecklingen vid det skånska universitetet tog ett brått slut då krig utbröt med Danmark och en stor dansk armé landstigit i Skåne på sommaren 1676. Alla professorer av svensk börd tvingades lämna Lund och de flesta tog sin tillflykt till det befästa Malmö. Rektoratet vid universitetet cirkulerade mellan professorerna, som tjänstgjorde en termin i taget, och Hyltenius hade just tillträtt som rector magnificus. Han fick ansvaret för att universitetets sigill, silverspiror, böcker och annat flyttades till Sankt Petri kyrkas sakristia i Malmö.

Från Hyltenius vistelse i Malmö hösten 1676 finns något så ovanligt som en bevarad dagbok, som legat obeaktad i Uppsala universitetsbibliotek under ett par sekler. Där berättar professorn om det dagliga livet, om striderna på slätten utanför Malmö mellan danska och svenska trupper, om ryktesspridning och trolldomsprocesser. Vidare om de personliga motsättningarna mellan professorn och generalguvernören, fältmarskalken Fabian von Fersen, som misstänkte professorn för trolöshet mot svenske kungen endast av den anledningen att han mottagit bud från sin danskfödda hustru. Både hon och hennes make arresterades och fördes till rannsaking på Malmöhus slott.

Efter slaget vid Lund kunde Hyltenius på våren 1677 åter vistas i lärdomsstaden, men universitetets verksamhet hade upphört. En dansk trupp besatte åter Lund i maj 1677 och bortförde professorn och rektorn Hyltenius till Köpenhamn. Efter vädjan till ett danskt krigsråd fick han emellertid bege sig till Malmö, där hans antagonist Fabian von Fersen avlidit. Hyltenius sammanträffade i Malmö med Johan Gyllenstierna, Karl XI:s främste medarbetare, som sände honom att rapportera till kungen om förhållandena i Danmark. Hyltenius, som före kriget arbetat i kungliga kommissioner, kom i gunst hos kungen och blev en ivrig medhjälpare i krigsansträngningarna.

Fig. 1. Dekanhuset. Kulturen, Lund.

När fredsförhandlingar inleddes i Lund 1679, bodde de danska förhandlarna i Hyltenius hus och med all sannolikhet undertecknades också fredsfördraget i ett rum på övre våningen i huset, känt som Dekanhuset.

Hyltenius var fortfarande rektor för universitetet, så att säga vilande ”djupfryst” rector magnificus. I Lund fanns nu endast fyra professorer kvar och de verkade för universitetets restitution. Detta lyckades, och 1682 återinvigdes Lunds universitet, varvid Hyltenius höll högtidstalet. Han blev tills vidare den ende professorn i juridik men var tidvis frånvarande för medverkan i juristkommissioner, verksamma i det krigshärjade Skåne. År 1686 fick Hyltenius, som sedan 1660-talet kallat sig Hylteen, för sina tjänster adelsskap och tog namnet Sölverskiöld, senare ändrat till Silfverschiöld omväxlande med Silfverskiöld. Hans hustru hade under kriget avlidit och lämnat maken att ensam uppfostra två barn, sonen Nils, född 1674, senare landshövding, och Ida, född 1672, gift 1690 med en av professors elever, Rikard Gjedde Ehrenborg. Denne hade 1687 tillträtt en tjänst som o professor i juridik och skötte mot halva lönen sin f d lärares tjänst, då denne fortsatt var ivrigt sysselsatt i kungliga kommissioner.

Rikard Ehrenborg övertog också Dekanhuset. Professor Silfverskiöld hade redan 1680 fått Tågerups gård, som han återuppbyggt efter krigets härjningar. 1682 köpte han även Össjö, som tidigare varit en ladugård

under Skillinge, och Össjö gjorde Silfverskiöld till sitt säteri. Sedan han 1700 efter svärsonens död återtagit sin professur, sålde han Tågerup och bodde mestadels på Össjö. Där växte barnen i hans andra äktenskap upp. Andra hustrun hette Juliana Sigrid Gripenflycht och var artonårig, då hon gifte sig med den 52-årige professorn 1686, troligen samtidigt som han blev adlad. Paret fick sju barn. Den mest framstående, Peter, blev hovrättspresident i Åbo och gifte sig till Häckeberga slott. Yngste brodern, Julius, slutade som vice president i Kommerskollegium. Carl Mikael Bellman berättar i sin självbiografi, att Julius umgicks med hans föräldrar. Systrarna gjorde i allmänhet goda giften och Abela Juliana gifte sig med Henrik Hammarberg, president i Svea hovrätt och mest känd som "Stenbocks kurir".

Professor Nils Silfverskiöld fick inte uppleva sina barns framgångar. Under en resa till huvudstaden avled han och begravdes i stillhet i Klara kyrka 1702, 67 år gammal. Men genom sin karriär och sina ekonomiska framgångar gav Silfverskiöld sina barn del i makten och härligheten.

(För källhänvisningar hänvisas till min biografi Nils Hyltenius-Silfverskiöld. Professor och akademirektor i Lund och hans dagbok från Malmö belägring 1676, Lund 1989.)

Nicolaus Hyltenius-Silfverskiölds brev från Lund till Erik Benzelius d ä 1669 och 1672

Nicolaus Hyltenius-Silfverskiöld var en flitig brevskrivare. Hans handstil är ovanligt lättläst, driven och i svepande drag. Han kan utan tvekan anses vara en framstående stilist, en utmärkt representant för 1600-talets lärda skrå.

I Linköpings stiftsbibliotek har bevarats två brev från Hyltenius till studiekamraten i Uppsala Erik Benzelius d ä (1632–1709). Denne hade efter studierna i Uppsala gjort en studieresa till tyska universitet, Paris, London, Oxford och Leiden 1663–1665, som informator till rikskansler Magnus Gabriel de la Gardies söner. Detta var samtidigt som Hyltenius befann sig på utrikes ort, och möjligen kan de ha mötts. Från sin resa har Benzelius skrivit en dagbok på latin, som likaledes återfinns i Linköpings stiftsbibliotek. 1668 utnämndes Benzelius till e o professor i historia och moralfilosofi i Uppsala och han slutade sin bana som ärkebiskop, utnämnd år 1700.

Torsten Burgman

Hyltenius första brev till Benzelius är daterat 15 maj 1669 och brevet är, liksom det andra från 6 september 1672 tämligen unikt, då det utgör en direktrapport om stridigheterna vid Lunds universitet under dess första år. Prokansler Bernhard Oehleisch (1626–1686) hade kommit i strid med lundabiskopen Peder Winstrup (1605–1679) och i en offentlig skrivelse kallat denne ”pösviktig, grälsjuk, högfärdsblind prelat”. I striderna har professor Christian Cassius indragits, och ordkriget fylldes av tillmälen. Likaså har teologen professor Josua Schwartz gripit in mot Winstrup. Väl känt är, hur både Schwartz och Beckman senare kom i strid med den berömda juristen Pufendorf och därefter fick rymma landet.

Hyltenius andra brev till Benzelius, det från 1672, rör mest en bok, som Benzelius önskade få tag i. Hyltenius hade gjort allt för att få tag i boken, som inte omnämns med titel, t o m rest till Köpenhamn. Benzelius är känd för att ha varit strängt ortodox och fiende till pietismen, och troligen rörde boken dessa frågor.

Intressant är att läsa om den intellektuellt rörlige prästsonen Hyltenius intresse för kyrkliga frågor.

Av personligt intresse är Hyltenius rader om hans förhållande till den danskfödda hustrun Abela. Talet om läger (castra) var troligast bildligt och avsåg väl inställningen till Danmark i det erövrade Skåne.

Hyltenius båda brev har transkriberats och översatts från latin av arkivarie *Torgny Bondestam*.

Översättning

Adr Till den synnerligen vörtnadsvärde och frejdade mannen, magister Erik Bentzelius, ordinarie teologie professor vid kungliga Uppsala akademi i Uppsala.

1 15 maj 1669.

2 Synnerligen vörtnadsvärde och frejdade herre, oförvitlige herre och vän.

4 Mer sällan än fordom kommer nu mina brev till dig, men det beror inte på att jag inte har i gott minne den ljuva, ej mindre hedrande än angenäma vänskap, som du har ansett mig vara värd, utan på att avståndet mellan orterna och svårigheten med postgången är större, och att tillfällena att träffas inte är de samma som i de gångna tider, då jag vistades bland er, som har inflytande över hela rikets angelägenheter.

7 Men de, som anse sig ha mottagit en liten del av majestätet, tar inte sin uppgift på mindre allvar än de, som formellt besitter det.

9 Ty den gamle nöjer sig liksom aldrig med att leva med det, som

tenet. Quam ob causam non ab se forte in alium deinde referat
 quod non Haginoniam throlo pueri alius pro se habuit. tibi in hoc
 gloriosissimo et sanctissimo instituto non ignoratum supra laudantibus habet
 utilitate et penderi regibus respicientibus. nec non verum. et cum et in
 tua ingenij rectitudo et amicitia qua mihi tuum interce et magis
 quam me estimatur a tuis. Utinam tui, tuique in nostra hac omnia
 dogmas liberrime quorum amplexu soluti non magis quam collegiorum aut
 fatigis ingenio fuis ad laudabilis aliorum consuetudine interce tuis ab
 emanando in pollentibus. Habebis vel hic longi est hac illorum sitis ab
 digniori innotuit quod cum ea naturam diffinitur credidisse potest. Quia
 tam et magis protulatur quam protulit illis innotuit. Praeterea
 minime per tui rationis amplexu tuique huiusmodi homines ad vana
 protulit esse. Praeterea tuique tuique tuique tuique tuique tuique
 ma lo puto minime aliquid in hac omnia nostra concedere poterunt nisi longi
 di protulit hominibus et ex his non nisi vanissimis, qui clamores tuique tuique
 propria, vixi Academia tuique aut intentioni Optimi Regi ante labat. Ita quod
 viderum in huiusmodi tuique tuique tuique tuique tuique tuique
 Chy, tuique. In huiusmodi tuique ad ostendationem vel notitia tuique tuique
 negligant. Tuique tuique tuique tuique tuique tuique tuique tuique
 Doctorem creavit, quoniam non ita pueri caritatem habuit minime et a per
 Massary tuique pueri tuique tuique tuique tuique tuique tuique
 in urbe tuique ad tantam gloriam non pueri comor esse potuit. Ut tuique
 intra paucos tuique ad notam pueritiam ad pueritiam in Bernonij Pueri
 ab huiusmodi. Sed quoniam mo tuique publica nulla privata pueri tuique
 tuique possunt illa minime pueri curare ceperit, tuique tuique magis tuique
 tuique tuique tuique tuique tuique tuique tuique tuique tuique tuique
 Ut tuique tuique tuique tuique tuique tuique tuique tuique tuique tuique
 pueri tuique tuique tuique tuique tuique tuique tuique tuique tuique tuique

Fig. 3.

föreskrivs i lagarna. Sålunda ställer man alltid till med nya otrevligheter. Mellan honom och biskopen har det redan gått därhän att han nedgör denne i offentliga kungörelser.

11 På själva påskdagen utfärdades en dylik av samme prokansler, där han kallar honom för en pösviktig, grälsjuk, högfärdsblind prelat, som är späckad med förträfflighet och förakt, fördömer predikstolarna, företräder ett prästavälde, kullkastar akademistaten och är en skamfläck etc.

14 En vecka senare slår hans skyddsling Christian Cassius följe med honom, utpekar och bespottar vår tids teologer och häver ur sig ord med udden riktad mot denne gamle man som ohyfsad bonde, poetaster, halvhedning och en som är värd att få stryk.

16 Jag häpnar inför denna hart när oerhört fräckhet. I detta tillkännagivande omskapar han helt vår teologis principer i det han påstår att bruket av förnuftet i heliga ting är lika klart som solen, när den lyser mitt på dagen.

18 Således tillför skalder och predikanter ingen auktoritet eller bekräftelser åt de heligaste tingen, nej, de visar endast detta, att den kristna teologin inte är till den grad fördold, att inte den uppenbaras för alla folk i ett naturligt ljus och människonaturen själv på så sätt inbjuder människorna till att befatta sig med andliga studier etc.

22 Du ser hur långt våra angelägenheter har nedvärderats genom en enda mans tygellöshet, och du kommer att få mer sådant, då det kommer i allmänhetens händer.

23 Medan vi sålunda släpper olärda människor fria, vet de själva inte, varifrån de skall utgå eller var de skall stå eller stanna. Men detta medger de inte, förrän de efter vunnit mognad går till rätta med sig själva.

25 Teologie professorn Schwartz har blivit påverkad av denne prokansler och har i en ordinär inlaga till konsistoriet anklagat biskopen för att han skulle ha infört påviska villfarelser, lämnat kättare fritt tillträde till predikstolen, ständigt leva i dödssynder, ha trampat äktenskapets sakrament under fötterna, mottagit äreröriga skrifter riktade mot Kunglig Majestät och gynnat och försvarat författarna, vidare att han skulle ställa sig till kungens förfogande och i själva verket ha ett alltigenom svart och mot den nya sköra regeringen hatfullt hjärta.

30 Jag förbigår nu med tystnad de beskyllningar, som andra har fått taga emot, de är inte värda att nämna.

31 För tolv dagar sedan vågade doktor Beckman framföra flera förslag rörande åtskilliga orimligheter av detta slag och fråga, huruvida de överensstämde med stadgarna.

32 Till följd av detta har man tillmötesgått honom så, att han bör sona detta genom att frändömas eller göra avkall på sin åsikt, sin tjänst och sitt välbefinnande. Därför har han genast avrest till Stockholm för att framlägga sin sak och kanske även en hel del annat för kungen.

34 Jag vet inte hur man kommer att lyckas, ty i själva verket handlar han inte målmedvetet i alla avseenden.

35 Vi tror emellertid att dessa tvister skall gynna den allmänna frispråkigheten.

35 Det finns knappast någon, som utan fruktan eller biavsikter säga sin mening utom Pufendorf och Spole, vilka nu ger och skall giva sitt stöd inte blott åt det som länder till vårt gemensamma bästa utan följaktligen också åt min åsikt, fastän jag stundom har varit en dålig lyssnare i detta hänseende.

38 Jag skriver detta i allra störstas hast, inte bara därför att jag är hårt pressad av mina privata angelägenheter utan även är skyldig att skriva brev till Hans Kungliga Majestät och vår kansler.

39 Jag får så mycken tid över i mitt trogna arbete för akademien, att jag bör vara till hands, när sekreteraren inte är så hemmastadd i våra angelägenheter eller när besvärligare uppgifter föreligger.

42 Vad elever beträffar, har jag åtskilliga, men mest 30 eller 40, vilket annars sällan är fallet för någon hos oss.

43 Studierna i nationell rätt tycks därför här komma att få en bättre framtid än hos er, där de nästan föraktas.

44 Jag kommer att gratulera dig, min synnerligen vördade herre, till en nyöppnad och värdigare befattning. Fastän härvidlag intet ger dig rättvisa, skall du dock komma ett steg närmare större uppgifter.

45 Må Gud giva dig hälsa och ständig lycka.

46 Framför mina hjärtligaste hälsningar till din älskade maka och till alla andra, som är mig bevägna.

47 Var emellertid förvissad om att jag är din ständigt beundrande och tillgivne Nils Hyltenius.

49 Lund, den 15 maj 1669.

Kommentar av Torgny Bondestam

I transkriptionen har jag inte följt originalets interpunktion och bruk av stor bokstav.

Adr S. s. theol: sanctissimae theologiae.

9 Nestor: den till levnadsåren äldste i prästerskapet.

uti nunqvam: uti har jag tolkat som konjunktion, inte som verb.

Torsten Burgman

- 10 n.: nestorem? nominatum?
11 unum: syftar på programmatibus.
12 procancellarii: Peder Winstrup.
13 catasticum: ordet, som jag inte känner till, har möjligen samband med gr. katastiktos, befläckad.
22 quo... redactae sunt: "varthän... drivits tillbaka".
licentia: ordet kan ha både positiv och negativ innebörd.
publicis juris: jfr sui juris esse, vara oberoende.
24 matura satis ipsa: tolkar jag som ablativus absolutus med syftning på licentiam.
27 sacramentum foederis: "förbundets sakrament".
conculcarit: conculcaverit.
28 acceptarit: acceptaverit.
mandatis regis sese exponat: "utsätter sig för kungens mandat".
30 indigna n.: indigna nomine?, ovärdiga namnet, ej värda att nämna.
32 ut existimationis... debeat: Tolkningen diskutabel.
34 ex consilio omnia non agit: "han bedriver inte allt enligt rådet".
35 libertati publicae: här tolkar jag uttrycket positivt.
37 qvi... audivi: Diskutabel tolkning. Syftar qvi på ett underförstått ego, härlett ur meae existimationi?
38 Turbatissimus haecce scribo... manum commodare: Jag har tolkat detta som avsändarens ursäkt för ett i hast och egenhändigt skrivet brev.
44 apertum: öppen. Kan även läsas opertum, dold, hemlig.
nihil te tibi accedat: Tolkningen diskutabel.
45 gradu... propior: "du skall vara närmare steget till större ting".

Översättning

Adr Nils Hyltenius skickar detta brev till den synnerligen vörnadsvärde och förträfflige herr Erik Henriksson Benzelius, frejdad professor i den berömda Uppsala akademi, välgörare och ytterst hedervärd vän, i Stockholm eller Uppsala.

- 1 Den 6 september 1672.
2 Synnerligen vörnadsvärde och förträfflige herr professor, högt uppskattade gynnare och vän.

1672, 6 Sept.
Admodum Reverende et Amplissime Domine Professor
Saudet et amice longe honoratissime.

Vellem prius delirio et tunc omnia sustulissent quod non
Amis tuis proceperis maturis excederem. Ad difficultas negotii
impedit quo minus veteri et magno amico pro lubitu obtempera-
rem. Verum cum illud cathedralem Hæc a Pontifici dedit
grammæ per plures inquiri petissem, a nostro quoque Bibliotheca
cum præterite a fide Hæc mihi foret habere tamen non
potui, antequam ipse mense precedente accederem nec tunc quidem
conspicui tibi nisi familiaritate Doctoris Semonis Pauli, cui
opus istud omnium primo et prius omni ad hæc publicæ retinere ostendit
fuit, cuius adiutus voti mei causas factus est. Santa Reverentia
interdictum fuit ut si vel maxime quicquam illud possideret, fateri
tamen non audeat nisi intimis petenti habeat præsertim fidem.
Transmitto itaque hoc ipsum præcipuum est in tres partes divisum librum
Salomonis precum ex catechismo quatuor ultimare non quidem ap-
ty criminationibus in religione nostram præsertim invidiosè occulte tamen
et spurse ipsi in non exiguum præjudicium. Quod quidem a tunc
per non ultra Pontifici de expellendis evangelicis nostras et
orthodoxis confessionibus adhiberi solent. Sed ea tamen per te ita iterum
prospicitur, ut incautes aut magis peccitates animas referentur

Fig. 5.

Si vero quare dergas, regere in regni an illa in mea transiret castra sua, ma-
um in hoc loco, hinc perire in illis transiret castra, illam castra in mea ^{ordinem} p^{er}sequendo
suis exit. id nos illa parum curamus, magis solliciti de his que ad terram
facilitatem pertinet. Novum iterum Professorum Germanum ⁱⁿ hujus vel the
Lapsusque nec finem prout inquis. habemus, qui ut locum incommode amitte-
re inaneum eadem possessionis Professorum in Angliam abigere debuit. Ita
omnis nostra in incerto sunt, habuit, hoc secura ^{non} ^{est} ^{curatoris}
A dignitas at nec illa apponitur aut clerico caritativa esse. Plura hinc
sine hoc occurrunt nec horum ratio promittit quod mihi in hinc et autem
modo tam difficili ac incognita admodum exequam superest. Nam hic si
vultis volens ea labore manuum nostras vivere oportet. ut per se dicit
quando a me conatus nostros ^{est} ^{montis} ^{mei} ⁱⁿ ^{ca} ^{al} ^{per} ⁱⁿ ^{con} ^{stitue} ⁱⁿ
Isthae celestis me non in magna mihi atq; lauda conditione collatum esse.
Sic et quantum me amat tantum quoque tuos a me ⁱⁿ ^{no} ^{stris} ^{ca}
lutari coram. *Concipi Scribi: festinavit die 6 sept. 1672.*
Stenecum Lov. Sign: Tux
intime et prolixissime
Ludus Hyltenius
Abum a fratre meo
causulis Hylt. ex p^{ro}bat
may 1672

Fig. 6.
Fig. 5-6. Brev till Erik Benzelius från Hyltenius-Silfverschöld den 6 sept. 1672.
Linköpings stiftsbibliotek.

- 3 Jag skulle så gärna ha velat tidigare uppfylla både din och min önskan och snabbare uträtta vad du gav mig i uppdrag i ditt senaste brev.
- 5 Men uppdragets svårighetsgrad hindrade mig från att tillmötesgå en kär gammal vän på önskat sätt.
- 7 Ty fastän jag har försökt låta göra efterforskningar om denna av domkapitlet i Köpenhamn utgivna katekes med mångas bistånd, bl a av vår bokhandlare, då jag i somras besökte köpenhamnarna, har jag inte fått tag på den, förrän jag själv hittade den i förra månaden.
- 10 Men inte ens då skulle jag ha erhållit den, om jag inte hade fått god hjälp att uppfylla mitt löfte tack vare min bekantskap med doktor Simon Pauli, som fick del av detta verk först och innan det ännu hade publicerats.
- 13 Det har varit till den grad hemligstämplat, att om någon rentav hade haft det i sin ägo, skulle han inte ens våga erkänna detta, om han inte hyste uppenbart förtroende för den som ville ha närmare besked.
- 16 Jag skickar således detta verk, som består av tre delar, nämligen psalmbok, bönbok och katekes. Du skall finna, att den sistnämnda visserligen inte är fylld av beskyllningar mot vår religion men däremot i viss mån utgör en fördold och märklig kritik mot denna.
- 19 Den har inte tillfört något, som inte prelaterna tidigare har andragit för att utdöma våra evangelier och ortodoxa bekännelser. Men den återkommer nu med så spetsfundiga påståenden, att den kan utgöra en svår festelse för osäkra och mindre härdade sinnen.
- 23 Därför skulle det inte vara obefogat, om den protest äntligen kom till stånd, som ännu ingen av de köpenhamnska teologerna har idats åstadkomma.
- 24 Eftersom du har ett ord med i de styrandes lag, önskar jag dig i detta prisvärda och nödvändiga företag en framgång, som motsvarar uppdragets nytta och vikt.
- 25 Ty detta är vad din ärlighet och rättskänsla och den vänskap, som jag delar med dig och högt uppskattar, kräver av dig.
- 28 Tänk, om vi hade sådana som du bland teologerna i vår akademi, av vilka åtskilliga snarare av ärelystnad än uppriktig omsorg om religion och sanning lockas till att vantolka och fördöma andras lovvärda bemödanden.
- 31 Både denna ort och detta universitet har ett fel, som är av sådan natur, att det inte kan utrotas.
- 32 Men där finns inget mer störande inslag än dessa främmande myndigheter.
- 33 Ty förutom detta för nationen betecknande fel, att nästan alla människor av detta släkte har lärt sig av färska och gamla förebilder att vara

fåfånga herremån, kan de av någon sorglig anledning inte anförtro något i vår akademi åt någon annan än åt den här sortens fråmlingar och dårtill de narraktigaste, som ger företråde åt folkets jubel och egen vinning framför akademins sanna väl och kungens bästa avsikter.

38 Sålunda vinner det nya över det gamla hos oss, och det är knappast bättre bland Winstrups eller Voss' anhängare än bland Oelrichs.

40 De föraktar emellertid ingalunda prål och yttre åthåvör.

41 Biskop Winstrup förrättade nu den 3 september med stor pompa doktorspromotion av Schwartz, som för inte så länge sedan varit hans dödsfiende och anklagat honom för majestätsbrott, och för Oelrich blev den återvunna vänskapen en stor bedrövelse.

43 Fastån han var i staden, kunde han inte medverka till en så stor åra utan skall, som det sägs, om några dagar försvinna för att tillträda en befattning i Bremens stift.

46 Men eftersom det offentliga livet aldrig kan rättas till genom privat ingripande och omsorg, har jag nu börjat ägna detta ett minskat intresse, och jag lever mer för mig själv, i synnerhet sedan jag lyckligt och väl har avgått från rektoratet och denna offentliga tjänst.

49 Du må veta, att jag och min hustru mår bra, frånsatt att hon åter ibland besvärås av ånnu en kvinnosjukdom. Jag tackar Gud för detta och önskar honom samma vedermoder.

51 Om du envisas med att fråga, om jag skulle gå över till hennes läger eller hon till mitt, kan jag tala om, att jag har gått över till hennes läger, då vi lägger oss i den åkta sängen, men att hon emellanåt går över till mitt läger.

53 Men det där bekymrar oss fåga, vi ågnar oss mer åt det som hör till den verkliga lyckan.

54 Åter igen fick vi i slutet av förra månaden en ny tysk professor i logik och metafysik, som måste skicka iväg den extra ordinarie professorn i samma åmne till England för att han skulle skaffa sig en annan plats.

56 Allt flyter hos oss, och Voss' nya kuratorsvärdighet har medfört, att denna inte kan vara utan bihang och skyddsling.

58 Jag har intet mer att berättat denna gång och tiden tillåter inte, att en alltför ringa del därav ågnas åt bonden i mig och åt denna svåra och ostadiga höst.

60 Om vi vill hålla oss vid liv här, måste vi nämligen leva av våra händers verk.

62 Om mitt namn skulle komma på tal bland våra gemensamma beskyddare, då du deltar i sammankomsterna där borta, må du veta, att den

belägenhet, i vilken jag har hamnat, inte är särdeles märkvärdig och snygg.

64 Far väl, och kom ihåg att hälsa de dina från de mina lika hjärtligt som du håller av mig.

65 Lund i största hast den 6 september 1672.

66 Din varmt och innerligt tillgivne Nils Hyltén.

69 Du kan hämta boken hos min bror Lars Hyltén.

Kommentar av Torgny Bondestam

I transkriptionen har jag inte följt originalets interpunktion och bruk av stor bokstav.

Adr Hindrici (?): Det tillskrivna ordet, som är skadat och kan läsas som "enviciani" e dyl, har jag tolkat som ett försök att återge Benzeliuss' farsnamn.

publica(?) n...(?): Skadad text.

hae: underförstått litterae, detta brev.

4 novissimus tuis: litteris underförstått.

7 scriptum catecheticum: katekes, lärobok i form av frågor och svar.

à pontificio: "av det överprästerliga". Här tolkat som det substantiverade adjektivet pontificium, vilket kan återges med biskopsdöme, domkapitel eller (nedsättande) prelatvälde. Jfr pontificii (rad 20).

13 Tanta severitate interdictum: "med så stor stränghet förbjudet".

20 pontificii: "de överprästerliga". Förmodligen en nedsättande beteckning på kyrkoledare, t ex "de påvliga". Biskopar brukar benämnas pontifices eller episcopi.

25 superiorum jussa sub manibus habet: "har de styrandes befallningar under händerna". Superiori kan även tolkas som "de ovan nämnda" (teologerna) eller "förfäderna".

33 perigrinis: utländska. Förmodligen åsyftas direkt danskar och eventuellt tyskar. Ordet kan även mer allmänt tolkas som främmande eller som okunnig.

43 quodqve Oelerichio tristissimum fuit veterem amicum: Formellt svårtolkat. Är quod konjunktion eller relativ anknytning? Varför står veterem amicum i ackusativ? Står veterem amicum som kontrast till capitalem inimicum? Min tolkning innebär att Oelrich blev illa berörd av att Winstrup hade försonat sig med Schwartz.

Cum...: Cum låter jag inleda ny mening och översätter det "fastän".

50 uxorio malo: förmodligen barnsängsfeber.

52 in torum honoris: "i hederns bädd".

57 curatorium dignitas: förmodligen åsyftas värdigheten som curator

Torsten Burgman

curatorum, kuratorernas kurator.

58 appendice aut cliente: värdigheten tycks medföra personalförstärkning.

65 Londini: Lund (lokativ genitiv). Obs att London i brevet 30/6 1663 (S 4, r 25) också skrivs "Londini".

66 Admodum... addictus: "innerligt och till fullo hängiven din synnerligen vördnadsbjudande värdighet.

Nicolaus Hyltenius-Silfverskiölds brev till rikskanslern Magnus Gabriel De la Gardie och riksdrotsen Per Brahe d y

Fig. 7. Magnus Gabriel De la Gardie. Gripsholm.

Men det skrivna ordets hjälp sökte professor Hyltenius ständigt hjälp och understöd hos högre befattningshavare, ja, de allra högsta. Skulle man nå någonstans under den svenska stormaktstiden, måste man buga uppåt.

Han hade, som nämnts, under sin studenttid i Uppsala i början av 1660-talet kommit i kontakt med rikskanslern Magnus Gabriel De la Gardie, som tillika var kansler för Uppsala universitet. Genom sin studentkamrat och troligen vän Nils Gyldenstolpe, som var sekreterare i kansliet, kunde Hyltenius senare nå fram till kanslern med önskemål om favörer, och det var sannolikt De la Gardie, som var den drivande, när Hyltenius 1667 utsågs som den förste svenske professorn i juridik vid Lunds universitet.

Med Per Brahe hade kontakt uppnåtts genom att Hyltenius som ung pojke 1648 inskrivits som elev vid Braheskolan på Visingsö. Faderns pastorat Ölmostad tillhörde Brahes grevskap.

Fig. 8. Nils Gyldenstolpe. Porträtt av David Ehrenstrahl.

De la Gardie och Per Brahe spelade säkerligen största rollen, när Hyltenius på föranstaltande av prokanslern i Lund Bernhard Oelreich avsatts från sin professur men återinsattes, år 1668. "Med vänners och patroners hjälp" hade han fått igen sitt arbete, sägs det.

Det är alltså inte att förvåna, att Hyltenius som nyutsedd professor sökte stöd hos "sina patroner", rikskanslern och riksdrotsen. Redan omedelbart efter Lunds universitets invigning Carlsdagen, 28 januari 1668, skriver Hyltenius till både kanslern och drotsen och rapporterar om ceremonierna.

Han fortsatte sedan de närmaste åren att med ingående redogörelser

Torsten Burgman

meddela riksämbetsmännen vad som sig tilldragit i professorernas värld. Om man ska kalla det intrigmakeri eller mygel, är väl diskutabelt, ty professors – och hans kollegors- handlingssätt var det naturliga för en man i karriärstegen vid denna tid. De bevarade breven ger en intressant inblick i livet vid Lunds Academia Carolina.

När kanslern och drotsen genom Karl XI:s maktövertagande och reduktion förlorat sin maktställning, blev det den ovan nämnde Nils Gyldenstolpe, som blev föremål för Hyltenius-Silfverskiölds brevskrivande, med många suppliker. Gyldenstolpe blev nämligen vid denna tid en av Karl XI:s förtrogna, med ämbetet hovkansler, och senare, under Karl XII med kanslipresidenttiteln.

Breven har transkriberats av arkivarie *Torgny Bondestam*.

Hyltenius brev till De la Gardie februari 1668
Transkription

Blad 1

A Son Excellence
Monseigneur le Comte de Leckö
Grand Chancelier de Suede
à Scara, Läcköö
et ou il sera
Stockholm

Blad 2

Höghborne Greffue, Sweriges Rijkes Cantzler,
Nädigste Herre och mächtigeste befordrare

Såsom iagh weet att Eders Höggrefl. Excellence een serdeles omsorg,
och fast outhsäijelig benägenheet till denna Academiens inrättande försträckt
haffuer, och den förste är som mig hijt till orten förordnade, så kan iag intet
underlåta Eders Höggreffl. Excell. underdånigast härigenom berätta, det
5 till hörsampt folie aff Hans Kongl. Maj:tz allenädigeste vocation såwäl
som EHGE muntlige befallning, mig här till föresatte inaugurations termin underdånigast haar instält, och effter den förordning som H.

Vice

Praesidenten wällb. Magnus Dureel, Curator Academiae Carolinae för min ankompst giordt hade, hållit wid sielffua inwijelse högtijden uthi Ständernas

- 10 och Academieae societatis nampn tacksäjelse orationen för den Kongl. Nåde och owanlige wälgerning som dem uthaff Götharijket och serdelse denne orten uthi detta fallet wderfarin är. Intet med den flijt och offertryck som sielfua Kongl. Maij:tz högstbeprijselige godheet och försorg förtienar, men lijkwäll med den underdånige wyrdnat och devotion, att iag underdånigast
- 15 förmodar sådant intet uthan till Kongl. Maij:ts dienst och nådige behag wara

skedt,

Blad 3

skedt, och med deras goda witnessbyrd kunna bekräffass, som bör tillstädes warit hafua så myckit den hastigheet wille tillåta som iag fann mig i anseende till inwijelsens annalkande uthan wilkor bundin till. Och alldenstund Hans Excell.

H. General Gouverneuren tillijka med Herrar Curatorerne hafua mig deruthöfuer

- 5 pålagt till att sammanskrifua med een likmätig historisk stijl något widlyftigare sielfua inaugurations acten och den af trycket låta uthgå, och iag der iämpte whet mig till sinnes föra att alla sådana skriffter som i liuset uthgifuas och något hafua till at innebära, böra uthaf Eders Höggrefl. Excell. öfuersees och censreras och att EHGE deruthinnan med mächta berömmelig warsamheet och ser-
- 10 deles högt omdöme, så wäll uthi stilen som methoden een synnerlig närtheet älska plägar, så förorsakas iag underdånigast mig förfråga på hwad

sätt EHGE

hålst behagade denne berättelsen bliffua förefattat. Antingen med koppar-

stycke som den Rysiske Academiens inauguration är samman-
skreffuen, och allas taal,

med dee ord som der uthaff hwar och een äro framförde, hele och
håldne insat-

15 ta, eller såsom største deelen tyckia hedersammast, effter dee yppere
historieskri-

benternes Livii och Curtii manneer, hwilka med sine ord altsammans
berätta och dee

inkommande personernes mening och sententier behålla, doch så at
mann deruthaf hwars

och eens ingenium och esprit lätteligen kan igenkänna. Jag weet att
EHGE

är ifrån bättre hand här om berättat, men effter den ena denne
omständigheten, een

20 annan den andra närmare undertijden uttrycker, sänder iag har hoos
min egen relation

uppå det EHGE uthaff åthskillige exemplar så mycket säkrare om
hela wär-

ket döma må. Det är Gud skee loff hederligen afflupit och mådan
våra gran-

nar uppå andra sijdan see emoot sin förmodan altsammans med
Kongl. Maij:tz ähra wara

kommit till een önskelig ändskap, wetta der den intet uppå annat
manneer wijdare

25 att

Blad 4

att undertryckia, änn att dee nu säija betalningen för een sådan
kostelig högtijd wäl

lära uthaff Ständerne och Adelen här i landet bliffua uthkræffder.
Professores begyn-

na om måndag som är den 17 huius exercitia publica at drifua, uppå
det å derass

sijda intet felass skall. Men effter ungdomen som till inaugurationen
samblat

5 war all igen är bortrest, nödgass wij dem intill sommaren wäll

- uphäfua för
mangel af Studenter. Här är stoor olägenheet för huserums skull och
woro önskan-
des att borgerskapet på något sätt bleffuo encourageradt till att
byggia. Ty om
dett icke skeer är omöijeligit at någon ungdom kan sig här i staden
uppehålla. Wij
tänkie uppå allahanda förslaag och försee oss underdånigast till
EHGE såsom
- 10 den detta wärket högst haar drifuit och är studiernes största patron
uthi
vårt käre Fädernesland, att han förmedelst sin nådige benägenheet
hjelpt
oss wäll igenom. Befaller Eders Höggrefl. Excell. med dess Fustl.
Gemåhl och Höga Grefl. Huus under Gudz mächtige beskydd och
kastar mig
med den underdånige tillförsicht uthi Eders Höggrefl. Excell.
Nådige yn-
- 15 nest och öga bewågenheet, som iag med stadig devotion ärnar lefua
Eders Höggreflige Excellences
underdånigeste tienare
Nicolaus Hyltenius

Hyltenius till Brabe februari 1668

Transkription

Högborne Greffwe, Sweriges Rijkets Drotzet,
Nådigeste Herre.

- Ehuruwäll iag weet att Eders Höghgrefl. Excellentz warder ifrån
bättre
hand berättadt, huru såsom den Caroliniske Götharijkes Academiens
inaugurati-
on är afflupin, så kan iag lijkwäll intet underlåta genom min
serdeles berättelse till att wijsa den underdånige hörsamheet och wyrndnat som iag
Eders
- 5 Höggrefl. Excell. skattar mig i synnerheet och egentligen wara
skyldig. Menan-

Fig. 9. Per Brahe d.y. Porträtt av David Beck omkr. 1650. Skokloster.

des heelt skäligt att iag så myckitt frijare alla omständigheterne
besk/rif/
uer, som iag bättre weet med hwad hög benägenheet och omwårdna
EHGE
önskade wärket i framtijden blifua fortsatt: och wijdare min
oundwijkeli/ga/
plicht till att rapportera huru hans högwyrdigheet H. Biskopen
m/ed/

- 10 den glädie och hörsame resperct haar uptagit den Nåde och bewågenheet som /honom/
effter EHGE nådige befalning nyligen är tillsagd, att han, oachtadt all/a/
wichtige eenskylningar som han tillförne hoos Hans Excell. H. General G/ou-/
verneuren hade inwändt, strax sig resolverade till att göra inaugurations/pre-/
dikan, och låta see i sielfue wärket att han gerna Kongl. Maij:ts Nådig/e be-/
15 hag underdånigast wille effterkomma, när han hörde dess ynnes och nåd/ige/
benågenheet sig wara förbehållin och sine actioner till dett bästa uth/.../
Beklagandes deriämpte att detta honom intet ringa efftertaal och m/...-/
ke här i landet förorsakade, serdeles, mädan man expresse uthaff pri/vile-/
gierne och constitutionibus wid inaugurationen och offentligen lätt /.../

läsa

Blad 2

- läsa att Episcopus huius loci uthan någon exception perpetuus huius Ac/a-/
demiae Procancellarius såsom wid andra orter bliffua skulle. Och må ma/n/
wäll säija att han denne inaugurationspredikan med den ijfuer och devotion /till/
alles märkelige nöije och sitt störste beröm hållitt haffuer, att han i anse/ende/
5 till Academien någon ihugkommelse förtient haffuer, och dessuthan Aca/de-/
miens Staat, som här uthi begynnelse mächta knapper är, och öfuer b/ruke-/
ligit manneer med een extraordinarie och tämmelig storr löön för Pro/can-/
cellario beswärader, intet ringa denna förändring sig till lijisa torde /be-/

- höffua. Jag tror att Curatores förorsakade af offuantalde skääl lär/a/
10 med någon underdånig påminnelse i framtijden härom inkomma
och
EHGE höge och wijse bijstånd begära. Men iag drijstar mig intet
t/ill/
att göra dem någon förtröstning uthaf det som iag haar hafft uthi
bef/att-/
ning, på dett iag oförseendes icke må mig förgrijsa, och EHGE
tankar någon annan änn som mig befalt är, uthan order uppenbara.
15 Elliest är här alt wäll tillgångit som EHGE uthaff här hoos
g/ior-/
de relation nådigast behagade sig låta föredraga. Och ehuruwell
de/e/
Danske uthaff Seeland som man hijt hörer wara öffuerkompne t/ill/
att mätta sina ögon, intet alla behagade H. Biskopens predikan
o/ch/
min ringa oration, som förnämbiligast der på uthgingo att desse
i/ncor-/
20 porerade länder med flijt häraff betrachta skulle huru bekymbersam
K/ongl./
Maij:t woro till att wijsa dem all Konglig ynnest och benägenheet
och beh/aga/

derrass

Blad 3

- derrass affection, så haar iag lijkwäll orsaak till att tacka Gud att dee
samma
aff Hans Excell. H. General Gouvern. och samptlige Ständerne på
denne sijdan så wäll
haar warit uptagin, att dee mig à parte derföre haa betackat, och
förhoppas hoos
Hans Kongl. Maij:t intet onådigt blifua uttydder att iag nu wid
detta tillfäl-
5 let den materie något närmare tracterade. Jag skulle nu den samma
till
EHGE och dess Cantzlij mig till recommendation och förswar
emoot alla illwiliande uthi un-
derdånigheet öffuerskicka, men effter iag förmodar henne snart af
trycket

Ur Nicolaus Silfverskiölds brevväxling

- blifua publicerat skall iag der med för denne gången uppskjuta.
Under/då-/
nigast begärandes att EHGE såsom een nådig Patron och Herre
altsamma/n/
10 med nådigt behaag wille uptaga och hoos Kongl. Maj:t i bästa
måtton re/com-/
mendera. Man säger här att Printzen uthaf Danmark hoos oss warit
ha/fuer/
och vår solennitet besedt. men med hvad förnågenheet will man
intet
tala. Sant är att Konungens pittskafft uthaf Dannemark uppå gatan
h/är/
i Lunden, dagen före änn inaugurationen angick, funnit är och hoos
e/en/
15 Professorem M. Canutum Hahn i förwar. Befaller Eders Höggreffl.
Excell.
med dess höge Gemåhl och huus underdånigast uthi Guds beskydd,
och i
det iag mig uthi EHGE nådige hägn och bewågenheet
recommenderar
blifuer inn till min dödztund
Eders Höggrefl. Excellenses

underdånigeste
Nicolaus Hyl/tenius./

Datum London den
.../Feb/ruar. 1668.

Hyltenius till Brahe 28 februari 1669
Transkription

Blad 1

Höghborne Greffue, Sweriges Rijkets Drotzett,
Nådigeste Herre.

Eders Högh Greffl. Excellences Nådigeste skriffuelse giffuin
aff Brahehus den 12 sijdstförleden är mig genom sijdste post till-

Torsten Burgman

- 5 handakommin, hwaraff iagh med wederbörlig wyrdnatt haar förnummit min underdånige berättelse om denne inaugurationen wara hoos
Eders HögGrefl. Excell. inkommen och med nåder uptagin, deruthöfuer
iagh haar orsaak mig uthaff hiertatt hugna och Eders HögGrefl. Excell.
underdånigast betacka för den Nådiga Försäkring Eders Högh-
10 Grefl. Excell. mig giffuer om sin Höga ynnest och bewågenheet.
Och änn wijdare bedia att Eders HögGrefl. Excell. nådigast behagade mig framgeent låta den samma oafkortat niuta, och i Nåder sig försäkra dett iag yttersta flijth och hörsamheet till sådan ända lærer använda. Fogandes E.H.G.E. i underdånigheet der
15 brede wid till kundskaap, att man sijdermera haffuer warit på dett fljigtigaste bekymbrat huru allting uthi god skick och ordning måtte
wijdare fortsatt bliffua. Och alldenstund man på andre sijdan haar
förr

Blad 2

- förruth welatt den heder som Kongl. Maij:tt häruthaff med rätta till/kom-/
mer derigenom förklena, att man inga andra medel kunde åstadko/mma/
sådan kostnatt at betala, med mindre man aff Ständerna här i La/nds/
orten dem igenom een ny ålaga skulle uthpressa, så hafuer Hans /Nåde/
5 H. General Gouverneuren sådan uthwäg på dett högsta undwe/ket/
och alla medel, mädan omkostnaden pröffuas större än man hade tänk/t/
som till Academiens hielp och underhåld i förstonne kunde uptänk/as,
sålunda angrijpit, att för dee betiente löningarne för detta åh/τ/
mächta knapt lära betalte bliffua. I anseende til hwilken olägenh/eet/
10 Herrar Curatorerne haffua för sin afresa warit förorsakade sij/g med/
Consistorio föreena, att dee å bägge sijdor Hans Kongl. Maij:tt och /Aca-/
demiae Cacellarium bedia skulle, dett oss inga flere professorer ...

- åhret serdeles, måtte bliffua påförde, och wijdare beditt hwar och /een/
i synnerheet att dee sådant hoos sina Patroner till dett bästa /wille/
15 berätta, på dett wärket strax uthi begynnelsen icke måtte utför/dt
blif-/
ua såsom dett sig intet bära kunde. Så ändoch detta wid den tij-
de/n nogh-/
sampt klart war, haffwer iag lijkväll sedan som inspectio aerarii
m/ig/
påbyrdat, funnit beswären ännu större, änn som man wid Curat
/orernes/
närwaru engång sig inbillade och fördenskull tagit tillfälle uth
/i acht/
E.H.G.E. nådiga bewågenheet till att recommendera jämwäll /för/
min persoon sådan wår Academiae höga trång och nödwändigheet.
...
underdåniga tillförsigt att E.H.G.E. uthi Nåder låter sig detta
före...
ga, mädan E.H.G.E. allareda haffuer wijst sin Nådige omsorg och
be/hag/
for denna Academien. Man haar funnit på detta förslaget t/ill/

Blad 3

- att lijsa Staten, att man skulle föreslå några personer som sittia här
på orten
och för andra tienster haffua sine underhåld, hwilka dee vacante
professio-
nerne sig framdeles till promotion och uthan annor löön änn den dee
för det-
ta hade, skulle förestå. Såsom Protonotarium Academiae, Licentiatum
Joa-
5 chimum Buscovium till Graccae Lingvae Professionem, Rectorem
Scholae Mr.
Casparum Weiserum till Poæeseos, Mr. Jverum Vandalinum för
dett Lectorem
uthi Gymnasio till Historiarum: Till Theologiae profess: Mr.
Josuam
Schwartz huius loci extraordinarium. Men effter iag intet tör säya
så-

Torsten Burgman

dant alt lända Academien till tienst, woro kanske bättre att the
tanquam
10 extraordinarii profiterade, till des man kunne see huru wijda dee
ungo-
men kunde wara nyttige. Och mädan oss dessuthan lærer een
Theolo-
gus och Eloquentiae professor äntligh wara aff nöden, kunde Mr.
Schwartz
med extraordinaria sig till härnäst wäll försörja effter han der
iämpte
15 är Pastor Teutonicus och deraff sig behielpa kan. Men till Eloquentiae
professionem haffur wij underdånigast och oförgriipeligen föresla-
git
Dn Ericum Lindeman och Dn. Nicolaum Rubenium bägge capable
karlar
och i främmande land stadde. Så att wij när denne komma till
wisserligen
förmoda oss skola den ungdom som hijt länder, sådant nöije göra
som dee
siälffua måtte åstunda. Och iag befaller Eders HögGrefl. Excell.
med hela dett höga Grefl. Huset Gud den aldra högste underdånigast
förbliffuandes mädan iag leffuer
Eders HögGrefl. Excellences
underdånigeste
N Hyltenius.
... den 28 febr.
1669.

Hyltenius till Brabe 16 februari 1670
Transkription

Blad 1

Höghborne Grefue Sweriges Rijkes Drotzet
Nådigeste Herre och Patron.

Alldenstund Eders HögGrefl. Excellence hafuer aff begynnelsen i så
mångahanda måtto låtit skjina sin nådige benägenheet och
5 omwårdnat emoot mig, serdeles een tijd bort åth till at beskydda

migh emot Procancellariens Dr. Berndt Oelrichs omilde och osanferdig-
ge berättelser hwarmed han så trågit hafuer sökt att förolämpa mig,
och med samma hans beskylningar så wijda kommit är att dee
genom
een Kongl. förordnat Commission ordenteligen äro ransakade och fram-

- 10 dragne i dagzliuset, hwarwidh intet allena dee Kongl. Commissarier
uthan och flere som deraf kundskap hafua, äro komne i förfaren-
heet hwad för een samwetzlöös och drijstig man bem:te Dr. Berndt
haar warit, som uthan twifuel uthaf deras reation förspöras
lärer

Blad 2

lärer, så haar iag intet kunnat underlåta att läggia håldh ...
förmon som Gud uthaf sin godheet hafuer mig beskärt, trä/da/
E.H.G.E. under ögonen och fly till des mächtige beskydd o/ch/
bijståndh. Först och främbst hörsambligast begärandes, E./H.G.E./
5 nådigast behagade taga det beswär och tolamod att höra d/et-/
te här hoos till Secreteraren öfuerskickade relation i nåder föreläsas,
och deraf /för-/
nimma huru listeligen och lögnachteligen iag är eftergången /och/
der iag nåden niuta fingo, wijdare förhielpa att mitt ring/a/
nampn och rychte, som Procancellarien hafuer hoos Höga Öfuerhe/
eten/

- 10 så mächta illa beskrefuit, någorledes igen motte uprättas. Jag ha/r/
intet drijstat mig widlyfteligen at beskrifua saken, förmodandes
/att/
dett uthaf dee Kongl. Commissarierne och uthi deerass relation
m/ed/
bättre fog och större witzordh allaredo giordt är, uthan kortelige/n/
...
upp sielfua hufuudpunterne af det som mig är wederfarit. När s...
15 E.H.G.E. warder uthaf ofuantalde relation om hela hufuudw... och
alla parternas förklaring underrättat, skall näst Gudz hielp ...
nas att alla fuller obewijsligen och för saker uthaf intet wärde /och/
till hufuudsaklige brott giorde skyldige, men ingen på falskare
fu/nda-/
ment än iag, och hafuer han aff alla dee groffua beskylningar icke
een ... den

Blad 3

beskylningar icke een ... den
den ringaste welat eller kunnat bewijsa. Så att fuller önskeligit wore
at han
undfinge någon näppst androm till exempel som genom slijka
osanne förförelser
hindra och skräckia mången ährlig man att göra Kongl. Maj:tz
tienst med den tro
och ijfuer som sig bör, men åthminstone blifuer här aldrig roo eller
ordning så

- 5 länge han här något hafuer till at säija, underståendes han sig intet
allena att

göra beswär öfuer den Commissionen som sakerne förhört hafuer,
såsom skulle ho-
nom intet wara tillåtet at föra sin saak som han wille uth, der ingen
part i werl-
den mera kunne indulgeras än som honom, uthan och görandes
allahanda inwänd-
ningar och klagor med hoot mot oss förblandade, öfuer General
Kongl. Commissa-

- 10 riernes interims sentence, som Profess: Swartzii Doctoral promo-
tion under honom

hafua förbudit, och honom så wijda suspenderat ab officio, efter
genomläsne acter,
at han wid Magistral promotionen, som den 28 Januarii på Caroli
och denne

Academiens inaugurationsdag i praesence af deeras Excell:r Excell:r
med myckit
hederlig process och order celebrerat blef, intet fick såsom
procancellarius

- 15 uppå H.H.G.E:ce Rijkzadmiralens wägnar conferera såsom want är
potestatem

creandi, utan det ex sententia excellentissimorum commissariorum
et electione con-
sistorii blifuit genom primarium Theol. professorem förrättat. Af
hwilket

alt E.H.G.E. kan i nåder förnimma huru lijtet iag haar warit skyldig
till all

den oråde och misshag, som mig i halfannat åhr haar undertrykt,

- och haar den under-
20 dålige tilförsicht att E.H.G.E. som intet hafuer welat släppa mig
handlös un-
der denna bördan, warder mig och nu hielpandes der hon begynner
häfuas, Sättian-
des iag så här efter som här till all min upkomst uthi EHGE ynnest
tädan hon
är kommen, och med den ijfuer bediandes för E.H.G.E. stadige
helsa och lijfzförlän-
giande som iag intill min dödstant är
25 Eders Höggreefl. Excellences
Hörsammeste och allerödmiuka-
ste client och tienare
Nicolaus Hyltenius.

Lund den 16 febr.
1670

Paul Hadler

Johann Carl Dähnert

Ein Repräsentant deutsch-schwedischer Kulturbeziehungen im 18. Jahrhundert

Als im Jahre 1956 die Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald ihr 500jähriges Bestehen feiern konnte, war eine der Festgaben die von Ernst Zunker aus dem Schwedischen ins Deutsche übertragene Arbeit des damaligen Rektors des Gymnasiums zu Karlstad Ivar Seth „Universitetet i Greifswald och dess ställning i svensk kulturpolitik 1637–1815“ (Uppsala 1952). In dem Vorwort zur vorliegenden Übersetzung macht Seth auf den Umstand aufmerksam, daß die Greifswalder Universität fast zweihundert Jahre unter schwedischer Herrschaft stand und wenigstens zeitweise eine bedeutende Rolle als Brücke zwischen den deutschen und nordischen Kulturen spielte. Bei der Ausarbeitung des vorliegenden Werkes wurde es Seth immer mehr bewußt, „daß die kulturellen Beziehungen zwischen Deutschland und dem Norden überhaupt nicht ganz verstanden werden können, wenn man nicht Greifswald in diesem Zusammenhang betrachtet.“¹ Darüber hinaus kann diese Arbeit als Beleg dafür gelten, daß sich in schwedischen Sammlungen, auf die sich Seth vorwiegend stützt, überaus wertvolles Quellenmaterial zur deutschen Kulturgeschichte befindet.

In der Darstellung von Seth gibt es einen Gelehrten, der an vielen Stellen immer wieder genannt wird: Johann Carl Dähnert. Die Wirksamkeit dieser Persönlichkeit ist für uns lehrreich, weil Dähnert sich um die Pflege deutsch-schwedischer kultureller Beziehungen im 18. Jahrhundert besonders verdient gemacht hat. Dabei hat er seine Tätigkeit als Bibliothekar und akademischer Lehrer bewußt in den Dienst dieser von Seth genannten Brückenfunktion der Greifswalder Universität gestellt. Anlässlich des 200. Todestages Dähnerts hat die Universitätsbibliothek Greifswald in der jetzigen Aula eine Gedenkveranstaltung durchgeführt.² Dort hatte Dähnert im Jahre 1750 im Zentrum des neu errichteten Universitätsgebäudes einen Bibliothekssaal der Öffentlichkeit zugänglich gemacht. In der Aula hängt heute sein Bild neben dem des großen Reformators Pommerns, Johannes Bugenhagen.

Johann Carl Dähnert.
Festschrift zur 500-
jahusfeier der Universität
Greifswald 17.10.1956.
Band 1. Magdeburg &
Greifswald 1956.

Nach dem Nordischen Krieg war Greifswald 1720 wieder zu Schweden gekommen. Die Situation der Universität war desolat. Die pommerschen Großgrundbesitzer waren an der Universität wenig interessiert. Die schwedische Regierung nahm eine abwartende Haltung gegenüber der Universität ein, was sich jedoch später ändern sollte. Seit den zwanziger und dreißiger Jahren des 18. Jahrhunderts fand an der Universität eine Auseinandersetzung zwischen Orthodoxen und Pietisten statt; die Orthodoxie mußte dem Pietismus und anderen freieren religiösen Richtungen weichen. Darüber hinaus nahm der Einfluß der Aufklärung zu, die in Deutschland damals repräsentiert war durch die Ideen des Hallenser Philosophen Christian Wolff und seine rationalistische Weltanschauung. Auch der zu jener Zeit junge Gelehrte Johann Carl Dähnert fühlte sich aufs engste mit diesen Ideen verbunden. Er war darauf bedacht, die Ursachen für natürliche Vorgänge durch den Verstand zu erklären sowie Vernunft und Glauben in Einklang zu bringen. Es ist klar, daß in einer Zeit, in der die Entfaltung aller Verstandes- und Gemütskräfte der Persönlichkeit in den Mittelpunkt der Erziehung rückte, literarischen Unternehmungen eine besondere Bedeutung zukam. So stellte auch Dähnert die Bibliothek gezielt in den Dienst der Aufklärung.

In seiner Rede am 14. Juli 1750 zur Eröffnung des Bibliothekssaales³

machte Dähnert darauf aufmerksam, daß auf der Existenz öffentlicher Bibliotheken das Wohl des Staates, die Blüte der Akademie, das Wachstum der Wissenschaften und der Nutzen des einzelnen Gelehrten beruhen. Dähnert sieht in der Bibliothek ein „Heiligtum der Wissenschaft und Tugend“, zu dem „Gelehrte aller Klassen“ Zugang haben sollen. Das Wertvollste an der Bibliothek besteht darin, daß sie mit ihren Sammlungen über die Geschichte unseres Vaterlandes Aufschluß geben soll. Patriotismus und Aufklärung bilden bei Dähnert eine Einheit.

Eine wichtige Komponente in Dähnerts Weltanschauung bildet freimaurerisches Gedankengut. Die von den Freimaurern der damaligen Zeit vertretenen Ideale der Brüderlichkeit, der sittlichen Vervollkommnung und Toleranz, die Erziehung des Menschen zu einem wertvollen Staatsbürger, das sind Auffassungen, die auch Dähnert vertrat. Bereits seit 1743 hat Dähnert der Freimaurerei in Greifswald den Weg geebnet; er gehörte als einer der wenigen Zivilisten der schwedischen Armee-Loge an und war bis zu seinem Tode sogar Logenmeister.⁴

Dähnert war am 10. November 1719 als Sohn eines angesehenen Stralsunder Kaufmanns zur Welt gekommen. Er besuchte das Gymnasium seiner Vaterstadt und begann anschließend mit dem Studium der Theologie an der Greifswalder Universität. Darüber hinaus hörte er Vorlesungen in Philosophie, Geschichte und anderen Fächern. Er erlernte zahlreiche Sprachen, neben Französisch, Italienisch, Englisch auch das Schwedische. Nach erfolgreicher Promotion und umfangreicher literarischer Tätigkeit, besonders in der 1739 entstandenen „Königlichen Deutschen Gesellschaft“ wurde die schwedische Regierung auf diesen begabten und vielseitig interessierten jungen Gelehrten aufmerksam. So wurde Dähnert im Jahre 1747 als hauptamtlicher Bibliothekar und zugleich als Professor für Wissenschaftsgeschichte entgegen den Vorstellungen des Konzils eingesetzt, um an verantwortlicher Stelle die kulturelle Entwicklung in Schwedisch-Pommern zu fördern. Die Einrichtung dieser Professur für Wissenschaftsgeschichte, die auch Parallelen an anderen schwedischen Universitäten fand, war vorbildlich für diese Zeit. Dähnerts enge Beziehungen zu schwedischen Persönlichkeiten und seine Verbindungen zur Freimaurerbewegung, der sich auch der König verbunden fühlte, ließen auf eine loyale Haltung schließen.

Dähnert begann nach seinem Amtsantritt sofort mit der Reorganisation der Bibliothek. Er arbeitete eine besondere, an den Bedürfnissen des Lesers orientierte „Instruction für den Bibliothecarium“ aus, die von der Königlichen Regierung bestätigt wurde und insgesamt zu einer Erhöhung der

Stellung des Bibliothekars an der Universität und der Verbesserung seiner Einflußmöglichkeiten beim Erwerb von Büchern führte.⁵ Diese neue Instruktion hob, entgegen der Meinung des Konzils, die Aufteilung der Erwerbungsmitel auf die Fakultäten auf und räumte dem Bibliothekar das Vorschlagsrecht für Bücherkäufe ein. Über die Erwerbungen entschied dann allerdings das Konzil selbst. Die Instruktion regelte die Pflichten des Bibliothekars bei der Katalogisierung, die Öffnungszeiten der Bibliothek und die Ausleihe der Bücher. Man kann sagen, daß die Ernennung Dähnerts zum Bibliothekar einen Wendepunkt in der Geschichte der Universitätsbibliothek bedeutete.⁶

In den 38 Jahren seiner Tätigkeit konnte Dähnert den Bestand der Bibliothek auf das Vierfache, auf nahezu 22.000 Bände erhöhen, der damit den Bestand mancher Universitätsbibliothek in Deutschland noch übertraf. Als Höhepunkt seiner bibliothekarischen Wirksamkeit gilt der dreibändige Katalog „*Academiae Grypeswaldensis Bibliotheca, catalogo auctorum et repertorio reali universali descripta*“ (Greifswald 1775/76). Ursprünglich wollte Dähnert den Katalog auf Kosten der Universität drucken lassen, jedoch lehnte das Konzil ab, so daß Dähnert das Werk in eigener Verantwortung bei einem Greifswalder Verlag drucken und alle Kosten selbst bestreiten mußte. Der alphabetische Teil weist alle Schriften unter den Namen der Autoren nach. Die Titel sind fortlaufend nummeriert und mit den zur Identifizierung notwendigen bibliographischen Angaben verzeichnet. Bei einem Bestand von ca 20.000 Bänden im Jahre 1775 sind 52.800 Eintragungen enthalten. Diese hohe Zahl kommt u. a. dadurch zustande, daß Dähnert als einer der ersten Bibliothekare einzelne Beiträge aus Sammelwerken, Akademieschriften und Periodica erschloß. Dabei mußte er auch eine Lösung für die Einordnung der vielen verfasserlosen Schriften finden, deren Anzahl in jener Zeit außerordentlich umfangreich war. Sie erfuhren bei ihm eine schlagwortartige Behandlung, indem er sie unter dem lateinischen Appellativ des Namens anführte. Der dritte Band des Kataloges umfaßt das Repertorium, das die vorhandenen Schriften inhaltlich erschließt und auf die Titel im alphabetischen Teil verweist. Für die einzelnen Begriffe bedient er sich, wie es in dieser Zeit noch üblich war, der lateinischen Sprache. Ein besonderer Vorzug des Repertoriums bestand darin, daß auch Zeitschriftenaufsätze inhaltlich erschlossen wurden.

Die Katalogisierungsarbeiten hat Dähnert mehr als drei Jahrzehnte selbst durchgeführt; auch den 1761 eingesetzten Vicebibliothekar, den Schweden Elias Trägård ließ er diese Tätigkeit nicht ausführen. Das Engagement, mit dem er die Katalogführung ausübte, unterschied sich

grundlegend von der Situation in anderen Universitätsbibliotheken des 18. Jahrhunderts, in denen Bibliotheksdiener und Studenten diese Arbeiten ausführten. Der bekannte Bibliothekshistoriker Georg Leyh hat zutreffend festgestellt, daß Dähnert für seine Zeit ein nicht wieder erreichtes Vorbild für den alphabetischen Katalog erreicht hat.⁷

Natürlich hat sich Dähnert oft bemüht, Literatur auch aus Schweden zu beschaffen. So erwarb er schon 4 Jahre nach Amtsantritt die umfangreiche Privatbibliothek des schwedischen Juristen und Professors der Greifswalder Universität Christian Nettelblatt mit 3400 Bänden und 75 Handschriften. Mit dieser Erwerbung erfolgte durch Dähnert eine besondere Orientierung auf schwedische Publikationen. Neben Pomeranica war Dähnert bemüht, auch Suecica zu erwerben. Er bekam Angebote von einem Stockholmer Buchhändler, jedoch waren die schwedischen Bücher sehr teuer.

Anfang der siebziger Jahre konnte Dähnert endlich seine Idee eines schwedischen Pflichtexemplars für die Universitätsbibliothek mit Hilfe des schwedischen Gouverneurs verwirklichen. So wurden sämtliche Druckschriften des schwedischen Reiches ab Erscheinungsjahr 1774 bis zum Ende der schwedischen Herrschaft in Pommern ebenso wie nach Uppsala, Lund, Åbo nun auch nach Greifswald geschickt. Dies ist ein besonderes Verdienst Dähnerts gewesen, was nicht hoch genug eingeschätzt werden kann. In den Jahren 1775 bis etwa 1784 hat Dähnert über 600 Titel schwedischer Verlagszeugnisse im Inventar verzeichnet.

Neben der Herausgabe zahlreicher gelehrter Zeitschriften, die in vieler Hinsicht unseren heutigen Referatezeitschriften ähneln, erwarb sich Dähnert spezielle Anerkennung durch die Historiker und Juristen Pommerns wegen der Herausgabe der „Sammlung gemeiner und besonderer Pommerscher und Rügischer Landes-Urkunden, Gesetze, Privilegien, Verträge, Constitutionen und Ordnungen“ (Stralsund 1765ff).

Wir wollen jedoch unser Augenmerk noch einmal auf Dähnerts Rolle in der schwedischen Wissenschafts- und Kulturpolitik richten. Hier müssen wir als erstes den Umstand nennen, daß Dähnert im Jahre 1757 als Professor für schwedisches Staatsrecht berufen wurde. Damit verfolgte die Regierung ein doppeltes Ziel: zum einen durch Vorlesungen auf diesem Gebiet auch für die in Greifswald studierenden Schweden Einführungen in die eigenen Landesgesetze zu bieten und zum anderen den staatsrechtlichen Zusammenhalt Pommerns mit dem schwedischen Reich zu fördern. Dähnert konnte in seiner Antrittsrede zum Thema „Die Verbindlichkeit rechtschaffener Bürger den Staat zu kennen, in dem sie ihr Glück bauen“ (Greifswald 1757) den progressiven aufklärerischen Cha-

rakter der schwedischen Verfassung unterstreichen. Dähnert sieht den Zweck des Staates darin, die allgemeine, d. h. die gesellschaftliche Glückseligkeit ihrer Bürger zu gewährleisten. Der Weg zu diesem Ziel besteht in der Kenntnis der verfassungsmäßig verankerten Rechte und Pflichten durch den Staatsbürger. In Anlehnung an Gedankengänge von John Locke und Montesquieu vertritt Dähnert das Ideal eines aufgeklärten Absolutismus und kritisiert jegliches autokratisches Herrschaftssystem.

Unter Bezugnahme auf die ihm gut bekannte schwedische ständeparlamentarische Regierungsform (1720) fordert Dähnert die Gewährleistung der Rechtsstaatlichkeit. Der Unterricht in schwedischer Staatskunde sollte aber zugleich auch positive Auswirkungen auf die Ökonomie des Landes zeitigen, um Überfluß und Mangel in der Volkswirtschaft zu steuern sowie der Verwahrlosung und der Verschleuderung einheimischer Güter Einhalt zu gebieten. Durch bürgerliche Verfassungen und Gemeinschaften sollen die Stände an der harmonischen Entwicklung der Gesellschaft teilhaben. Es bestanden jedoch für die königliche Regierung keine politischen und staatsrechtlichen Möglichkeiten, diese Prinzipien in dem vom Großgrundbesitz beherrschten Swedish-Pommern durchzusetzen.

Mit dieser Professur für schwedisches Staatsrecht war für Dähnert ein königliches Privileg aus dem Jahre 1758 verbunden, die Grundgesetze des schwedischen Reiches in deutscher Übersetzung herauszugeben.⁸ Bemerkenswert ist, daß die Universität Uppsala erst drei Jahre später eine solche Professur erhalten hat. – Auch übersetzte Dähnert Olof Dalins dreibändige „Svea Rikes historia“ unter dem Titel „Geschichte des Reiches Schweden“ (Greifswald 1756/63) ins Deutsche und schuf ein „Kurzgefaßtes Deutsches und Schwedisches Hand-Lexikon mit angefügten Französischen Bedeutungen“ (Stockholm, Uppsala, Åbo 1784).

Ebenso bemühte sich Dähnert, die Verbundenheit Pommerns mit dem schwedischen Reich zu dokumentieren und die Verdienste der pommerschen Herzöge und Städte um die Entwicklung des Landes hervorzuheben. So hielt Dähnert anlässlich der Verleihung der Magisterwürde an schwedische Studierende 1763 eine akademische Rede unter dem Titel „Die uralte Gemeinschaft zwischen dem Schwedischen Reich und Pommern als ein Vorspiel der glücklichen neueren Verbindung“. Über den tiefen Sinn dieser Formulierung für die Neugestaltung unserer eigenen gegenseitigen Beziehungen wäre m. E. genauer nachzudenken.

Noch einmal bediente sich die schwedische Regierung in besonderer Weise der Person Dähnerts, um eine grundsätzliche Reform der durch

provinzielle Abgeschiedenheit zurückgebliebenen Greifswalder Universität durchzusetzen. So wurde Dähnert, der früher schon mehrere Male als Rektor der Universität wirksam geworden war, vom schwedischen Generalgouverneur in Stralsund, der gleichzeitig Kanzler der Universität ex officio war, auf Befehl des Königs in den Jahren 1775 bis 1778 zum Rektor bestellt, um die Ausbildung der Studenten praxisbezogener zu gestalten. Zu diesem Zweck unterbreitete Dähnert einen „Entwurf des verbesserten Unterrichts in den Künsten und Wissenschaften auf der Königlichen Akademie zu Greifswald, auf höheren Befehl abgefaßt“ (Greifswald 1776).

Es geht Dähnert in dieser Schrift um programmatische und konzeptionelle Aussagen für den akademischen Lehrbetrieb im allgemeinen und die einzelnen Wissenschaftsdisziplinen im besonderen. So verlangt Dähnert von einem Historiker, daß er die Studenten befähigen solle, die Hauptbegebenheiten der geschichtlichen Entwicklung zu erkennen und Ereignisse und Beziehungen der Völker untereinander in den Zusammenhang der Rechts- und Kulturgeschichte zu stellen. Den Nutzen der Bibliothek sieht Dähnert nicht nur für das Studium einer Disziplin, sondern darüber hinaus in der Erkenntnis wissenschaftsgeschichtlicher Relationen, d. h. die Universitätsbibliothek verkörpert für ihn in ihrem Bestand die *Universitas litterarum*. Dähnert sieht die Funktion der Bibliothek in folgendem: „Überall werden zum Behuf der gelehrten Geschichte die wichtigsten und seltensten Werke der hiesigen Akademischen Bibliothek vorgezeigt, und außerdem auf derselben öffentliche Vorlesungen und Anweisungen zur Bücherkenntniß angestellt.“⁹ Das bedeutet, Dähnert fordert erstens Aktualität der Information und zweitens Ausstellungen über die wertvollen historischen Bestände der Bibliothek, drittens Einführungen für die Leser in die Bibliotheksbenutzung und viertens darüber hinausgehend die Praktizierung von bücherkundlichen Kenntnissen zur rationellen Wissensaneignung. Damit entwickelt Dähnert ein noch heute aktuelles Programm für die Bibliotheksarbeit und Informationsvermittlung unter pädagogischem Aspekt.

Es ist verständlich, daß die Wahrnehmung dieser zahlreichen, meist sehr anspruchsvollen Aufgaben, die nicht konfliktlos verlief, Dähnerts Gesundheitszustand untergraben mußte. So konnte er sich in den letzten Jahren nur wenig aus Gründen der Krankheit um die Bibliothek kümmern. Am 5. Juli 1785 verstarb Dähnert im 66. Lebensjahr.

Dieser außerordentlich fleißige, vielseitig gebildete und erfolgreiche

Johann Carl Dähnert

Gelehrte führte kein zurückgezogenes Leben, sondern er war gesellig und kulturellen Genüssen gegenüber aufgeschlossen.¹⁰ Seine wissenschaftsorganisatorischen und bibliothekarischen Leistungen sind noch heute lehrreich für uns. Vorbildlich ist jedoch auch sein Einsatz für die Förderung deutsch-schwedischer kultureller Beziehungen. In seinem Sinne sollten wir die Kontakte zwischen unseren beiden Universitätsbibliotheken in Lund und Greifswald pflegen und ausbauen, vielleicht auch als bescheidene Bausteine einer gemeinsamen europäischen Kultur.

Leicht verändertes Manuskript eines am 7. September 1990 in der Universitätsbibliothek Lund gehaltenen Vortrages.

Anmerkungen

- 1 Seth, Ivar: Die Universität Greifswald und ihre Stellung in der schwedischen Kulturpolitik 1637–1815. – Berlin, 1956 – S. VII.
- 2 Johann Carl Dähnert: (1719–1785); bibliotheksgeschichtl. Beiträge anläßl. seines 200. Todestages/E.-M.–Arndt–Univ. Greifswald, Universitätsbibliothek. – Greifswald, 1986. – (Veröffentlichungen der Universitätsbibliothek; 17) Vgl. auch: Zunker, Ernst: Johann Carl Dähnert, 1719–1785, Bibliothekar. – In: Pommersche Lebensbilder. – Köln; Graz (1966) 4. – S. 123–142. – Herling, Manfred: Johann Carl Dähnert (1719–1785): seine Bedeutung als Bibliothekar, Historiker und insbesondere als Reorganisator des Universitätsarchivs Greifswald. – In: Greifswald-Stralsunder Jahrbuch. – Weimar 13/14 (1982). – S. 82–101.
- 3 Dähnert, Johann Carl: Eröffnungsrede am 14ten Julius 1750, vormittags gehalten. – Greifswald, 1750.
- 4 Vgl.: Treptow, Ed. Hermann; Loose: Geschichte der St. Johannisloge Carl zu den drei Greifen in Greifswald vom Tage der Constitution, den 20. Juli 1762, bis zur Gegenwart: zusammengetragen aus authentischen Quellen. – Greifswald, 1863. – S. 3–9.
- 5 Der Königl. Regierung Instruction für den Bibliothecarium. Vom 26. März 1749. – In: Sammlung gemeiner und besonderer Pommerscher und Rügischer Landes-Urkunden... – Bd. 2. – Stralsund, 1767. – No 103. – S. 1003–1006.
- 6 Braun, Wilhelm: Aus der Geschichte der Universitätsbibliothek. – In: Festschrift zur 500-Jahrfeier der Universität. Bd. 1. – Greifswald, 1956. – S. 178. – Perlbach, Max: Versuch einer Geschichte der Universitätsbibliothek zu Greifswald. H. 1: bis 1785. – Greifswald, 1882. – S. 40.
- 7 Handbuch der Bibliothekswissenschaft /hrsg. von Georg Leyh. – 2. Aufl. – Bd. 3,2. – Wiesbaden, 1957. – S. 127.
- 8 Dähnert, Johann Carl: Des Schwedischen Reiches Grund-Gesetze: zum Gebrauch bey seinen Akademischen Vorlesungen darüber auf Höchsten Befehl aus dem Schwedischen übersetzt... mit Königl. Schwedischer allergnädigster Freyheit. – Rostock; Greifswald, 1759.
- 9 Dähnert, Johann Carl: Entwurf des verbesserten Unterrichts in den Künsten und Wissenschaften auf der Königl. Akademie zu Greifswald: auf höheren Befehl abgefaßt... – Greifswald, 1776. – S. 12.
- 10 Piper, Theophilus Coelestinus: Gedächtnisschrift auf Herrn Johann Carl Dähnert. – Greifswald, 1786.

Leokadia Postén

Reformverksamhetens sammanbrott i Polen 1792 i belysning av Samuel Niclas Caströms diplomatiska rapporter

I slutet av september 1791 lämnade den svenske ministern Lars von Engeström efter fyra års vistelse Polen. Hans verksamhet övertogs av chargé d'affaires S. N. Casström, men som den senare själv skrev till statssekreterare Gustaf Ulric Franc ansåg han sig varken i anseende till personliga egenskaper eller börd kunna jämföras med Engeström. Han var lämnad som ett arv åt Engeströms vänner och han lovade växa med uppgiften.¹

Caström kom dock inte att spela samma roll som Engeström gjort i Polen. Gustav III behövde inte hösten 1791 Polen såsom bundsförvant mot Ryssland. Den polska tronen var inte heller aktuell så länge författningen av den 3 maj gällde och successionsrätten till kronan var lämnad till den sachsiska dynastien. Polen förlorade tills vidare intresse för den svenske monarken. Däremot trodde han sig genom samarbete med Ryssland få, om inte Polens krona, så åtminstone Kurland såsom belöning för deltagande i kriget mot det revolutionära Frankrike. Men sådana planer tillhörde ännu framtiden.²

Följaktligen fick Casström inte några speciella uppgifter i Polen. Han skulle endast observera den politiska situationen där och rapportera till Stockholm. Dock var det inte bara uppgiften som skilde Casström från Engeström. Den senare beskriver sin efterträdare i "Minnen och anteckningar" på följande sätt: "Det är en hedersman, med stora kunskaper, men som har två hos en diplomat obehagliga fel; han tror att han alltid bör vara i opposition mot sin chef, och att i allting ligger en dold mening. Han tror

icke att man kan handla utan omvägar. Mina vänner, som voro de mest inflytelserika personer vid polska riksdagen, hade icke gjort tillräcklig affär af honom. Han blef deras ovän. Sedan jag rest från Warschau, sände han mig flera bref, fulla af för dem förnärmande yttranden”. Engeström uppgav alltså att han från Casström fått flera brev vari denne uttryckte sig nedlåtande om hans polska vänner, så att han till slut var tvungen avbryta korrespondensen.³

Det är en stor skillnad när man jämför Casströms rapporter med Engeströms eller Johan Christopher Tolls diplomatiska korrespondens. De två sistnämnda utövade påverkan på händelserna i Polen och samarbetade mer eller mindre öppet med polackerna. Toll, som hade samma uppgift i Polen som Casström, uttalade sig alltid med värme och deltagande om detta land. Han gav också utan omsvep till känna att det var Rysslands agerande som var orsaken till Polens olyckliga tillstånd.⁴

Engeström och Toll umgicks med den polske kungen Stanisław August och med flera framstående aristokratiska familjer. Casström behandlade de polska politikerna – Engeströms forna vänner – med misstänksamhet och motvilja. De kunde inte räkna med honom som med Engeström. Han lät sig inte heller engageras i någon verksamhet för Polens sak utan startade istället efterhand samarbete med den ryska ambassaden i Warszawa. De informationer, som Casström skickade till Stockholm, var dock ej utan intresse. Varifrån han fått dessa nämnde han ingenting om. I hans rapporter talas inte mycket om direkta kontakter med polackerna eller med de utländska diplomater, som vistades i Warszawa. Först vid slutet av maj 1792, när den ryska armén invaderade Polen, började Casström i sina rapporter tala om kontakter med den ryske ministern i Warszawa Jakov Ivanovitj Bulhakov och med den preussiske Girolamo Lucchesini.⁵

Man har en känsla av att dessa två diplomater närmade sig honom med en bestämd avsikt att influera på hans rapporter till Stockholm. Det måste dock sägas att Casström såsom svensk diplomat uppfyllde sina uppgifter som var honom anförtrödda av regeringen i Stockholm. Sverige uppehöll vänskapliga relationer med Ryssland, så man förväntade sig av honom att vara korrekt i kontakterna med Bulhakov. Casström hade också rätt när han kritiskt bedömde situationen i Polen. Landet hade en modern konstitution sedan den 3 maj 1791. Politiskt var Polen bundet vid en förbundstraktat med Preussen, men för att traktaten verkligen skulle gälla ville Preussen ha Gdansk och Torun, vilka polackerna inte var benägna att avstå. Tronfrågan var ordnad men endast på papperet, eftersom den sachsiske kurfursten Fredrik August III inte ville bli Stanisław Augusts efterträdare

utan Rysslands samtycke. Allting var på papperet – konstitutionen, förbundstraktaten med Preussen, successionen till tronen och riksdagsbeslutet om en 100 000 man stark armé. Det gällde bara att förverkliga dessa beslut och åtaganden, men frågan var om den polske kungen Stanisław August hade tillräcklig styrka, energi och beslutsamhet att genomföra dessa uppgifter.

Vad säger Casström om kungens, regeringens och riksdagens arbete? Den 5 oktober 1791 skrev han om de lägre domstolarnas inrättande i de så kallade kungliga städerna. Borgarna i dessa städer fick rättighet att välja ledamöter till appellationsdomstolen. Denna tilldragelse kommenterades av Casström på följande sätt: ”Utom alla andra bevis af oordningen som varit i detta landets styrelse är äfven det, at nu först inrättningar påtänkas som äro oundgängliga i anseende till allmänna policen och lagskipningen, och jag blir nästan dageligen förvånad at finna af sådana inrättningar som regleras af nuvarande riksdagen, at landet saknat dem alt hittils. Den långsamhet hvarmed detta landets omskapning sker är icke underlig, emedan det säkert vore lättare at införa aldeles af nytt regering hos et folkslag som aldrig lefvat i samhälle, än at göra den ordentelig uti Polen, där man först har at öfvervinna så många gamla sedvanor, så djupt inrotadt sielfsvåld och så förvillade begrep om friheten”.⁶

Så – enligt Casström – var det lättare att besluta om stora reformer i Polen än att genomföra dessa. Oppositionen mot den nya författningen av den 3 maj 1791 försökte nämligen på alla sätt fördröja riksdagens arbete. Därför krävde den för sina radikala åsikter kände riksdagsledamoten Józef Zajaczek den 29 september 1791 att ständerna borde visa stränghet mot dem, som tillät sig protestera emot riksdagens beslut. På detta svarade ledaren för det patriotiska lägret, kronmarskalk Ignacy Potocki, att ett sådant krav inte var värdigt riksdagen, ty det stred emot yttrandefriheten. Man hade rätt – enligt Potocki – att yttra sig i ett eller annat ämne, som riksdagen arbetade med, men att sätta sig emot verkställandet av riksdagens beslut borde man betrakta som ett brott mot färderneslandet.⁷

Man undrar dock om Polen i den osäkra politiska situationen hade råd att tillåta en opposition, som arbetade mot landets intressen, att åtnjuta sina medborgerliga rättigheter. Emellertid ville varken Stanisław August eller regeringen gå hårt fram mot oppositionen. Kungen var anhängare av en försoningspolitik. Han gav flera ministerposter i regeringen till politiker, som öppet visade sina ryska sympatier. Genom en sådan åtgärd trodde han sig vinna oppositionen på sin sida och påverka dennas inställning till den nya författningsreformen. Men han vann ingenting på det utan

lämnade landets välfärd och säkerhet i händerna på folk, som endast brydde sig om sina egna intressen. Det värsta var att månaderna gick men varken Stanisław August eller den nyinrättade Krigskommissionen ägnade någon större uppmärksamhet åt att ordna landets försvar. Först när en hel del riksdagsledamöter klagade över Krigskommissionens passivitet, att flera av dess medlemmar inte ens var i tjänst, lovade kungen att undersöka huruvida de frånvarande medlemmarna hade lagliga skäl att lämna sin tjänst. Riksdagen ville genom straffandet av en sådan försumlighet statuera ett exempel för statens ämbetsmän, vars plikt var att självmant uppfylla sina skyldigheter. Några riksdagsmän opponerade sig emot detta beslut, men Stanisław August förklarade i vänliga ordalag att varje medborgare, som av egen vilja inträtt i statens tjänst, ålagt sig den ovillkorliga skyldigheten att vaka över de göromål som blivit denne anförtrodda. Staten betalade inte ut löner till tjänstemännen för att ge dem en bekväm tillgång till att fördriva tiden på deras lantgods eller utrikes. Av 18 av Krigskommissionens ledamöter var 14 bortresta utan tillstånd och utan att bry sig om göromålen, ehuru så mycket återstod att göra för att landets försvarsverk skulle komma i någon ordning. Enligt Casström var riksdagens beslut riktat mot Krigskommissionen strängt men nödvändigt.⁸

Man borde här tillägga att flera av dess medlemmar inte brydde sig om att foga sig i riksdagens beslut. Kronhetman Ksawery Branicki, som var den högste befälhavaren för landets militära styrkor, var proryskt sinnad och den 14 mars 1792 lämnade han Polen för att bege sig till S:t Petersburg.

Mycket utrymme i sina rapporter ägnade Casström åt den polska tronföljden. Han förundrade sig över polackernas lättsinne att välja den sachsiske kurfursten till Stanisław Augusts efterträdare utan att först få dennes officiella samtycke. Polackerna trodde, att Fredrik August III skulle anta erbjudandet och att han till och med skulle ställa ett anseeligt penningunderstöd till Polens disposition. Det blev dock varken det ena eller det andra. Kurfursten ville bli Polens konung, men på villkor att Preussen, Österrike och Ryssland skulle tillstyrka det. Om de två förra makterna mer eller mindre var benägna göra detta så höll sig den ryska kejsarinnan Katarina II avvaktande, så länge hennes rike var upptaget av kriget med Turkiet.⁹

I oktober underskrevs en förbundstraktat mellan Sverige och Ryssland. Denna politiska tilldragelse väckte oro i Polen, ty den bekräftade att den antiryska fronten Sverige-Turkiet bröt samman. Polen förlorade en bundsförvant i Norden mot Ryssland. I Warszawa misstänkte man att den rysk-

svenska alliansen innehöll hemliga artiklar, som berörde Polen.¹⁰

De polska politikerna frågade Casström om informationer angående traktaten, men han kunde inte svara på frågorna eftersom hovet i Stockholm inte hade skickat honom några instruktioner i ämnet. Tills vidare var polackerna tvungna att nöja sig med informationer, som de polska diplomaterna Józef Sierakowski från Stockholm och Antoni Augustyn Deboli från Petersburg hade skickat. Gustav III:s utrikespolitik efter freden i Värälä hade knappast klara konturer. Hösten 1790 och vintern 1791 tänkte han på att få Polens krona. Vid den tiden var han inte heller främmande för tanken på ett förbund med England och Preussen mot Ryssland om dessa två makter kunde garantera honom tillräckliga subsidier. Kontakterna med Ryssland blev slutligen bättre genom Katarina II:s och Gustav III:s gemensamma motvilja mot den franska revolutionen. De resulterade i den slutna Drottningholmstraktaten – alltså i ett vänskaps- och försvarsförbund på åtta år. Sverige fick då ett löfte om ryska subsidier, som i någon mån skulle ersätta bortfallet av franskt och turkiskt understöd. Sveriges skyldighet att militärt hjälpa Ryssland gällde dock inte kriget mot Turkiet.¹¹

I fråga om Polen iakttog Katarina II tystnad. Hon bidade sin tid. När Österrike försökte förmå henne att uttala sig till förmån för den nya ordningen i Polen låtsades Katarina II att vara upptagen med det franska kungaparets öde. Hon ville sysselsätta sina grannar med det revolutionära Frankrike och själv vid passande tillfälle ordna sakerna i Polen. Flera ministrar i den ryska regeringen ville undvika krig. Men Katarina II:s favoriter och bland dem bröderna Zubov, särskilt Platon Alexandrovitj Zubov, som hade obegränsat inflytande på den åldrande kejsarinnan, ville ha krig mot den polska republiken. Sommaren och hösten 1791 hade man dock inte tänkt att börja kriget, ty ledningen för detta skulle då tillfalla furst Grigorij Alexandrovitj Potemkin, bröderna Zubovs rival och fiende. Det gällde först att skaffa den mäktige Taurienfursten ur världen och sedan sluta fred med Turkiet. En uppgörelse med Polen skulle således vänta på en lämplig tidpunkt. Det har redan nämnts att i Polen existerade en opposition mot den nya författningsreformen, men den var inte betydande och betraktades inte som något större hot. Däremot var man mycket oroad när ett rykte nådde Warszawa att två magnater, kända för sin fiendskap mot Konstitutionen av den 3 Maj, general Szcześny Pototcki och fält- hetman Seweryn Rzewuski besökte det ryska krigslägre. Man misstänkte att de förhandlade med den ryske krigsbefälhavaren furst Potemkin om avskaffandet av de i Polen antagna grundlagarna.¹²

Oron och misstänksamheten kom till uttryck i riksdagens debatt den 6 december 1791. Då bestämdes att den som hädanefter vågade protestera emot den nya författningen skulle betraktas och straffas såsom förrädare emot fosterlandet. Även de, som mottog sådana protester eller manifest och lät sig brukas till dessas utspridande, skulle straffas till livet. 23 riksdagsledamöter ville inte tillstyrka detta beslut.

Denna information hos Casström är mycket värdefull. Oppositionen var svag och fåtalig men talför och högljudd. Casströms rapporter upplyser vidare om att den nya styrelseformen gillades av många polacker. Han uppger att från de östra provinserna Podolien och Volynien kom talrika brev med sympatibevis för den nya författningsreformen. Även riksdagsmarskalk Stanisław Małachowski fick ett brev, undertecknat av 364 volynska adelsmän, som uttryckte sin glädje över revolutionen av den 3 maj 1791 och allmänna bifall till riksdagens verksamhet. Distriktet Kamieniec Podolski skickade en deputation för att överlämna en tacksägelseadress till kungen. Många riksdagsmän var medvetna om den fara som hotade Polen från Ryssland. Bland dem var den unge radikale Józef Weissenhoff – förresten en god vän till Lars von Engeström. Han påminde riksdagen om att den ryska garantien av förra regeringsformen inte var återkallad och förmodligen önskades att till densamma lägga alla de protester, som den inhemska oppositionen kunde göra mot riksdagens verksamhet. Även Stanisław August bekräftade att han hade fått brev från Iassy, där man ”smider ränkor mot Polen”. Kungen uppmanade riksdagen att inte ta hänsyn till oppositionens yrkande utan tillstyrka beslutet om bestraffning av dem som uppträdde emot de nya grundlagarna i Polen. Men innan beslutet skulle verkställas, borde man – enligt kungen – ta kontakt med de missnöjda och ge dem möjlighet att avstå från sin brottsliga verksamhet emot fosterlandet.¹³

Onda aningar kom österifrån i samband med den nära förestående freden mellan Ryssland och Turkiet. Man befarade att den förra makten skulle sända militära styrkor mot Polen för att återställa den gamla regeringsformen. Därför var det viktigt att inte tillåta de missnöjda att upprätta en konfederation och därmed ge Ryssland tillfälle att blanda sig i Polens angelägenheter. När ett rykte kom till Warszawa att Szczesny Potocki tillsammans med sina anhängare planerade bilda en konfederation i Dubno, skickades omedelbart en order dit om förstärkning av de i staden befintliga trupperna. Befälhavarna i Volynien, Ukraina och Valakiet fick order att hålla sina militära styrkor i beredskap. Man skickade även hjälp från Litauen och 12 kanoner från Warszawa för att förstärka Dubno. Det

fanns allvarliga skäl som motiverade dessa försvarsåtgärder.

”Det endaste” – skrev Casström den 24 december – ”jag tror mig kunna döma sedan jag på det nogaste sökt att följa händelserna här och så mycket mig varit möjligt underrättat mig om hvad som hoppas och befaras både av revolutionärerna och de missnöjda, var att den critiska tiden tycktes vara mycket nära för handen, som skall stadga Pohlens nya regeringssätt eller kasta detta olyckliga landet tillbaka i dess gamla skick”.¹⁴

Szczęśny Potocki och Seweryn Rzewuski, som med Rysslands hjälp ville återställa den gamla ordningen i Polen, kunde dock inte organisera någon konfederation i Dubno. Den ryske ministern Alexander A. Bezborodko, som efter Potemkins död vistades i Jassy, var då inte anhängare av krig mot Polen och stödde inte deras planer. Samtidigt försökte Stanislaw August via brev och speciella sändebud övertala de båda magnaterna att återvända till Polen. När de vägrade göra det, blev de den 27 januari 1792 av riksdagen fråntagna sina militära ämbeten. Månaderna december–januari var oroliga i Polen. Anhängare till Konstitutionen av den 3 maj förde en bitter kamp mot oppositionen för den nya regeringsformens betryggande.

Tillståndet i Polen utlöste kritik hos Casström. Han gav uttryck för den i sitt brev till statssekreterare Franc den 4 januari 1792. ”Man har sagt mig” – skrev Casström – ”och jag har läst i böcker, att det är platt omöjligt införa et stadigt system hos detta folkslag. Alla de gamla bevisen kunna icke öfvertyga mig derom, men nu har jag sedt et nytt prof med mina egna ögon”. På några månader har Warschawa blivit sig så olik som natt och dag och kungen tänkte – enligt Casström – endast på att någon skulle betala hans skulder antingen den sachsiske elektorn eller judarna för att få nya privilegier.¹⁵

Casström hade rätt i sin kritik, ty trots oroande informationer från utlandet sysselsatte sig kungen och regeringen inte så mycket med att ordna landets försvar.

Emellertid förvandlades det under hösten 1791 mellan Ryssland och Turkiet ingångna stilleståndet den 9 januari 1792 till freden i Jassy. I februari kom Preussen och Österrike, med anledning av den franska regeringens utmanande hållning, överens om att i händelse av ett krig mot Frankrike understödja varandra. Samma månad inleddes överläggningar rörande Polen mellan kabinetterna i Berlin, Wien och Petersburg. Österrike önskade erkännande av den polska tronföljden och upprättandet av ett neutralt polskt-sachsiskt kungarike. Detta gav anledning till att Fredrik Vilhelm II redan i mars förklarade att en ny delning av Polen bäst motsvarade Preussens intresse. Föga mer än en månad senare överlämnade

Frankrike sin krigsförklaring till kabinettet i Wien. Därmed var Österrikes motstånd i fråga om Polen brutet. Under de åtföljande förhandlingarna om Preussens och Österrikes ersättning för kostnader, som kriget mot Frankrike skulle medföra, avstod inte endast Österrike från sitt yrkande på den polsk-sachsiska tronföljden utan samtyckte också till att inte motsätta sig Preussens anspråk på en del av polskt territorium. Däremot var Katarina II blott i yttersta nödfall benägen att avstå någon del av Polen till Preussen eller Österrike.

Den ryska kejsarinnan ville ha Polen för sig själv. För att vända Europas blickar från den polska republiken arbetade Katarina II skickligt på att inveckla de europeiska makterna i krig mot Frankrike. Själv började hon förbereda sitt land till angrepp på Polen. *Szczęśny Potockis* och *Seweryn Rzewuskis* ankomst till Petersburg i mitten av mars gav henne en lämplig anledning att ingripa i Polens affärer. Till de två nämnda magnaterna anslöt sig hetman *Ksawery Branicki* och general *Szymon Kossakowski*, som sedan några år tillbaka var i rysk tjänst. De polska förrädarna blev väl mottagna av Katarina II, som visade *Szczęśny Potocki* särskilt stor uppmärksamhet. Hon nådde sina syften. Två polska hetmaner och två generaler kom till henne för att be om intervention i deras lands angelägenheter. De besvor henne att återställa den gamla styrelseformen i Polen och skydda dess frihet gentemot "de polska jakobinernas verk" – författningen av den 3 maj. Den nya regeringsformen skulle kullkastas med polackernas egna händer och den gamla ordningen, som garanterade Ryssland en oinskränkt makt över Polen, återställas.¹⁶

I Warszawa liksom i hela landet kände man stor oro. De polska sändebuden i utlandet varnade i sin korrespondens för att oppositionsmännen förberedde ett ryskt angrepp mot Republiken. Situationens allvar kom till uttryck i ständernas sammankomst den 16 april 1792. Prins *Adam K. Czartoryski* redogjorde då inom slutna dörrar för sina resultatlösa förhandlingar med sachsiska hovet. Ministern för utrikesärenden, kansler *Joachim Chreptowicz* uppläste en resumé av de senast inkomna rapporterna från de polska sändebuden vid främmande hov. Dessa innehöll inte några goda informationer. Sedan öppnades dörrarna igen så att även utomstående kunde lyssna på diskussionen i riksdagen. *Stanisław August* underställde för ständernas godkännande ett förslag gällande beredskap för landets allmänna försvar. Förslaget blev utarbetat av ledande politiker ur det patriotiska lägret, vilka önskade att kungen fick större befogenheter att ordna landets försvar.

"1.art. Republiken förklarar inför Gud och alla nationer i världen, at

den, långt ifrån at ämna börja et offentligt krig, önskade enighet och sämja med alla magter i Europa, men at, då Republiques nya Regements författning vore oinskränkt antagen och samdrägtigt bifallen af hela nationen, samt då andra länder /: intet land nommement utmärkts :/ förmärkas armera för deras negociationer, Republiques äfven ansåg nödvändigt att gifva en dylik vigt åt dem hon traiterar för det närvarande. 2.art. Konungen anmodas derföre, at, i anledning av den executiva magt, som blifvit honom anförtrodd, vidtaga alla nödiga anstalter för at sätta arméen i det skick, at den kan hindra alt oförmodadt anfall mot Republiques besittningar samt utur främmande länder kalla en, två eller tre skicklige generale personer för at en chef commendera Republiques troupper äfven som skickelige utländske artillerie-officerare samt sjelf med dem öfverenskomma och afsluta om deras belönande. 3.art. Till bestridande af de utgifter som arméens iståndssättande fordrar, authoriseras H.K. Pålska Mt, at innom eller utom landet på de villkor som Hans Mt i dess Straszk anser för de lämpligaste och drägligaste öppna et lån af 30 millioner pålska gulden, för hvilket ständerna ansvara och hypotheguera afkastningen av Republiques domainer eller starostierne. 4.art. Av dessa 30 millioner äger konungen at genast använda njo, tillika med alt hvad som för det närvarande befinner i statskassan, för at utan uppehåll besörja de mest trängande behof för arméens bevarande och utrustning. /.../. 5.art. I händelse av någon hostileté emot Polen, af hvilken det vara må, antingen genom uppenbar krigsförklaring eller annorledes /.../ anmodas Hans Majt at taga de kraftigaste steg till Republiques försvarande från fiendtelig härnag samt till konstitutionens beskyddande och använda de återstående 21 millioner af det uptagna lånet till de skyndsammaste anstalter som i sådan händelse tarfvar”.¹⁷

Riksdagens beslut skulle meddelas till de utländska hoven av de därstädes vistande polska sändebuden. De av ständerna tillstyrkta åtgärderna tillkom dock alldeles för sent, särskilt som de preussiska diplomaterna motarbetade polackernas försök att i utlandet skaffa vapen och värva skickliga officerare. Inte heller lyckades man att i den osäkra politiska situationen uppta några större lån från utländska banker. Casström kommenterade inte riksdagens beslut, men även han var sedan en tid tillbaka medveten om Polens allvarliga politiska läge, eftersom han kände till den polske ministern i Petersburg, A. A. Debolis korrespondens. I denna talades om förhandlingar mellan den ryska regeringen och de polska oppositionella magnaterna samt om Szcześny Potockis talrika besök hos Katarina II. Deras vistelse i Petersburg och kontakter med det ryska hovet

kunde enligt Deboli leda till allvarliga följder för Polen om inte lämpliga mått att möta dessa vidtogs i god tid. Deboli, som var ingift i den ryska högadeln och mycket omtyckt i vissa kretsar, som stod nära hovet, var väl informerad om Potockis och Rzewuskis verksamhet. Han uppgav också att man kunde märka att flera steg tagits i Petersburg, som inte haft annat mål än Polen samt att flera militärer utnämnts att kommendera ryska trupper, som skulle anfälla Republiken. I samband med alla dessa åtgärder rörande landets försvar – skrev Casström i sin rapport den 21 april 1792 – hade man hittills inte nämnt Ryssland. Men nu sade en och annan riksdagsman, att då faran av ett krig mot Ryssland var så nära, ämnade Republiken till sitt försvar använda alla sina tillgångar. Casström förstod också att faran för ett krig var större än någonsin. Hans rapporter från april 1792 informerade om alla de beslut, som regeringen och kungen på anmodan av riksdagen skulle vidtaga till arméns och försvarsanstalternas stärkande.¹⁸ Den politiska situationen förvärrades dock ständigt till Polens nackdel. De brev som kom från Preussen var inte uppmuntrande. Fredrik Vilhelm II visade inte några tecken på att bistå sin granne i dennes svåra belägenhet. Han tog inte heller hänsyn till att Preussen genom förbundstraktaten från mars 1790 var förpliktigt att hjälpa Polen. I början av maj 1792 anlände en speciellt utsänd kurir med depescher från Deboli, Polens minister i Petersburg. Denne rapporterade att ryska trupper fått order om att bryta sig in i Polen den 10, 12 eller 16 maj enligt gamla stilen. 6 kolonner skulle tränga in på en gång från Livland, Vitryssland, Ukraina och Moldavien. Den 4 maj 1792 överlämnade den preussiske ministern i Warszawa, G. Lucchesini, en not från hovet i Berlin. I samtalet med kansler J. Chreptowicz sade han då att polackerna aldrig borde tänka på att fastställa tronens ärftlighet och att hans monark inte tänkte befatta sig med Republikens frågor. Alla försök att för Polens behov upphandla krigsförnödenheter i de preussiska faktorierna avlogs. Allt hopp var ute att få någon hjälp från detta land. Preussens handlande gav upphov till Casströms stränga kommentar. Han skrev således i sin rapport den 9 maj 1792 att de godtrogna polackerna nu förundrade sig över att höra så avvisande språk av en minister, som under de föregående åren förde ett helt annat tungomål i Warszawa. ”Utan vapen, utan kompletta trupper, utan öfvat manskap, utan förfarna anförare, utan enighet, utan försvar på gränserna hafva de under nära 4 års tid gjort nästan alla möjliga försök att provoguera Ryssland. Deras förbund med Preussen, hvars grund aldrig kunde vara stadigvarande, har så aldeles upblåst inbildningen om deras egne krafter och deras allierades understöd att de verkligen genom tillfällets fortfarande någon tid att obehindradt

göra hvad de behagade, vant sig att tro det att alla de magter, hvilka för ett år sedan voro tvungna att, dels genom krig, dels genom negociationer, strida mot Rysslands afsikter, nödvändigt skulle med upoffrande av deras egna fördelar, använda alla krafter till Polens uphjelpande”. Istället för att avvakta försiktigt – uppgav Casström – författade polackerna vid första bästa möjlighet en ny regeringsform och införde en ärftlig tron, som aldrig med godo kunde tillåtas av grannarna, vilkas intresse fordrade att Polens vanmakt och oordningar aldrig skulle upphöra. De hade även utnämnt till tronföljare en prins, som de aldrig därom rådfrågat och slutligen, när de fann svårigheter vid dessa förslags verkställande beskyllde de honom för trolöshet.¹⁹

Det var beska ord, som Casström skrev, men det var dock sanna ord. De polska politikerna borde inte bygga sitt lands säkerhet på andra makters välvilja eller handlande. De borde redan hösten 1788 ägna sin uppmärksamhet åt att förbättra landets försvarsanläggningar och rekrytera manskap till arméen. Att först göra detta i april 1792, när kriget redan stod för dörren, var alldeles för sent. Som det redan framhållits, gjordes inte ens under 1791 mycket för att ordna landets försvar trots en ständig farhåga för ett krig med Ryssland. Vad väntade man sig i Polen? Förstod inte polackerna att deras konungs fred- och samförståndspolitik avväpnade landet och lämnade det åt grannarnas godtycke? En sådan politik betydde ju ett självmord för nationens fria existens. Sådana politiker såsom Ignacy Potocki eller Hugo Kołłątaj kände situationens allvar, men de kunde inte göra mycket åt det. Enligt den nya regeringsreformen var makten koncentrerad i kungens och regeringens händer. I regeringen hade patrioterna endast få ministerposter. Resten var besatt antingen av Stanisław Augusts anhängare eller av människor, som mer eller mindre sympatiserade med Ryssland som t ex Jacek Małachowski, Joachim Chreptowicz eller Ksawery Branicki. De sistnämnda hade sina språkrör i riksdagens opposition. Oppositionen var inte manstark, men kunde ändå paralysera ständernas verksamhet genom sin förhållningstaktik. Kungen, som helst ville förhandla med Ryssland, lät sig endast halvhjärtat dra in i de av patrioterna planerade försvarsåtgärderna. Således var Polens försvar inte tillräckligt ordnat, när ryska trupper i början av maj satte sig i rörelse mot dess östra gräns. Med 64 000 soldater ryckte den ryske generalen Michail Vasiljevitj Kachowski in i Ukraina, under det att general Michail Nikitij Kretschetnikov med 32 000 man överskred Litauens gräns. I Kachowskis spår följde de missnöjda med Szczesny Potocki, Seweryn Rzewuski och Ksawery Branicki i spetsen. Den 14 maj bildade de enligt Katarina II:s råd

en konfederation i Targowica (en liten stad i Ukraina). Dess upprättelseakt och statuter hade beslutats och underskrivits redan den 27 april i Petersburg. Katarina II lovade då de oppositionella magnaterna att i Polen återinföra det gamla republikanska statsskicket, som hon hade garanterat 1775 och att kriget uteslutande skulle riktas mot den nya konstitutionens upphovsmän och anhängare vilka av henne betecknades såsom jakobinernas medbrottslingar. Den 18 maj 1792 lämnade den ryske ministern i Warszawa, J. J. Bulhakov en deklaration till kansler Chreptowicz, i vilken en mängd anklagelsepunkter mot Republiken uppräknades. Enligt dessa anklagelser hade Ryssland rätt till att med väpnad hand kräva upprättelse. Man framförde bl a, den sistlidne riksdagens verksamhet, som stred mot den av Ryssland förut garanterade regeringsformen, Polens försök att sluta förbund med Turkiet, som var i krig mot Ryssland, Konstitutionen av den 3 Maj:s antagande, riksdagens beslut om successionsrätten till tronen. Allt det kunde – uppgav Casström – den ryska kejsarinnan åberopa såsom skäl, som krävde hämnd. Men hon var mera böjd att tillämpa lindriga medel än utöva en sträng rättvisa emot en gammal bundsförvant, vars väl låg henne om hjärtat. Därför inskränkte hon sig till att befalla en del av sina trupper att gå in i Polen för att återställa förhållandena i deras förra skick och ge beskydd för den del av nationen som var lojal emot Ryssland. Med en sådan deklaration ville Katarina II rättfärdiga sitt egenmäktiga handlande och påverka polackerna att lämna sitt lands öde i hennes händer. Hon lovade – enligt Szczesny Potocki – att inte avsöndra någon del av Polen för Rysslands räkning.

Katarina II:s agerande mottogs av de polska politikerna med bestörtning. Vid riksdagens sammankomst den 25 maj redogjorde Stanisław August för den svåra politiska situation, som Republiken just då befann sig i. Enligt honom gjordes vid riksdagen 1788–1791 allt det som kunde såra Ryssland under Preussens påverkan. Så var fallet med påskyndandet av de ryska truppernas och magasinernas avlägsnande från polskt territorium. Detta verkställdes under samråd med det preussiska hovet. Regeringsformens ändring gjordes efter Preussens föreställning om nödvändigheten av ett solitt och självständigt regeringssystem införande i Polen, innan någon allians kunde slutas. Polen hade således rätt att kräva hjälp från Preussen. Men Fredrik Vilhelm II ville inte uppfylla sina utfästelser gentemot Republiken. Så blev Polen lämnat åt sig själv och utan något hopp på hjälp från utlandet.

Vid slutet av maj svarade Stanisław August på Katarina II:s deklaration med stor moderation. Han försökte i ödmjuka ordalag utverka hennes

förlåtelse och samtycke till att behålla den nya konstitutionen, dock utan successionsrätt för den sachsiska dynastien.²⁰ Men den ryska kejsarinnan hade inte tänkt sig att kompromissa. Hon önskade inte Republikens inre stabilisering, till vilken den nya författningen, som så radikalt bröt med det förflutna, beredde vägen. Hon avskydde Konstitutionen av den 3 Maj lika mycket som den franska revolutionen. En konstitutionell monarki i Polen kunde även bidra till att väcka en frisinnad rörelse i Ryssland, vilken i sin tur skulle kunna undergräva tsarernas självhärskardöme. Det gällde också för Katarina II att straffa de uppstudsiga polackerna, som ville lösgöra sitt land från Rysslands hegemoni, och att skaffa relevant ersättning för de kostnader som kriget mot Turkiet åsamkat. Stanisław August ödmjuka skrivelse blev inte besvarad.

De åtgärder man vidtog i maj och juni 1792, alltså Ignacy Potockis resa till Berlin för att å Republikens vägnar fordra uppfyllandet av 1790 års traktat, arméns skyndsamma iordningssättande och högsta befälets överlämnande till kungen, hjälpte inte så mycket. Med en svag armé, brist på pengar, vapen och andra krigsförnödenheter och utan hjälp från någon annan makt sökte polackerna likväl motstå de talrika ryska trupperna som trängde in i landet. I spetsen för de polska styrkorna, som räknade ca 48 000 man, stod kungens brorson prins Józef Poniatowski. Tillsammans med Litauens enheter uppgick Republikens armé i juni 1792 till 65 000 man. Stanisław August, som av riksdagen blev utnämnd till högste befälhavare, gav patetiskt löftet att han, om det skulle behövas, ”dör för sitt folk”. Några drabbningar utkämpades med heder för polackerna såsom striderna vid Zielence (17/6) och Dubienko (17/7). Den polska arméen planerade samla sig vid Warszawa och fortsätta kriget. Men Stanisław August ville inte ha krig. Han skrev igen den 22 juni till Katarina II och bad om vapenvila.²¹ Kungens skrivelse besvarades först efter en månad med ultimatum att omgående ansluta sig till konfederationen i Targowica. Anhållan om vapenvila berördes inte alls av Katarina II. Stanisław August föll samman. Svag till karaktären och benägen att kompromissa med sitt samvete visade han inte bara brist på heder och värdighet utan även på sunt förnuft. Han beslöt foga sig efter de ryska kraven och ”med sin person och hela armé biträda den i Targowica bildade konfederationen”. Han sammankallade den 23 juli regeringsledamöterna till överläggning och informerade dem om sitt beslut, eftersom Polen enligt honom saknade den nödvändiga militära kapaciteten att fortsätta motståndet. 7 ministrar röstade för att biträda konfederationen. Minoriteten (5 personer) med Ignacy Potocki i spetsen ville fortsätta kriget, men kungen hade utslags-

givande röst och hans beslut blev gällande. Den 24 juli 1792 undertecknade Stanisław August en kungörelse om att han jämte armén biträdde Targowicas konfederation med den förhoppningen ”att de av den ryska kejsarinnan föreslagna mått och steg skulle återgiva lycka åt hans land”. Underrättelse därom skickades till Bulhakov och Kachowski. Efter någon tid och med stor tvekan beslöt prins Józef Poniatowski att med sina struppstyrkor avbryta motståndet och foga sig efter kungens befallning.

Ledarna för konfederationen i Targowica, Szczęsny Potocki, Seweryn Rzewuski och Ksawery Branicki, hade försäkrat ryssarna att polackerna floktals skulle bege sig till deras läger för att underskriva den nya förbehållsakten. Men – enligt Casström och även Lucchesini – hade ingetdera inträffat och hittills fanns få exempel på en desertering bland de polska trupperna. Landet togs i besittning i den mån som den ryska arméen framtgade och även där visades lika liten disposition till missnöje över Konstitutionen av den 3 Maj som i den övriga delen av Polen.

Denna ovanliga enighet och ståndaktighet hos den polska nationen förundrade ryssarna inklusive deras minister i Warszawa Bulhakov. Av den senare fick Casström troligen informationer om den ringa anslutningen till konfederationen. När hetman Seweryn Rzewuski krävde att prins Józef Poniatowski, befälhavaren för de polska styrkorna, skulle ansluta sig till honom, svarade prinsen att han endast tog order från kungen och att han föraktade både konfederationen och Rzewuski. Rzewuskis uppträdande ansågs av Bulhakov för löjligt och inte på något sätt grundat på en överenskommelse med den ryska beskickningen. Inte heller Litauen ville frivilligt ansluta sig till Targowicas konfederation. Dock väckte inte polackernas motstånd erkännande hos Casström. Han tyckte att de skulle bli ännu olyckligare om de inte i tid kompromissade med Ryssland. Efter de steg, som tagits från den ryska sidan, var det nämligen lika omöjligt för Ryssland att dra tillbaka sina styrkor som för Polen att göra tillräckligt motstånd.

Utan hjälp från Preussen och från Sachsen, där man bad om penninglån, vapen och andra krigsförnödenheter, var det mycket svårt för polackerna att försvara landet. Men det var inte detta som bestämde nederlaget. Den polska arméen ville fortsätta kriget, men den hade inte en ledare lik Gustav III. Stanisław August var inte kapabel att föra en självständig och kraftfull politik. Han ställde sig inte i spetsen för de polska styrkorna för att leda försvaret. Inte ens ville han bege sig, trots avgivna löften, till det närmaste militärläget för att vara tillsammans med sin armé. Han tyckte att han brevledes borde försöka blidka Katarina II och utverka drägliga kapitula-

tionsvillkor. Men han misstog sig, ty varken den ryska kejsarinnan eller konfederationens ledare, Potocki, Rzewuski med flera, hade något medlidande med honom eller såg till Polens bästa. De krävde att Stanisław August skulle fördöma författningen av den 3 maj och villkorslöst ansluta sig till konfederationen. Därför skrev kungen i sitt svar till Petersburg att han ”av fri vilja erkänner och accederar till konfederationsakten av Targowica i alla dess artiklar och omständigheter, med fast övertygelse om densamma hälsosamma avsikt för landet, och med allvarsammaste löfte, att i allt vad av honom beror, biträda till de steg, som samma konfederation under Katarina II:s auspici er finner för gott att vidtaga”. Det påstås även – skrev Casström vid slutet av augusti 1792 – att den polske kungen vid samma tillfälle också signerade en annan skrift, vari han bedyrade att det hade varit emot hans vilja och av tvång, som han under loppet av den sistlidne riksdagen gjort de demarcher genom vilka han syntes befordra planen om författningen av den 3 maj.²²

En nationell tragedi ägde således rum i Polen sommaren 1792. En rysk armé tillsammans med några polska missnöjda magnater trängde in i landet och genomförde en ödesdiger politisk omvälvning. Vilken inställning intog Casström till de händelser, som utspelade sig i Polen sommaren 1792? Svaret kan man få i hans brev till statssekreterare Franc den 2 juni 1792. Där skrev han att polackerna visste om att han var på förtrolig fot med den ryske ministern Bulhakov, men de hade ingen anledning att tro att han var fiende till den nya författningen. Han förutsåg att kraftiga försök skulle göras i syfte att avskaffa den, men eftersom han var oviss om utgången därav samt om den svenske kungens inställning därtill, så var han försiktig i sina omdömen. Till brevet fogade han ett tillägg, där han omtalade sina kontakter med Bulhakov och uppgav att han var ense med denne beträffande händelserna i Polen. Den ryske ministern i Warszawa anmodade bl a Casström och Danmarks chargé d'affaires Edmund Bourke att gemensamt utsprida att Katarina II i det längsta ville förekomma våldsamheter och fientligheter samt genomdriva sina planer i Polen så stilla som möjligt.²³ Så skrev Casström utan att veta att efter Gustav III:s död var nya människor vid makten, som hade en annan inställning både till Ryssland och Polen. Den ryske ministerns uppmärksamhet gjorde att Casström kände sig betydelsefull och behandlade de polska patrioterna Stanisław Małachowski, Ignacy Potocki och Julian Niemcewicz med påfallande nonchalans. De i sin tur beklagade sig för sin gode vän Lars von Engeström. Den senare, som vid denna tid var Sveriges utrikesminister, försökte påverka Casström att vara mera vänlig och hjälpsam i kontakterna

med polackerna. Som svar fick Engeström ett brev av den 11 augusti 1792 där Casström skrev att både av erkänsla och intresse såsom svensk samt av människokärlek kunde han aldrig annat än beklaga Polens situation. Polackerna "äro lika så olyckliga individuellt uti sammanlefnaden, som de äro i brist af de egenskaper, som kunna göra dem verkligen högaktade när man betraktas såsom nation". Han själv var – som sades i brevet – mycket försiktig och uttryckte sig alltid i samtal med polackerna i allmänna ordalag för att inte stöta varken den ena eller den andra parten.²⁴ De polska patrioterna kunde således inte vänta sig någon hjälp eller medling av den svenske chargé d'affaires i Warszawa. Istället vände de sig direkt till Engeström, eftersom Casström liksom den danske diplomaten Bourke ju var språkrör för Bulhakovs agerande. Casström tyckte att det var polackerna som själva bar skuld till sitt lands olyckor. Han ville inte erkänna att Ryssland begick brott mot den värnlösa och fredliga Republiken.

Ledarna för Targowicas konfederation övertog formellt rikets styrelse. I verkligheten styrdes dock Polen av ryssarna. Stanisław August befann sig i Warszawa utan någon makt. De konfederade överhopade honom med förödmjukelse och smälek. Szcześny Potocki skrev till kungen i högdragna och förnärmande ordalag och förebrådde honom för hans verksamhet under de föregående åren. Men inte heller Szcześnys och de andra ledarnas ställning var sådan som de hade önskat sig. De hade kommit till makten med hjälp av ryska trupper och tack vare dem kunde de hålla sig kvar i Polen. Vid minsta tillfälle var de skyldiga visa lydnad och tacksamhet mot Katarina II eftersom de ständigt behövde den ryska arméens beskydd. Något konstruktivt regeringsprogram hade de inte heller. Mest tid tillbringade de med att diskutera på vilket sätt man borde ogiltigförklara den senaste konstitutionen och annullera dess reformer. De ryckte också till sig alla höga ämbeten och andra inkomstgivande förmåner som patrioterna hittills haft. Det lämnades mycket spelrum för förföljelse, konfiskation av egendom och förnedring av de landsmän som var motståndare till konfederationen. Förmodligen – uppgav Casström – skulle det gått ännu längre om inte Katarina II uppmanat Ivan Andrejevitj Osterman, medlem av kollegiet för utrikesärenden, att skicka en speciell depesch till det ryska sändebudet vid Targowicas konfederation, Karl Bühler. Denne skulle se till att de enskilda intressena inte fick dominera och att det blev lugnt i Polen. Förhållandena blev nämligen mycket besvärande. Bland de konfedererade härskade ett missnöje och en oenighet, som var svår att beskriva. Szcześny Potocki och Ksawery Branicki blev hetsiga ovänner. Enligt Casström opponerade sig den förre vid åtskilliga tillfällen mot att

följa ryska hovets avsikter. Branicki stödde Ryssland av hela sin förmåga och tog illa vid sig, liksom Katarina II, av Potockis negativa attityd mot Stanisław August. Konfederationens ledare motarbetade varandra och var och en hade egna planer och strävade efter makten för egen räkning. General Szymon Kossakowski motarbetade sålunda Szcześny Potocki, ty den förre ville bryta bandet som enade Polen och Litauen. Han ville bevara det litauiska furstendömet för sig själv. Den 11 september 1792 flyttade de konfedererade sitt styrelsesäte från Brest till Grodno (Litauen). Folk skrattade åt detta och kallade Grodno för "La Republika Ambulata". Där ombildade man Targowicas konfederation till de förenade rikenas generalkonfederation, som påbörjade sina sessioner den 29 oktober. Ledningen, som då bestod av fem personer, hade svårt att enas om Polens framtida styrelseform. Bland dem fanns ingen som ägde kännedom om hur regeringsärendena skulle handläggas. Szcześny Potockis försök att värva den juridiskt bildade Józef Weissenhoff till hjälp gav inget resultat. Ingen av patrioterna ville befatta sig med de konfedererade, som betraktades såsom förrädare av allmänheten. Så de förra koncentrerade istället sin verksamhet på att upphäva alla lagar och bestämmelser, som blivit antagna av riksdagen under åren 1788–1791. Ledarna för det patriotiska lägret Ignacy Potocki, Stanisław Malachowski och Hugo Kołłątaj vilka sedan slutet av juli 1792 befann sig i Sachsen, kallades av de konfedererade att stå till svars såsom upphovsmän till författningen av den 3 maj. Man ogiltigförklarade de rättigheter som borgarskapet fått i april 1791. Krigskommissionen förlorade sin myndighet och denna övertogs av konfederationens generaler och hetmaner. Litauen skildes i avseende på förvaltning från Polen. Bröderna Szymon och Józef Kossakowski blev där allenastyrande. Opinionen både i Polen och Litauen var avgjort fientlig mot den nya ordningens män. Särskilt i Warszawa visade man ett allmänt förakt för de nya makthavarna. Underrättelser om den franska revolutionella arméns framgångar ökade borgerskapets mod. Upphetsningen bland folket var stor och ett rykte om en siciliansk aftonsång var i omlopp. Ledarna för generalkonfederationen vågade inte röra sig fritt och utan militärt beskydd. Deras maktposition berodde inte på konfederationens popularitet utan på rädslan för de ryska soldaternas plundringar och våld. Vid Grodno slog ett stort antal ryska trupper sitt läger till konfederationens beskydd. "Fortfar den nuvarande söndringen i sinnena och oordningen härstädes länge" – skrev Casström den 22 september 1792 – "så följer oundvikligen nya olyckor, hvilkas beskaffenhet icke ännu kan med säkerhet föreses".²⁵ De polska politikerna ur det patriotiska lägret förutsåg redan i augusti 1792 Repu-

blikens andra delning. Hugo Kottataj och andra bad Szcześny Potocki att besinna sig, ty de konfedererades sätt att styra landet förde oundvikligen Polen till en katastrof.

I breven från oktober 1792 beskrev Casström situationen i Polen på följande sätt: Söndringen av sinnena bland de konfedererade var ständigt tilltagande. Privata intressen, intriger och villrådighet vid skötande av statliga ärenden skapade en ohållbar situation. Konungen behandlades med nonchalans och förakt. Motsättningarna mellan Potockis anhängare och de övriga var starka. Stor sympati för den franska revolutionen kunde märkas, liksom blodiga slagsmål. Warszawa hade blivit en trist och osäker stad. Oro, förbehållsamhet och missnöje hade ersatt glädje och trivsel. Från landsorten kom klagomål över de ryska truppernas uppförande. Det var möjligt att de överdrevs, men om de till en fjärdedel var sanna – uppgav Casström – så var polska folket mycket att beklaga. Szcześny Potockis anseende minskade ständigt bland de konfedererade. Vid sin ankomst till Grodno blev han emottagen av en mängd karikatyrer. Han var mycket missnöjd, eftersom sakerna tog en helt annan vändning än han velat och förutsett.²⁶

Istället för att bli Polens konung blev han betraktad såsom en simpel förrädare. Från utlandet kom ständigt oroande rykten om Polens nya delning. En kordon av 25 000 preussiska soldater drogs utmed Preussens gräns mot Polen och man väntade sig att dessa trupper skulle tränga in i landet. Ryska trupper drog sig däremot tillbaka från den preussiska gränsen. Missnöjet i Warszawa var så stort att man ofta talade om att bilda en ny konfederation, som skulle befria landet både från ryssarna och Targowicas män. ”Sådant tycktes vara det enda” – skrev Casström den 28 november 1792 – ”som ännu felar härstädes för at villervallan måtte stiga till sin höjd. Den är redan stor nog och föga tyckes återstå för at bereda det sluteliga steg, som de nästgränsande hoven kunna vara sinnade att taga i anseende till Polen”.²⁷ I december 1792 förhandlade Preussen och Ryssland om Polens delning, som slutligen blev bestämd och underskriven den 23 januari 1793. Ledningen av generalkonfederationen blev mycket besviken när man fått veta att Katarina II trots givna löften samtyckte till Republikens delning. Hon ville helst behålla Polen inom sin intressesfär, men Fredrik Vilhelm II krävde en del av polskt territorium som vederlag för en fortsättning av fälttåget mot Frankrike. I januari 1793 meddelades i en not från Berlin att Preussen skulle besätta Gdansk, Torun och en del av Storpolen. Kort därpå invaderades denna del av Polen av de preussiska trupperna. Förgäves fordrade Szcześny Potocki i en skrivelse till det

preussiska sändebudet i Warszawa, Ludwig Buchholtz, att trupperna skulle dragas tillbaka. Generalkonfederationen ville mobilisera arméen till kriget mot Preussen men fick besked från det ryska sändebudet K. Bühler att Preussens uppträdande byggde på en överenskommelse med Katarina II och att de skulle foga sig i kejsarinnans beslut.²⁸ Polen stod inför sin andra delning.

Slutord

Den löftesrika reformverksamheten i Polen under åren 1788–1791 blev avbruten och författningen av den 3 maj ogiltigförklarad. Den polska adelsrepubliken stod i januari 1793 inför sin andra delning. Hur blev det möjligt? Varför förberedde inte polackerna landets försvar bättre? Många frågor inställer sig i detta sammanhang. För att vidmakthålla den nya författningsreformen räckte inte endast patriotiska tal i riksdagen och jubelrop på Warszawas gator. Det fordrades framförallt ståndaktighet och offervillighet samt en myndighet som kunde samla hela nationens kraft till landets försvar. Tyvärr saknade Stanisław August, den siste polske kungen, en sådan egenskap.²⁹ Som en röd tråd löper genom Casströms rapporter de patriotiska riksdagsmännens rädsla för ett krig med Ryssland. Om den vittnar t ex diskussionerna i samband med Krigskommissionens ledamöters frånvaro från sin tjänst samt Szczesny Potockis och Seweryn Rzewuskis vistelse i Jassy. Dock, så länge Ryssland var i krig mot Turkiet var något angrepp på Polen inte aktuellt. Först då det i januari 1792 kom ett meddelande till Warszawa att de bägge makterna hade slutit fred blev polackernas oro befogad, i synnerhet då det polska sändebudet Debolis rapporter inte innehöll lugnande informationer. I en sådan atmosfär tillkom det kända dekretet av den 16 april om beredskap till landets allmänna försvar. Stanisław August fick då fullmakt av riksdagen att förbereda landets försvar och ansvara för Republikens säkerhet. Kungen, som var anhängare av fredspolitik, ville hellre förhandla än föra krig mot Ryssland. Från januari 1792 började han åter träffa den ryske ministern Bulhakov för att med dennes hjälp skaffa sig bättre utgångsläge till förhandlingar med hovet i Petersburg. Hans engagemang i krigs-förberedelserna under maj–juni månaderna var halvhjärtat. Han trodde nämligen inte att Polen hade chanser att vinna kriget. När riksdagen den 29 maj avslutade sin verksamhet och dess radikala ledamöter lämnade Warszawa för att bege sig till fronten, fick Stanisław August fria händer att bedriva sin egen politik, som i själva verket blev en kapitulationspolitik.

Han motiverade den med att han ville skydda landet för blodsutgjutelse och plundring, men han förlösade i stället alla chanser till att försvara Republikens existens. Stanisław August lämnade sitt rike i fiendens händer med ogrundad tro på dennes goda vilja. Ansvar för den nationella katastrofen under sommaren 1792 låg i första hand hos kungen. Riksdagen och politikerna ur det patriotiska lägret var dock inte utan skuld. De borde inte ha litat på sin konung utan förutsett hans politiska handlande. De borde ha ställt krav på honom och visat samma skicklighet, som de hade gjort vid den nya författningsreformens utarbetande och genomdrivande. Istället lämnade riksdagen nästan diktatorsbefogenheter till Stanisław August som använde dem för att dödligt skada sitt land och sin nation.

Samuel Niclas Casströms kritik över polackernas agerande under åren 1791–1792 var befogad i flera avseenden, men det var oförlåtligt att han hade låtit sig påverkas av den ryske ministern Bulhakov och godtagit hans syn på händelserna i Polen. Casström borde ha förstått att Ryssland inte hade rätt att ge sig på den fredliga och värnlösa republiken, att det var ett brott, som varje rättänkande människa borde fördöma. Men Casström var varken Engeström eller Toll. Han rekommenderade polackerna att kapitulera. Även om Sverige hade vänskapliga relationer med Ryssland så krävde ingen – särskilt efter Gustav III:s död – av Casström att bli ett språkrör för den ryska ambassadens propaganda i Warszawa. Casströms rapporter är subjektiva och partiska. Det gäller särskilt hans sätt att kommentera riksdagens arbete, patrioternas verksamhet och överhuvudtaget polackernas karaktärgenskaper. Han hade inte något gott att säga om den polska nationen, särskilt inte om de ledande politikerna ur det patriotiska lägret såsom Ignacy Potocki eller Hugo Kołłątaj. Trots allt är dock Casströms rapporter en historisk källa, som man bör uppmärksamma och som innehåller värdefulla uppgifter för forskningen. Han noterar sålunda oppositionsmännens ringa styrka. De skulle aldrig kunnat göra Polen någon större skada om de inte haft en rysk armé på ca 100 000 man bakom sig. Oppositionen tjänade som förevändning för Katarina II att angripa Polen. Om denna inte funnits skulle dock den ryska kejsarinnan och hennes rovlystna favoriter letat efter något annat svepskäl för sitt angrepp på Republiken.

Noter

- 1 S N Casström t G U Franc 28/9 1791. Chargé d'affaires S N Casströms depecher, Polonica 226, Riksarkivet i Stockholm (därefter RA); L von Engeström, Minnen och anteckningar. Utgivna efter handskrifter och samlingar tillhöriga grefve L S von Engeström och Svenska riksbiblioteket af Elof Tegnér. Bd I, Stockholm 1876, s 172. Engeström lämnade Warszawa den 28 september 1791; L Postén, Lars von Engeström och den polska författningen av den 3 maj 1791 i belysning av hans diplomatiska rapporter 1788–1791. Vetenskapssocieteten i Lund, Årsbok 1987, s 125–26.
- 2 Gustav III t G M Armfelt /troligen natten/ 17/18 maj 1791. Brevet är publicerat i Historiska handlingar. Utg av Kungl Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia. T. XII. Ny följd, Stockholm 1883, s 177; Postén, a a, s 121, 125; A Raphael, Bidrag till historien om Gustav III:s planer på Polen och dermed sammanhängande underhandlingar under åren 1788–1791, Uppsala 1874, s 76; Ny svensk historia. Gustavianskt 1771–1810. Utgiven av E Lindorm, Stockholm 1979, s 198ff; Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok. Öfversatt och utgiven av Carl Carlsson Bonde. Del III: 1789–1792, Stockholm 1902, s 379–80; L Postén, Polityka Gustawa III wobec Polski w latach 1788–1791 w swietle korespondencji i dyplomaty szwedzkiego Larsa von Engeströma, i Cztery lata nadziei. 200 rocznica Sejmu Wielkiego. Praca zbiorowa pod redakcją H Kocója, Katowice 1988, s 110–32.
- 3 Engeström, a a, s 170–72, Wł Konopczynski, Polska a Szwecja od pokoju oliwskiego do upadku Rzeczypospolitej 1660–1795, Warszawa 1924, s 251–55. Konopczynski uppger, att Ignacy Potocki skrev till Engeström om, att Casström visserligen tog dennes plats, men ej ersatt honom.
- 4 L Kowalska-Postén, Przedzienie i wybuch powstania kosciuszkwskiego w relacjach posła pełnomocnego Szwecji w Polsce Johana Christophera Tolla, i Zwycięstwo czy klęska? W 190 rocznicę powstania ko'sciuszkwskiego, Katowice 1984, s 178–200; Johan Christopher Toll, Powstanie kosciuszkwskie w swietle korespondencji posła szwedzkiego w Warszawie. Z rękopisu przełożyła i wstępem opatrzyła Leokadia Postén, Warszawa-Kraków 1989, s 25.
- 5 Casström t Franc 26/5 (apostille), 2/6 1792. Polonica 226, RA; Även den polske ministern i Stockholm, Jerzy M Potocki skrev om Bulhakovs påverkan på Casström; J M Potocki t Stanisław August 12/6 1792. Brev nr 189 rkps 1653. Biblioteka Polskiej Akademii Nauk, Kraków.
- 6 Casström t Gustav III 5/10 1791. Polonica 226, RA; Postén, Lars von Engeström..., s 112, 118–19, 122–23; Polska w epoce Oswiecenia. Panstwo, społeczenstwo, kultura. Pod red B Lesnodorskiego, Warszawa 1971, s 421–25; Konstytucja 3 Maja 1791. Oprac J Kowecki, Warszawa 1981, s 111–22.
- 7 Casström t Franc 8/10 1791. Polonica 226, RA.
- 8 Ibidem; Sz Askenazy, Przymierze polsko-pruskie. 3. wyd, Warszawa 1918, s 177–84; J Łojek, Ku naprawie Rzeczypospolitej. Konstytucja 3 Maja. Warszawa 1988, s 139–43.
- 9 Casströms depech 2/11 1791. Polonica 226, RA; S N Casström, Berättelse om Polen, i Svenska beskickningars berättelser om främmande makter år 1793. Utg af C E B Taube, Stockholm 1893, s 161–65; G Lucchesini, Listy do Fryderyka Wilhelma II. Przekład, wstęp i opracowanie Henryka Kocója. Warszawa 1988, s 116, 126; H Kocój, Polska a Saksonia w czasie Sejmu Czteroletniego. Kraków 1967, s 11, 18, 24–25.
- 10 Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok..., s 379. Traktaten mellan Sverige och Ryssland slöts den 19 oktober 1791. Ryssland lovade då betala 300 000 rubel i subsidier; B Dembinski, Polska na przełomie, Warszawa... 1913, s 376, 383; A F Skjöldebrand,

Memoarer, Bd II, Stockholm 1903, s 11. Skjöldebrand uppger, att t ex O M Stackelberg, som under flera år var ryskt sändebud i Polen och där uppförde sig som konung, ville spela samma roll i Sverige, men misslyckades.

- 11 Casström t Franc 12/11 (apostille), 23/11 1791, Polonica 226, RA; Gustav III planerade "ett korståg" mot det revolutionära Frankrike. Vad kungen egentligen tänkte, var svårt att avgöra. Många av hans hugskott kan ha varit kamouflage för mera realpolitiska strävanden.
- 12 Lucchesini, a a, s 88; Szczęśny Potocki, en av Polens rikaste magnater, hade sökt verka för ett förbund mellan Polen och Ryssland och fått närmare kontakt med Katarina II vid hennes besök i Kaniow 1786. Hon mottog honom då på ett förekommande sätt, underblåste hans äregirighet och smickrade honom så, att han vid sina 36 år hängav sig åt ett svärmeri för den mycket äldre kejsarinnan (1729–1796). För henne röjde han sin tanke att en dag få Polens krona. Katarina II glömde inte den undermåligt begåvade aristokraten och planerade utnyttja hans tjänster vid lämpligt tillfälle. När han på hösten 1788 inte blev vald till riksdagsmarskalk och det s k ryska partiet förlorade sitt inflytande på riksdagens förhandlingar lämnade Szczęśny Potocki Polen och begav sig till utlandet. På hösten 1791 uppmanades han av Stanisław August att vända tillbaka. Potocki ville dock inte foga sig efter kungens anmodan utan begav sig istället till det ryska militärlägre i Iassy för att där konspirera mot fosterlandet. Han var ytligt bildad, saknade politisk insikt och blev därför ett redskap för andras stämplingar och särskilt för den intelligente Seweryn Rzewuski. Till de två anslöt sig senare hetman Ksawery Branicki, gift med Potemkins systerdotter, och Szymon Kossakowski, som var i rysk tjänst. Katarina II lovade dem att återställa Polens gamla författning och för att genomföra denna plan ställa en rysk armé till deras förfogande; J Andersson, Om verkställandet af Polens andra delning, Linköping 1884, s 7; Karl von Heyking, Wspomnienia z ostatnich lat Polski i Kurlandii 1752–1796, i W Zawadzki, Polska stanisławowska w oczach cudzoziemców. T I, Warszawa 1963, s 176–77.
- 13 Casström t Gustav III 9/12, 17/12 1791. Polonica 226, RA; Lucchesini, a a, s 113; Heyking, a a, s 185; Listy Katarzyny z Potockich Kossakowskiej kasztelanowej kamienskiej 1775–1800. Z orginałów przechowyanych w archiwach familijnych wydał K Waliszewski, Poznan 1883, s 257 (Brev till Ignacy Potocki) och s 259 (brev till Szęśnys äldsta dotter Pelagia Potocka); J Łojek, Geneza i obalenie Konstytucji 3 Maja, Lublin 1986, s 228–33; W Smolenski, Konfederacja targowicka, Kraków, s 172–73; J U Niemcewicz, Pamiętniki czasów moich. Tekst opracował i wstępem poprzedził Jan Dihm. T. II, Warszawa 1958, s 13–14.
- 14 Casströms apostille 24/12 1791. Polonica 226, RA; Andersson, a a, s 4–6; Heyking, a a, s 175–76. Heyking uppger, att vid ett besök hos Stanisław August, i vilket deltog förutom honom själv även Casström, Bulhakov och den engelske ministern D Hailles, informerades Bulhakov om att Ryssland hade underskrivit en fredstraktat med Turkiet. Denna information väckte stor oro hos den polske kungen.
- 15 Casström t Franc 4/1 1792. Polonica 226, RA; Rapporter från Iassy 24/12 1791 (S Marszycki), 16/1 1792 (K Kniaziewicz), 17/1 1792 (Bieczynski), publ i Łojek, Geneza i obalenie Konstytucji 3 Maja..., s 452–54; J. Łojek, Dzieje zdrajcy, Katowice 1988, s 151–66; W Smolenski, Dzieje narodu polskiego, Warszawa 1898, s 162–65; W Kalinka, Sejm czteroletni. T. II, cz. I, Kraków 1895, s 208; Diplomatiscche correspondenzen aus Revolutionszeit 1791–1794. Herausgegeben von Ernst Herrmann, Gotha 1867, s 123–27 (Brev från Katarina II till Gustav III 29/9, 6/12 1791, däri hon skriver att händelsernas utveckling i Frankrike tvingar stormakterna till samverkan mot detta land); Niemcewicz, a a, s 21–23 (Utdrag av Debolis brev från mars 1792).
- 16 W Kalinka, Polityka dworu austriackiego w sprawie Konstytucji 3 Maja, Kraków 1873, s 43; J Łojek, Upadek Konstytucji 3 Maja. Studium Historyczne, Wrocław 1976,

Reformverksamhetens sammanbrott i Polen 1792

- s 74, 106–107, 117; *Historia dyplomacji polskiej*. T II: 1572–1795. Pod red Z Wójcika, Warszawa 1982, s 670–75; C T Odhner, Gustaf III och Katarina II. Efter freden i Värälä, Stockholm 1895, s 60–61. Odhner uppger, att Gustav III skrev till sin minister i Petersburg, Stedingk, den 3 mars 1792 om att i den militära operationen mot Frankrike, som Katarina II föreslagit för de europeiska makterna, skulle den ryska armén inte vara med. Kungen misstänkte, att hennes syfte var att inveckla Preussen och Österrike i kriget mot Frankrike för att få fria händer för en uppgörelse i Polen; E Lönnroth, *Den stora rollen. Kung Gustaf III spelad av honom själv*. Stockholm 1986, s 256–59.
- 17 Casströms apostille 18/4 1792, *Polonica* 226, RA; Lucchesini, a a, s 139–44; B de Caché, *Ostatni rok Sejmu Czteroletniego w swietle listów chargé d'affaires dworu wiedeńskiego Benedykta de Cachégo*, Katowice 1977, s 30–32.
- 18 Casströms depescher 21/4, 25/4 1792, *Polonica* 226, RA; Lucchesini, a a, s 144; De Caché, a a, s 34–38; Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok..., s 226; J Łojek, *Misja Debolewo w Petersburgu w latach 1787–1792*, Wrocław 1962, s 128–38 (se utdrag av brev till Stanisław August 5/3, 6/4, 14/4 1792).
- 19 Casströms depescher 5/5, 9/5 1792, *Polonica* 226, RA; Lucchesini, a a, s 155–57; De Caché, a a, s 38; P Olberg, *Polens öde. Ett europeiskt kardinalproblem*, Stockholm 1944, s 16; R H Lord, *Drugi rozbiór Polski. /Övers från engelska av A Jaraczewski/*, Warszawa 1984, s 146–49.
- 20 Casströms depescher 19/5, 23/5, 26/5, 30/5 1792. *Polonica* 226, RA; Lucchesini, a a, s 157, 168, 172; De Caché, a a, s 64; L Stavenow, *Konung Gustav III, Göteborg 1901*, s 51; Raphael, a a, s 76; Engeström, *Minnen och anteckningar...*, s 124; M J Crusenstolpe, *Ett sekel och ett åraf polska frågan (1762–1863)*, Stockholm 1863, s 19–22; Niemcewicz, a a, s 27–28; Łojek, *Upadek Konstytucji 3 Maja...*, s 130–31; Smolenski, *Konfederacja targowicka...*, s 209–16; W Smolenski, *Ostatni rok Sejmu Wielkiego*, Kraków 1896, s 409; Ludzie Komisji Edukacji Narodowej, i *'Zycie Warszawy*, Warszawa 1792, s 8–9.
- 21 Casströms depescher 23/6, 27/6 1792. *Polonica* 226, RA; De Caché, a a, s 104, 106–107; Niemcewicz, a a, s 31–36; LA Eklund, *Studier rörande Polens andra delning*, Norrköping 1870, s 56–57; Crusenstolpe, a a, s 18–24; Łojek, *Ku naprawie Rzeczypospolitej...*, s 163–82; Nyström, a a, s 92–99; B Dembinski, *Misja Ignacego Potockiego w Berlinie w roku 1792*, Lwów 1937, s 4, 17; L Ratajczyk, *Wojsko i obronność Rzeczypospolitej 1788–1792*, Warszawa 1975, s 89.
- 22 Casströms depescher 29/6, 28/8 1792. *Polonica* 226–227, RA; De Caché, a a, s 111, 133; Lucchesini, a a, s 209, 231, 238; Niemcewicz, a a, s 36–40; Andersson, a a, s 8–12; Askenazy, a a, s 299 (Bulhakovs rapport); Łojek, *Upadek Konstytucji 3 Maja...*, s 242–43; Lord, a a, s 166–70; Listy Hugona Kołłątaja pisane na emigracji w roku 1792, 1793, 1794. T. II. Zebrał Lucjan Siemiński, Poznań 1872, s 13–14. Kołłątaj misstänkte redan i augusti 1792 att Preussen hade överenskommit med Ryssland om Polens delning. Han uppgav också i sina brev (t Szczepan Hołowyc 2/2 1793 och t Ludwik Strasser 9/2 1793) att man bönföll Szczęsy Potocki att avstå från sin brottsliga verksamhet, eftersom konfederationen i Targowice skulle komma att orsaka Polens nya delning; Engeström, *Minnen och anteckningar...*, s 125–26. Enligt Engeström hade Stanisław August varken karaktär, viljestyrka eller personlig tapperhet. Han saknade moraliskt mod och lät leda sig av omgivningen, särskilt av sina släktingar, som var rysksinnade och liksom han ständigt led brist på pengar; Kalinka, *Sejm Czteroletni...*, s 208. Kalinka skriver, att man inte kan jämföra Stanisław August med Gustav III. I viktiga situationer kunde den svenske kungen visa att han var nationens ledare.
- 23 Casström t Franc 2/6 1792 (brev och bilaga). *Polonica* 226, RA; H von Sybel, *Kaiser Leopold II. Historische Zeitschrift. Zehnter Band*, München 1863, s 388; Under sin tjänstgöring i Warszawa passade Casström på att vara på god fot med Bulhakov utan att

- utsätta sig för polackernas missnöje. När man frågade honom hur Sverige skulle ställa sig inför ryssarnas inmarsch i Polen, svarade han med fraser, att han önskade Polen välstånd och lugn och hela världen fred; Konopczynski, a a, s 254–55; Lucchesini, a a, s 185, 216–17. Lucchesini uppgav, att Casström och Bourke var Bulhakovs språkrör.
- 24 Casström t Engeström 11/8 1792. *Polonica* 227, RA; Konopczynski, a a, s 251–53.
- 25 Casström depesch 22/9 1792, *Polonica* 227, RA; De Caché, a a, s 155; Niemcewicz, a a, s 43–48; Andersson, a a, s 11–12; J Godechot, *La grande nation. L'expansion révolutionnaire de la France dans le monde de 1789 a 1791*. T 1, Paris 1956, s 182–87; A Nyström, *Polen förr och nu*, Stockholm 1925, s 98; Łojek, *Dzieje zdrajcy...*, s 194–202.
- 26 Casströms depescher 6/10, 13/10, 17/10 (apostille), 20/10, 27/10 1792. *Polonica* 227, RA; Heyking, a a, s 190–91; Łojek, *Dzieje zdrajcy...*, s 207–15; Łojek, *Geneza i obalenie Konstytucji 3 Maja...*, s 430–33; W Smolenski, *Studia historyczne*. T 4, Warszawa 1925, s 83–84; *Historia dyplomacji polskiej T. II: 1572–1795...*, s 684–85. I oktober 1792 begav sig en speciell deputation med Branicki och Rzewuski i spetsen till Petersburg för att tacka Katarina II för återställandet av Republikens forna frihet. De blev hövligt mottagna men utan någon särskild vänlighet och någon allians med Polen ville den ryska kejsarinnan inte tala om. De stannade två månader i Petersburg utan att kunna påbörja förhandlingar; Andersson, a a, s 11–14; J Wąsicki, *Konfederacja targowicka i ostatni sejm Rzeczypospolitej z 1793 roku*, Poznan 1952, s 56–57.
- 27 Casströms depescher 7/11 (apostille), 10/11, 14/11, 17/11, 28/11 1792. *Polonica* 227, RA; Heyking, a a, s 191; Andersson, a a, s 4–6, 16; F Baehrendtz, *Om Polens första delning*, Karlskrona 1878, s 160. Baehrendtz uppger, att de preussiska kungarna Fredrik II och Fredrik Vilhelm II tog initiativ till Polens delningar. Katarina II motsatte sig, ty hon ville helst ha detta land under rysk hegemoni, men var tvungen samtycka till delningarna.
- 28 A M Tengberg, *Om kejsarinnan Catarina II:s åsyftade nordiska alliancen*, Lund 1863, s 110; I Stöver, *Länders inkräktning utan krig eller första delningen af Polen*, Stockholm 1810, s 3–4; M G Müller, *Die Teilungen Polens 1772, 1793, 1795*, München 1984, s 54 ff; M Serejski, *Europa a rozbiory*, Warszawa 1970, s 100.
- 29 A Zahorski, *Spór o Stanisława Augusta*, Warszawa 1988, s 447–49; W Kalinka, *Ostatnie lata panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego*. Cz II, Kraków 1861, s 225; Niemcewicz, a a, s 29–30.

Anna Birgitta Rooth

Jesus botar Malchus' öra

Hieronymus Bosch (ca 1450–1516) har med stort intresse avbildat många fysionomier som visar fula, ondsinta ansikten på de plågoandar som omger Kristus och kontrasterar mot dennes eget vackra allvarliga anlete.¹ I några av sina passionsscener (fig 1–3) har Bosch avbildat en man med ett konstigt öra, en anomali. När jag först såg dessa missbildade öron på en tjänare vid Pilatus hov undrade jag om det kunde syfta på någon händelse som gjort att han fått ett missbildat öra. I de folkliga berättelserna är det vanligt att Vår Herre, Sankte Per eller någon hednisk gudomlighet² lämnat ett spår från skapelsen eller från den första tiden. Det kan också vara ”den tiden när Vår Herre och Sankte Per vandrade på jorden”.

Jag kunde inte i Thompsons Motif Index³ eller i Tubachs Index exemplorum⁴ finna något exempel som skulle kunna ha inspirerat Bosch till detta motiv, denna anomali. Det närmaste jag kunde komma var Lukas 22:50-51 att Kristus botade Malchus' öra. Alla evangelierna uppger att en lärjunge (Petrus enligt Johannes) högg av örat på en soldat eller hövitsmannens tjänare. Det är endast hos Lukas som Jesus läker det avhuggna örat. Lukas avviker också så tillvida att Jesus som annars alltid predikar saktmod, uppmanar sina lärjungar att skaffa svärd. Förklaringen ges också hos Lukas, Jesus säger att det står skrivet att han var en ogärningsman och för att skriftens ord skulle uppfyllas, så skall också lärjungarna skaffa svärd och handla som ogärningsmän. Denna egendomlighet balanseras av att Kristus genast helar Malchus' öra.⁵ Denna motivkombination, denna balans, finns endast i Lukasevangeliet men ej i de tre andra. Endast i Johannesevangeliet får vi namnet på den olycklige, Malchus, detta evangelium som också ger oss namnet Kidron på bäcken. I de övriga evangelierna är hövitsmannens tjänare anonym, alltså också i Lukasevangeliet, men för enkelhetens skull kallar jag honom Malchus i stället för en besvärlig omskrivning för hövitsmannens tjänare. Det är Petrus som – post eller propter – betraktas som den hetlevrade, vilken även här får spela rollen av den som hugger av örat.

Som kolerisk framstår Petrus i de medeltida legenderna och som kolerikern i Dürers de fyra apostlarna eller de fyra temperamenten. I Pilatusscenen verkar personen med det konstiga örat ibland vara en högt

uppsatt tjänare hos Pilatus. Han har en imperators näsa och är fint klädd. Det var svårt att få honom att passa in bland hövitsmannens soldater och enkla tjänare.

I Princetonmålningen av Jesus inför Pilatus skulle mannen med det konstiga örat bäst kunna ha syftat på Malchus (fig 3). Håret genom huvudbonaden tyder enligt talesättet "His hair sticks out of his hood" på att mannen är fattig eller vredgad. Det senare skulle passa bra då nämligen Malchus i flera passionsskådespel framställs som den grymmaste av plågoandarna. Hans enkla klädsel skiljer honom från Pilatus närmaste och förnäma tjänare.

Vad har då en sådan liten obetydlig detalj för intresse för Boschforskarna? Ingen har heller intresserat sig för örat, endast för fysiognomiken och mimiken som företeelse och som objekt för konstnärernas intresse. Mycken forskarmöda har lagts på att förklara Leonardo da Vincis influens på Dürer och Bosch. Jag fick i min tur lägga mycken möda på att visa att dessa drag var populära i passionsmålningarna långt före dessa konstnärers tid.

Det skall noteras att även Gibson i ett arbete från 1973 uppmärksammat fysiomierna som ett populärt motiv bland tidiga tyska målare. I ett annat arbete har jag kommenterat fysiomierna och vissa speciella detaljer tillika med de vulgära smycken som pryder eller rättare vanprydar de fula fysiomierna.⁶ Intresset för denna detalj hade väckts hos mig. Den oroade mig och pockade på någon lösning. Bosch har nämligen också framställt Petrus med svärdet som hugger av örat (Valencia, San Diego). Visserligen hade forskarna olika mening om attributeringen till Bosch.⁷ Även om Bosch ej är upphovsmannen förenas dessa två målningar genom ett speciellt motiv: Malchus biter Petrus i armen. Det var emellertid genom Boschs målningar av det missbildade örat, som jag blev intresserad av Malchus' öra och måste gå tillbaka för att på nytt gå igenom mitt gamla material.

När jag väl funnit en scen där Jesus är i färd med att "hela" örat blev det snart många andra bilder som kom in i detta komplex av en speciell ikonografisk tradition som är knuten till motivet "Jesus tillfångatages" ofta tillsammans med Judaskyssen. Det är i denna scen man bör leta efter Jesus som sträcker handen mot eller rör vid örat, eller håller det i handen eller, om han har båda händerna bundna, sin blick riktad mot Malchus. Det senare kan vara svårtolkat, det är inte alltid möjligt tolka vad Jesus verkligen ser på. I princip räcker ju, som Bonaventura framhållit, hans gudomliga kraft för att hela utan att röra vid kroppsdelen. De medeltida

grafikerna och konstnärerna visade sig emellertid ha haft ett stort intresse för denna lilla detalj som inte ens Dirk Bax kommenterat, denne den noggrannaste av alla Bosch-forskare.

Då Grüningers tryckeri i Strassburg visade sig ha haft en stor betydelse för Boschs *Ecce Homo* i Frankfurt liksom för en annan *Ecce Homo* som tillskrivits Bosch (men troligen felaktigt) blev jag intresserad av Grüningers tryckeri i Strassburg.⁸ Närheten till Basel gjorde att jag även blev intresserad av tryckerierna där. Det var därför naturligt för mig att söka i Schramms *Der Bilderschmuck der Frühdrucke* efter Passionsserier. Det var flera dylika som utgått från tryckerierna i dessa båda städer. Det gav mig material nog för motivet Jesus läker Malchus' öra. En genomgång av andra tryck utgivna av Schramm skulle säkerligen inbringat ett ännu rikligare material.

Jag presenterar detta motiv i grafisk framställning efter den ordning i vilken jag fann det. De tidiga träsnitten har förmodligen inspirerats av bokmåleriets illustrationer som t ex "Jesus förrådes", där Jesus rör vid den hukande Malchus' öra, i en illumination i Berlin, Staatsbibliothek Cod.germ. 4° 42. Denna bild tycks sakna den tappade lyktan.

Jag tillåter mig emellertid att börja med ett tryck av Master E.S. återgivet i *The illustrated Bartsch* 8 (fig 4) på grund av den betydelse Master E.S. haft för sin samtid och efterkommande.⁹ Som källa till åtskilliga motiv i konsten anförs ofta Master E.S., som anses ha varit verksam mellan 1450 och 1470, d v s under Boschs första 20 levnadsår. För mig har den tiden större intresse än senare tiders grafiker när det gäller inflytande på Bosch och hans samtid. Jag har dock också framhållit den betydelse Grüningers tryckeri hade under Boschs tid då Grüninger vid den tiden drev det ledande tryckeriet med det största lagret av stockar för träsnitt.

Jag vill här endast ge en orientering om detta motivs förekomst utan anspråk på fullständighet i förhoppning att andra forskare vill komplettera vår bild av motivets utbredning.

Hos B. Richel, Basel i *Speculum Humanæ Salvationis* från 1476 finns motivet avbildat hos Schramm Tafel 22 fig 108, Kristus tillfångatages (fig 5).¹⁰ Där framställs samtidigt Judaskysen och Petrus som sticker svärdet tillbaka i skidan. Malchus med sin lykta har fallit på knä och håller för sitt sår. Jesus står med örat i handen. Pekfingret är delvis dolt av örat som dock ej är tydligt uttrit. På bilden fig 112 i denna serie knäböjer en skallig dvärg(?) och räcker Jesus ett rö eller en kvist till spira.¹¹ Den skallige eller kortsnaggade mannen finns på vissa målningar¹² där hans runda sår eller plåster tydligt framträder. Sår och bölder var ju enligt medeltida

föreställningar sammanhängande med föreställningen om de fyra kroppsvätskorna, Aristoteles humoralpatologi som även tog sig uttryck i koppningen, för att tappa blod eller för att få ut "orent" blod. Eftersom ansiktet och kroppen speglade själen hade utseendet sin betydelse. De fysionomiska dragen visade på människans inre karaktär. Hennes ondska kunde också uttryckas genom sår och bölder som vi ser på flera målningar och bilder av Kristi plågoandar. Trots svårigheten med träsnittstekniken finns här tydliga försök till framställning av olika fysionomier som de beskrivits av den lärde Coccus från Bologna eller senare av Johannes ab Indagine.¹³

Bertholdus' Zeitglöckchen tryckt hos Amerbach i Basel 1492 visar en passionsserie med huvudmotiven omgivna av små figurer i dekorativa ramar eller bordyrer. Som Schramm (s 1) påpekar är de hämtade ur miniatyrmåleriet. Någon närmare bestämning ges dock ej och miniatyrmåleriets ramar och bordyrer är rikt varierande och omfattande. Några står Bartholomeusmästarens miniatyrer¹⁴ mycket nära. Likheten i motivval och utförande hos de båda tryckerierna Amerbach och Richel m fl, borde även nog undersökas eftersom vi måste räkna med ett utbyte av stockar såväl som konstnärer eller snidare. Vidare bör man komma ihåg de nära relationerna mellan Strassburg och Basel, inte minst för de vandrande gesällerna. Samarbetet mellan olika tryckerier har delvis kommit i skymundan men det vore värt att granska på nytt.

I Tafel 111 fig 616 hos Amerbach finner vi "tillfångatagandet" med motivet Kristus rör vid Malchus' öra (fig 6). I fig 617 är Kristus bunden. I scenen vajar en vimpel med skorpionen, ett tecken för judarna enligt kristen tradition. I Bertholdus' Zeitglöckchen Tafel 122 fig 692 (fig 7) förekommer Judaskyssen och "tillfångatagandet". Den sårade Malchus ligger på knä, Petrus står bredvid med svärdet och håller i skidan. Kristus rör vid Malchus' öra.

Illustrationerna i bordyren kommer från 8 stockar med var sitt mönster som upprepas genom passionsserien. Hos Amerbach i Basel finner vi liknande bordyrer (Schramm s 16) som förekommer i Richels tryckeri.

I Mosers "Bereitung zu dem heiligen Sakrament" finns en bild av Jesus som sträcker sin högra hand mot Malchus' öra (fig 8).

I ett par kataloger över träsnitt i The National Gallery of Art, Washington, D.C. finner vi ytterligare belägg på detta motiv. Shield har i Fifteenth Century Woodcuts and Metalcuts sålunda givit oss ett par exempel. I ett träsnitt (fig 20) i en passionsserie troligen från Schwaben, som Shield daterar till 1480–1490, förekommer vårt motiv The Betrayal

of Christ (fig 9). The Betrayal of Christ fig 42 hos Shield stammar likaledes från Schwaben och är enligt utgivaren från tiden 1460–1465, medan Kristeller ville datera detta tryck till 1450 (fig 10).

De träsnitt vi hittills gått igenom är varandra tämligen lika i komposition och stil. De är enkla och raka. Helt annorlunda är ett grafiskt blad av Master I.A.M. of Zwolle. Denne mästare betraktas som verksam mellan 1470–1490. I denna bild, fylld av figurer och vapen till trängsel, håller Kristus Malchus' öra i handen. Framför honom på marken ligger Malchus med sin tappade lykta (fig 11) och Petrus står med svärdet i ena och skidan i den andra handen.

Jag instämmer med Shestack i att denna komposition erinrar om Schongauers och Dürers likaledes överfyllda bilder. Det är ju dessa konstnärer som man ansett har inspirerat Boschs hopträngda figurer i passionsscenerna.

Nära besläktade med detta grafiska blad är dels Johannes Grüningers tryck av Tillfångatagande från 1514, första gången tryckt 1509, (fig 12) och dels Lucas Cranachs träsnitt av samma tema. Det senare är från 1509 och visar således Tillfångatagandet med Judas som här är på väg ut från sällskapet medan en lärjunge flyr och förföljarna söker ta ifrån honom manteln, ett motiv som varit populärt i de medeltida skådespelen (fig 13).

Ulla Haastrup har elegant visat att flera av Cranachs träsnitt legat till grund för målningar från Claus Bergs verkstad så tex målningen Tillfångatagandet i Sanderums kyrka på Fyn (fig 14) på en altarflygel. Detta altare stammar enligt henne från Bergs verkstad och är troligen från andra årtiondet på 1500-talet.

En mellanställning intar I.M:s träsnitt. Bakom signaturen I.M. döljer sig Israhel van Meckenem. Här håller Petrus svärdet i högsta hugg (fig 14a; jfr fig 14b). Kristus står med sammanbundna händer. Han står med sänkta ögon med blicken mot Malchus som tappat sin knölpåk kanske av typen med sten insatt i träets klubbända. Vapnet heter ju inte för inte knölpåk och det kan vara en naturlig utväxt av träet som gjort att den valts till knölpåk. (Det är t ex skillnaden mellan Boschs kringvandrande försäljare som har en orangegul sten insatt i klubban medan den förlorade sonen hos Bosch har en vanlig knölpåk som vi ibland ser hos svinaherdar. Möjligen illusrerar Boschs bild av gårdfarihandlaren ordspråket *Zu einem bösen Hund ein grober Knüppel* (jfr not ¹⁹).

I den efterföljande scenen (fig 185) sitter Hannas under en päll. Den interiören är relativt ovanlig och den bör sammanställas med andra liknande situationer där Hannas sitter under en päll. Interiören är ju oftast

framställd som ett magnifikt rum men inte alltid med päll över stolen. Detta är en av många detaljer som vore värd en egen undersökning för att reda ut sammanhang mellan olika bildtraditioner.

Malchus är här framställd som ful, trubbnäst och krullhårig. Den negroide mannen finns i många passionsscener och borde få sin egen utredning.

I fig 187 "törnekröningen" hos Schestack förekommer två hundar som hos Boschs *Ecce Homo* i Frankfurt. Motivet med hundarna symboliserar enligt Marrow "canis me circumdederunt" en omskrivning för plågoandarna.

Ecce Homo framställningen (Shestack fig 189) har, som förekommer hos Bosch och andra, ett källarfönster på trappans sida och en apa på trappan. Det är också detaljer som kräver sin uppföljning. Urs Graf har i sin *Ecce Homo* från 1507 en björn kedjad vid trappans sida till höger. Möjligen är här en skämtsam anspelning eller, visualiserad ordlek med Urs eget namn – björn. Eftersom bilderna är hämtade ur passionsserier behöver varje bild sin egen undersökning i förhållande till serien och denna i sin tur till andra serier.

Ecce Homo framställningarna är intressanta för utformningen av vissa motiv t ex om Kristus står på en trapp-plan, trappans utseende, avvikande som hos Ratgeb, personernas gester, vapen fysiognomier. Här föreligger ett mödosamt detektivarbete. Det gäller även frågan om det finns ett vatten och en bro, hur rumperspektivet ser ut med sin bakgrund m m, som hos Bosch i Frankfurt.

I Shestacks katalog fig 259 av en okänd mästare av "tillfångatagandet" har vi såväl Judas med penningpungen som Kristus som står med Malchus' öra i handen medan Petrus håller svärdet i luften (fig 32, 32a).

På I.A.M. of Zolles bild finns detaljmotiv som emellertid även för tanken till andra tidiga konstnärer. Så t ex har en soldat en svärdsskida med en liten sköld eller platta med ett lejonansikte. Det är en s k buckler, en liten rund eller oval sköld som brukade hängas upptill på svärdsskidan, när den ej användes, som skydd för att parera stötar (fig 15). Den användes vid fäktning medan de större trekantiga eller hjärtformade sköldarna täckte större delen av kroppen (fig 16). Båda typer av sköldar finner vi i olika bibliska sammanhang där soldater framställes som t ex vid soldaternas tillfångatagande av Jesus, eller vid graven och uppståndelsen.

Lejonansikten förekommer ofta i en bönbok (ca 1325–1328), om den nu får kallas så, som Jeanne d'Évreux fick av sin make med illustrationer av Jean Pucelle. Lejonansiktet var hennes brors märke och författaren till

artikeln ger oss där förklaringen till att det uppträder så många gånger i denna bönebok.¹⁵

När en liknande sköld med t ex ett asiatiskt ansikte (fig 17) förekommer i en motsvarande passionsscen menar jag att vi har ytterligare en detalj som låter ana ett traditionssammanhang mellan vissa bilder av olika mästare. Vi finner det hos Karlsruhemästaren i den nämnda fig 17 och vi finner det som en detalj i en *Ecco Homo* av Dürer (fig 18). Här är det en detalj i en väggmålning där en satyr håller en dylik sköld. Som en sådan detalj kan det uppträda även i andra väggdekorationer i andra sammanhang. Det intressanta är att detta Dürertryck uppenbarligen legat till grund för en målning som ibland, men troligen felaktigt tillskrivits Bosch. Den för oss intressanta detaljen finns dock ej i den målningen.

(Jag råkade i mitt letande efter Malchusepisoden i Passionsscener även stöta på en målning som i sin tur hänger samman med den Bosch tillskrivna målningen och Dürers tryck, nämligen en *Ecce Homo* av Meister von S. Severin hos Schreiber & Aldenhoven.)

Lyversbergsmästaren har en trekantig sköld med ett europeiskt ansikte eller möjligen vildmansansikte och så har även Wittingaumästaren. Ytterligare andra dylika sköldar finnes återgivna t ex hos Back och Schreiber & Aldenhoven.

Motivet dyker även upp i andra medier som tapisserier så t ex den i Freiburg, i Augustinermuseet bevarade delen föreställande två passionsscener, Getsemane och Tillfångatagandet (fig 19-19a), där Malchus ligger längst till vänster medan Kristus står med örat i handen.

Det har diskuterats om Diettlings restauration av en muralmålning som tillskrivits Karlsruhemästaren skulle kunna ha legat som mönster för denna tapiserie. Lilli Fischel ger en framställning, en akvarell, som hon menar skulle ha legat till grund för mönstret.¹⁶ Akvarellen saknar dock motivet med Malchus' öra. Det gör härkomsten mindre sannolik även om kompositionen innehåller såväl Getsemane som Tillfångatagandet och med ett likartat gytter av figurer och ting. Det verkar snarare som om det skulle funnits en speciell tradition med dessa två motiv sammanfogade på detta passionstema och med samverkan av alla figurer och ting.

Betty Kurth¹⁷ ger oss ytterligare en tapiserie med motivet Kristus läker Malchus' öra (fig 20). Här är en lugnare komposition och bonaden är icke så överfylld av figurer och detaljer. Den står på sitt sätt nära i fråga om lugn och antalet figurer.

Vad som slog mig vid genomgången av tapislerierna var mängden profana motiv i förhållande till kyrkliga dito, t ex tapisserier med vildmän

och vildmänniskor.¹⁸ Det var uppenbarligen profana motiv för en profan miljö. (Visserligen fanns rika exempel på kristna motiv men mängden av profana motiv var dock slående. Nu var ju tapisserierna tidiga väggdekorationer och därför att vänta i profana miljöer som kunde utnyttja andra motiv än det sakrala rummet.) Man kan se den kyrkliga och den profana kulturen som varandras komplement i fråga om tapiserie och måleri.

Förutom i grafik och tapisserier finner vi givetvis motivet Jesus läker Malchus' öra i måleriet. Redan ovan har givits ett exempel (fig 14). Så t ex finner vi det i en altartavla vars olika delar är bevarade i Freiburg och Karlsruhe. Tillfångatagandet i denna passionsserie är tyvärr avskuren upptill och nedtill. Dessutom är fotot (fig 97) i Stanges bok ganska suddigt. Jag har därför nöjt mig med en uppförstorad detalj. Med god vilja kan läsaren förmodligen urskilja örat i Jesu hand (fig 21).

Glaser har även gett oss en passionsscen av Kaspar Isenmann där episoden med Malchus' öra är framställd (fig 22). Den målningen – från mitten på 1400-talet finns på museet i Kolmar. Den framställer Jesus på Oljeberget och Tillfångatagandet. I denna scen har Malchus fallit på knä, lyktan ligger bredvid. Han sträcker ena handen avvärjande mot Petrus som står med sitt svärd lyftat. Kristus håller Malchus' öra i handen. Strax efter mitten på 1400-talet har Gabriel Mälesskircher en korsfästelsescen (fig 23). Där bland de stridande till höger om korset är den snaggade fuling som uppträder som plågoande t ex hos Karlsruhealtarets mästare Hans Hirtz (jfr fig 30 och 30a) och i Bartholomeusmästarens illustrerade bok med bilder ur passionsserien (jfr fig 31 och 31a). Denna bild medtages för sin dramatiska verkan och närvaron av plågoandar som oftast avbildats i begabbande scener och som därmed indirekt förenar vissa målningar med i övrigt olika huvudteman inom Passionsserien. Mannen med uppnäsan uppträder t ex längst bak i fig 26 men även i fig 31, jfr även fig 32. Han kan även dyka upp i andra scener av passionshistorien.

Den kortsnaggade eller skallige mannen uppträder gärna i begabbandescener och i törnekröningen. Vi tycks här ha en ikonografisk tradition om hur en av plågoandarna skall se ut. Hans ondska förstärkes genom den bula eller det sår han har i huvudet. Till och med i den grova träsnittstekniken har man lyckats få fram dessa drag. Ibland är han den som räcker ättiksvampen. Malchus är ibland enligt Tscheuschner en av de grymmaste figurerna så t ex i Egener passionsspel. Bulan eller såret är ju ett tecken på ondskefullhet och den kan förstärkas genom att konstnären avbildar en fluga på det. I ett tidigare arbete där ett runt plåster täcker såret

tänkte jag mig en möjlig ordlek med "spansk fluga" ett plåster, *Lytta vesicatoria*, vilket användes för sin katardinska effekt. När inte plåster förekommer utan flugan sitter direkt på såret är det snarast en förstärkning av det onda liksom när en fluga flyger mot Judas vid den sista nattvarden då Jesus räcker brödet till honom, så i en berömd altarmålning.

I dessa roller vid begabblandet skulle man kunna tänka sig att passionsspelen verkat inspirerande.¹⁹ Figurerna är ofta namngivna i passionsspelen. I alla händelser är fysiomierna och gesterna av stort intresse i alla passionsscener som är det minsta dramatiskt framställda.

I Dürers och Schongauers passionsserier avbildas personerna med samma utseende och samma kläder – ungefär som en modern serie där den tecknade figuren är sig lik och uppträder i samma kläder.²⁰

Redan på 600-talet är episoden med Malchus och Petrus antydd genom Petrus' lyftade svärd. Fullt tydligt avbildad i konsten är motivet på en elfenbensrelief från omkring 900. Själva motivet Jesus läker Malchus' öra framträder på 900-talet.²¹ Efter att ha läst Stanges och Glasers arbeten fann jag mig uppmuntrad att söka efter motivet med "helandet" i möjliga passionsserier som jag redan tidigare haft anledning studera med hänsyn till Boschs intresse för fysiognomi. Jag sökte där jag fick uppgift om att en konstnär målat passionsbilder. Även om någon bild av denna serie visades var det inte självklart att det skulle vara Tillfångatagandet och om det var den scenen var det inte säkert att konstnären stannat för motivet Jesus botar Malchus' öra.

Genom att empatin i "devotio moderna" och i "theologia crucis" varit populär bland fransiskanerna hoppades jag finna något i San Fransiskus' kyrka i Assisi. Och mycket riktigt fanns där en målning (fig. 24) tillskriven en epigon till Cimabue (ca 1240–1303).

Hos Heise, Back, Schreibler & Aldenhoven fann jag ytterligare några belägg från 1300- och 1400-talen som medtages här (fig 25-26). Från Hamburg kommer en 1500-talsmålning som medtagits för sin obetydliga placering (fig 27, jfr även 27a–27b).

Här har endast gjorts en sketch av bildmotivets förekomst men det vore väl värt en egen undersökning för att påvisa när det först dyker upp och när de sista spåren kan skönjas. Jag har endast velat fästa uppmärksamheten på en ikonografisk tradition i olika medier under den tid då devotio moderna och theologia crucis hade sin blomstring.

Jag startade utifrån Boschs konstiga öra, associerade till Malchus' öra vilket inte hade något påvisbart samband med Boschs fysiognomiska drag. Hos Johannes ab Indagine får vi dock veta att stora öron är ett tecken på

ondskefullhet. (Bonaventura gav exempel på två mirakler om hur Jesus botade två öronsjuka. Även dessa mirakler hade inget med vårt motiv i Passionsserien att göra.)

Under denna vandring genon några århundraden kunde jag slutligen i en detalj finna att även Bosch känt till detta motiv men inte använt det i ett större sammanhang. Jag började med Bosch och jag slutar med denna detalj (fig 28) ur Boschs måleri efter att ha följt motivet Malchus' öra under några århundraden.

För Boschforskarna kan det kanske vara av intresse att se hur han förlagt detta motiv i en detalj för att istället hängivet ägna sig åt den fysiognomiska personkaraktärstiken och huvudhandlingen i Passionsserien.

Känslomheten kom att omfatta så olika företeelser som köttets lusta och köttets lidande. Denna känslomhet under beteckningen "devotio moderna" kom att omfatta de förmodade adamiternas dyrkan av köttets lusta och däri en förening med gudomen. Den kom också att innefatta en så diametralt motsatt företeelse som "theologia crucis", tårefloderna kring Jesu lidande och dyrkan av själva tortyrinstrumenten (jfr fig 29). Det är riktigt som Marrow och andra framhållit att utan kännedom om denna nya riktning inom teologien skulle vi inte helt förstå den samtida och senare konsten kring korsets mystik.

Det gällde ursprungligen en empati med Jesu lidande före och under korsfästelsen. Den utvecklades småningom till ett frosseri i grymheter och nästan sadistiska inslag som ytterligare förhöjdes i de burleska passionsspelen vars scenanvisningar ger oss övertydliga besked.

Denna känslomhet omfattar inte bara lust och lidande utan även, menar jag, den heliga familjens stilla vardagsliv som det framställs hos Bonaventura – och som jag hoppas kunna få återkomma till i ett annat sammanhang.

Undersökningen kan tagas som ett exempel på hur ett motiv som Jesus läker Malchus' öra eller liknande enskilda detaljer kan lämnas obeaktade till skillnad från de så ofta utförliga beskrivningarna av klädernas fall och draperingar. Vecken och fallen kan sägas vara insignifikativa (och beroende på tygets tjocklek och mjukhetsgrad) medan andra bestämda detaljer i sig kan vara signifikativa.

Så kan såret eller bulan på en av Kristi plågoandar vara värd en undersökning. Ävenså de förvridna benen på många av dessa plågoandar, som vore de inte bara narrar, utan även akrobater. (Akrobatiken kunde vara en del av den riktige gycklarens färdigheter.)

Om ansiktsskölden kan sägas att den förekommer i vissa bilder av

passionsserien. Det är möjligt att den finns även på andra håll men mitt intresse har varit begränsat till passionsserien. Under medeltiden fanns också ett stort intresse för andra folk. Det var asiatiska och afrikanska folk. Drottningen av Saba hade fångslat många och så hade den mytiske Priester John.

De tre heliga konungarna eller de vise männen kom från Asien, Afrika och Europa. I en målning som jag är mycket svag för visas hos Baudet episoden när de tre vise männen från sina olika länder möts för att gemensamt bringa Jesusbarnet sin hyllning.

Hos Thode (Tafel 32) visas korsbärandet med en soldat med ansiktssköld med europeiskt ansikte. Hur många sådana ansiktssköldar är avbildade och vilka rasdrag bär de? Är det fråga om en ikonografisk tradition?

Thøgersen har tagit upp detaljer i Konungarnas tillbedjan som: Marias ställning, konungarnas placering och utseende, gåvornas art, kronans placering och utseende; om Jesusbarnet är naket eller påklätt eller i svepning; Jesusbarnets gester, välsignande eller gripande efter gåvorna etc, etc. Jag har varit intresserad av Josef och Maria i förhållande till varandra och Jesusbarnet. Konungarna och herdarna har då varit av sekundär betydelse i min undersökning.

Författaren stannar vid kalkmålningarna i Danmark av detta motiv och menar med rätta att man skall kunna finna nya vanliga eller lokala typer av ikonografi. Han vill dock inte stanna därvid utan hoppas på att kunna jämföra med t ex målningar från samma tidsavsnitt i olika medier eller med t ex svenskt material av detta motiv. Denna typ av ikonografi hälsar jag med tillfredsställelse.

Thøgersen skriver att metoden är ny i konstvetenskapen, vilket jag betvivlar, den har sen gammalt varit nödvändig i studiet av den muntliga traditionen och på den baserade texter. Den är en av flera folkloristiska metoder och jag har fått använda den i flera arbeten som *The Cinderella Cycle* (Diss.), och i myterna eller förklaringsägner som *The Giants' Wrestling* och *The Wolverine's Trap*. På dessa erfarenheter skrev jag om metodiska frågor i *Pattern Recognition*, och i *Quantities and Qualities*. Dessa frågor är aktuella även inom ikonografien. Jag har här vidrört olika triviala motiv just i avsikt att få dem belysta av andra forskare och därmed öka det värde de har för bakomliggande kontakter och inflytanden.

I *The Raven and the Carcass* (1962) jämförde jag detaljmotiven i bilderna för att visa på sammanhang inom olika bildtraditioner. Andra detaljmotiv i bilderna jämfördes likaså. Termerna detaljmotiv, motiv och motivkomplex var av stort metodiskt värde för mig vid analysen

Anna Birgitta Rootb

och därmed för syntesen. Jag har sökt efter de för mig aktuella motivens detaljer. I mina försök har jag följt motivet där jag råkat finna det oavsett teknik och tid och rum beroende på materialets sprödhet eller sparsamhet.

Sammanfattning

När jag blickar tillbaka tycker jag mig finna följande. I de äldsta träsnitten, i enkelt nästan asketiskt utförande ges en knapphändig berättelse som refererar till motivet Jesus läker Malchus' öra. Jesus' hand vilar på eller är sträckt mot Malchus' huvud eller öra.

I träsnitten och målningarna under de senare decennierna av motivets förekomst på 1400-talet växer intresset ut till att omfatta två huvudmotiv:

1. Judaskyssen eller entrén till Getsemane längst bak i bilden och de sovande lärjungarna med Jesus i förgrunden.

2. Själva tillfångatagandet. Judaskyssen kan förekomma i endera motivet.

Genom att två huvudmotiv avbildas synkront har vi fått en hoppresad bild med figurer i sina två huvuddelar. Det är i den senare som vi möter Jesus på väg att gripas eller till och med bindas.

Är händerna bakbundna har vi knappast tillfälle att se något av motivet Jesus läker Malchus' öra. Är händerna ännu ej bundna eller bundna framtill och därtill löst har vi största möjligheten att få se Jesus avbildad med ett öra i handen.

På 1500-talet har vi ett par målningar eller tapissierier som framställer Jesus hållande ett groteskt, ibland bloddrypande öra.

Den olikartade utformningen av motivet Malchus' öra kan med en viss rätt delas upp i följande tre grupper:

1. den med strängt typiserade figurer till
2. hopfogningen av Getsemane med Judaskyssen och Tillfångatagandet av Jesus och Jesus som försöker sätta tillbaka örat på Malchus
3. Mäster I.A.M. of Zwolle och den okände mästaren till fig 32 samt den okände stickaren eller snidaren på Grünings tryckeri i Strassburg från 1514 och 1509 står i sina tryck nära varandra liksom Lucas Cranachs bild från 1509 och bildar en ikonografisk grupp som skiljer sig från övriga två.

Det är den konklusion jag kommit fram till och den skulle i viss mån kunna sägas bekräfta Ringboms tes att den berättande framställningen växer fram från en enkel ikon. Han har kallat sitt arbete From Ikon to Narrative. En sådan utveckling tycks mig ha förekommit även i framställningen av Jesus läker Malchus' öra. Jag har emellertid i andra sammanhang funnit en motsatt utveckling t ex i illustrationerna till syndaflodsmynen.²²

Fig 1. Bosch, Korsbärandet i Gent visar en man med örn-näsa, en fysiologi som ett par gånger återvänder hos Bosch. Här har han ett till synes inåtvänt öra.
(Tolnay, Hieronymus Bosch, Basel 1939 fig 97. Detalj.)

Fig 2. Bosch, Jesus inför Pilatus, mannen med kannan har ett inböjt öra.
Museum Bosmans van Beuningen, Rotterdam. (Tolnay a a fig 121.)

Fig 3. Bosch, Jesus inför Pilatus visar man med "Hair through his hood", skarp näsa liksom mannen till höger och med ett inböjt öra. Historic Art Museum, Princeton, N.J. (Tolnay a fig 96.)

Fig 4. Master E.S., Jesus förrådes. Jesus håller Malchus' öra i handen.
(The illustrated Bartsch. 8, s 24.)

Fig 5. Träsnitt från B. Richel i Basel 1476. (Schramm, *Der Bilderschmuck der Frühdrucke*, 21:1 Tafel 22 fig 108. Leipzig 1938.)

Fig 6. Bertholdus, Zeitglöckchen. J. Amerbach Basel 1492. Jesus rör vid Malchus' öra. (Schramm aa 21: 1 Tafel 111 fig 616.)

Fig 7. Bertholdus, Jesus rör vid Malchus' öra. J. Amerbach, Basel u å (Schramm, a a 21:1 Tafel 122 fig 692.)

Fig 8. Ludwig Moser, *Bereitung zu dem heiligen Testament*. Michael Further, Basel u. ä. (Schramm a a 22:2 Tafel 66 fig 452.) Leipzig 1940.

Fig 9. R.S. Field, The National Gallery of Art. Washington DC. Catalogue 1, Fifteenth Century Woodcuts and Metalcuts, fig 20 The Betrayal of Christ. Träsnitt troligen från Schwaben mellan 1480 och 1490.

Fig 10. R.S. Field a fig 42. Betrayal of Christ från Schwaben mellan 1460–1465.
Enligt Kristaller från 1450.

Fig 11. A. Shestack, The National Gallery of Art, Washington D.C. Catalogue 2, Fifteenth Century Engravings of Northern Europe, fig 135.

Fig 12. Adelphus, Das ist der Passion..., Johann Grüningers officin 1514 och 1509. Wie Sie Christus fingen. (Kungl. Biblioteket, Stockholm.)

Fig 13. Lucas Cranachs träsnitt av tillfångatagandet 1509. (Haastrup fig 4.)

Fig 14. Altarmålning från Sanderups kyrka, Fyn, troligen från andra årtiondet av 1500-talet. (Hastrup fig 5.) Åbo 1976.

Fig 14 a. Israhel van Meckenem ca 1480 (Shestack a a fig 184).

Fig 14 b. A. Koberger, Nürnberg 1491. Schramm, a 17 Tafel 137 fig 373.

Fig 15. "Buckler" på svärdsskida på marginalfigurer i en Betrayal av Jean Pucelle i Jeanne d'Évreux' Hour Book. Pucelle har här även avbildat Jesus läker Malchus' öra. (S. Grancsay, *Medieval Armor in a Prayer Book* s 291. *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*. N.S. 16, 1957/58.)

Fig 16. Master E.S. Hjärtformad stor sköld i uppståndelsescen. (The Illustrated Bartsch 8 s 31 fig 26. Abaris Books.)

Fig 17. "Buckler" med asiatiskt ansikte i Karlsruhe altaret.

Fig 18. Dürer, *Ecce Homo*, (Knappe fig 200) förlaga till målning som till-skrivits Bosch. (Även sammanhängande med liknande målning av Meister S. Severin i Schreiberler & Aldenhoven, Tafel 68.)

Fig 19. Lilly Fischel fig 56. Tapiserie, Augustinermuseet, Freiburg med Jesus som håller Malchus' öra.

Fig 19 a. Detalj av fig 19.

Fig 20. Betty Kurth, 3 fig 203. Judaskyssen. Fragment av tapiseri. (Musée des Tissus, Lyon.)

Fig 21. Altartavla av syd-västtysk mästare från första hälften av 1400-talet. (Stange fig 97.)

Fig 22. Kaspar Isenmann. Jesus sträcker handen mot Malchus' öra i en passionsscen bevarad i museet i Kolmar. (Glaser fig 100.)

Fig 23. Gabriel Mälleskircher, korsfästelsescen enligt Glaser från 1474 i Schleissheim Gemäldegalerie. Där framställs be-gabbaren med den snedvridna ryggen och kortsnaggade håret. (Glaser fig 73.)

Fig 23 a. Framställer samma detaljer som föregående, mannen med den sneda ryggen och bulorna eller såren på det kortsnaggade huvudet. Enligt Fraenger är målningen av Meister der Tegensee i Germanisches Museum, Nürnberg. (Fraenger, Grünewald s 52 detalj.)

Fig 24. Cimabue-etterføljere. Judaskyssen. Jesus håller sin hand i en välsignande gest över Malchus huvud, (Aubert, A.; Die malerische Dekoration der San Francesco Kirche in Assisi. Ein Beitrag zur Lösung der Cimabue Frage. Tafel 44. (Cimabue ca 1240–1303.)

Fig 25. Nedersachisk mästare från omkring 1400. Passionsscen i altarflygel i Aegidienkirche i Hannover, Münden. (Heise, Norddeutsche Malerei Tafel 50.)

Fig 25 a. Malchusepisod på utsidan av vänster altarflygel. Troligen från Seligenstadt. Darmstadt Museum. (Mittelrheinische Kunst. Back, Pl 66.)

Fig 26. Jesus sätter tillbaka Malchus' avhuggna öra. Meister der Lyversbergischen Passion. Gefangennahme Christi från slutet av 1400-talet. Museet i Köln. (Schreiber & Aldenhoven Tafel 68.)

Fig 27. Jesus sträcker handen mot Malchus' öra. Detalj av en av rundlarna ovanför korset i *Beweinung Christi* av en mästare från Hamburg?, omkring 1530. HamburgKunsthalle. (Heise a a Tafel 98.)

Fig 27 a. Hans von Cöln.
Ehrenfriedersdorfaltaret.
Stadtkirche, Ehrenfriedersdorf
1507, har även en framställ-
ning av motivet Malchus öra i
Jesus hand. (Fraenger, Jörg
Ratgeb fig 166.)

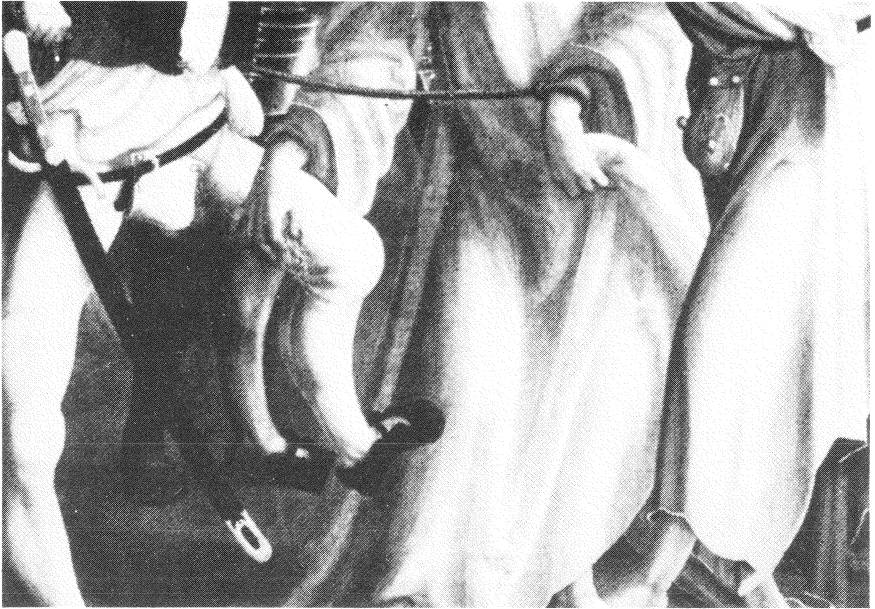

Fig 27 b. Detalj av föregående bild med örat och handen i fokus.

Fig 28. Hieronymus Bosch har i en detalj av Passions-klockan på baksidan av Johannes på Pathmos, i grisaille, framställt en scen av Jesus som sträcker handen mot Malchus'öra. Berlin Kaiser-Friedrich-Museum. (Friedländer 5 Tafel LXVII fig 101.

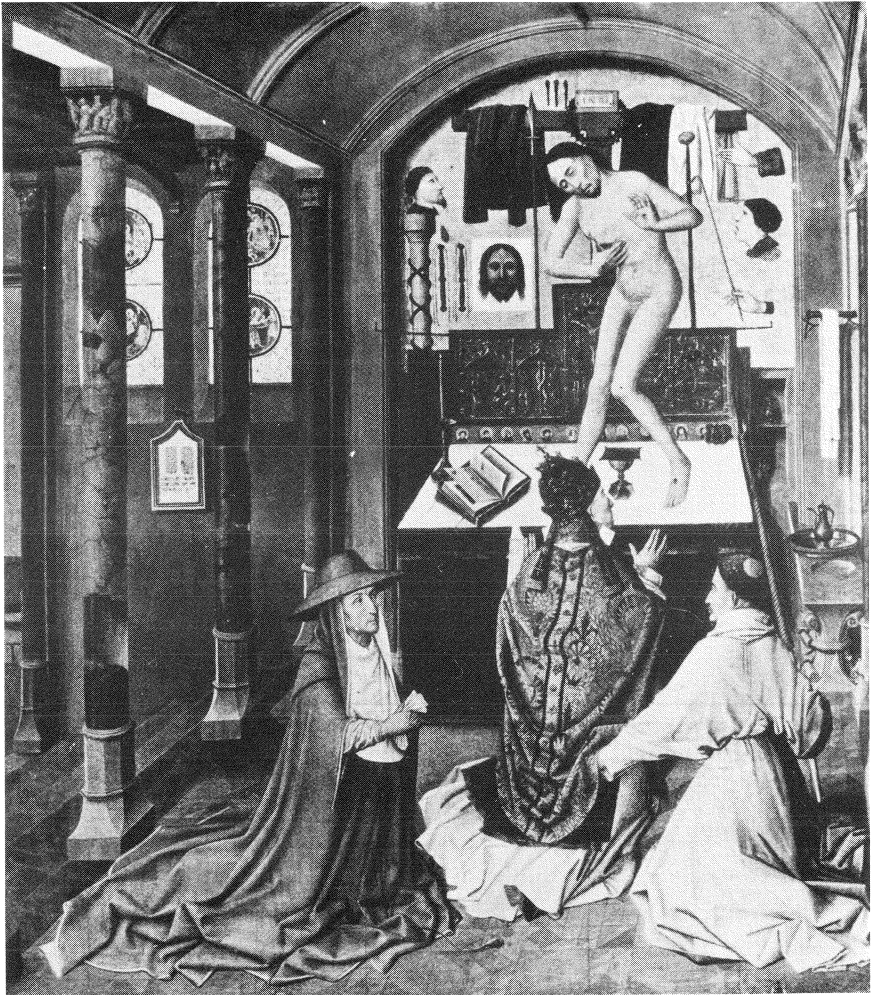

Fig 29. Gregoriusaltare av Flemallemästaren med Jesu pinoredskap. Friedländer 2 pl 61.)

Fig 30. Törnekröningen. Die Karlsruher Passion. (Lilly Fischel fig 5.)

Fig 30 a. Uppförstoring av detalj i fig 30.

Fig 31. Passionsscen av Bartholomeusmästaren. Wallraf-Richartz Museum, Köln.
(Pieper, Stundenbuch s 127.)

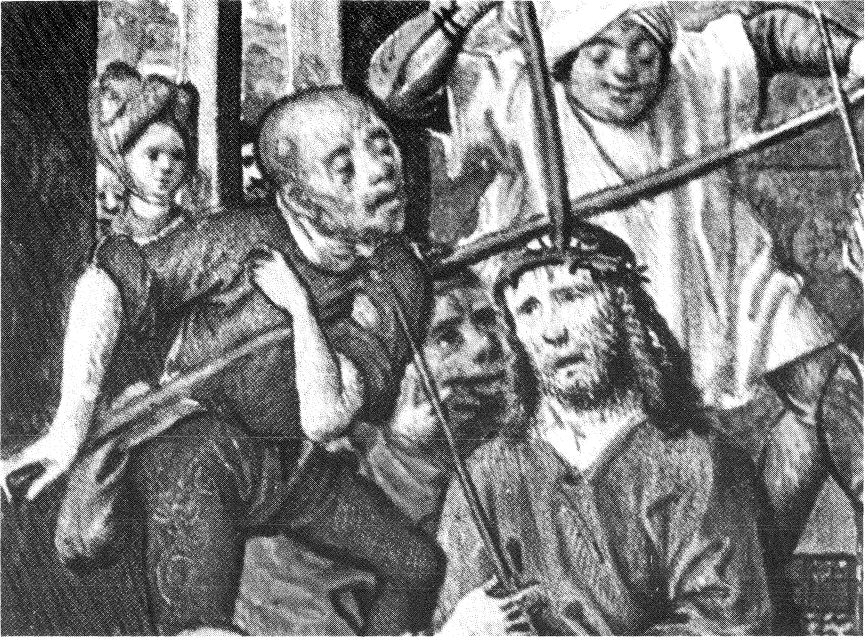

Fig 31 a. Uppförstoring av detalj i fig 31.

Fig 32. Shestack a a fig 259. The Betrayal, nederländsk mästare c:a 1485–1500.
Spencer Collection Northwick Park.

Fig 32 a. Uppförstoring av detalj i fig 32.

Noter

- 1 Rooth, O huvud, blodigt, sårat s 3 och ib, *Devotio moderna* s 22 f.
- 2 ib *Loki in Scandinavian Mythology* s 157, 251. Dähnhardt, *Natursagen* 1 passim.
- 3 Thompson, *Motif-Index of Folk-Literature* 6, Bloomington 1936.
- 4 Tubach, *Index Exemplorum. A Handbook of Medieval religious tales.* (FFC 204). Helsinki 1969.
- 5 Rooth, *Exploring the Garden of Delights* kap 9 och ib *Devotio Moderna...* s 29 f. Jfr J.H. Marrow, *Passion Iconography in the Northern European Art of the Middle Ages and the Renaissance* passim.
- 6 Rooth, *The Garden...* kap 9.
- 7 ib *Dessa båda bilder förenas även av motivet: Malchus biter Petrus i ärmen.*
- 8 A. Schramm, *Der Bilderschmuck der Frühdrucke* 21:1 Basel 1937.
- 9 *The Illustrated Bartsch* 8 s 24.
- 10 Schramm, a a *Tafel* 22 fig 108.
- 11 Pieper, *Das Stundenbuch des Bartholomäusmeister* s 121.
- 12 Rooth, *The Garden...* kap 9.
- 13 *Esoterik im Abendlande* s 111 f.
- 14 Jfr Rooth, *Devotio Moderna...* s 32.
- 15 Jfr Marrow a a, Pieper a a, Rooth, *The Garden...* kap 9, ib ., *Devotio Moderna...*
- 16 L. Fischel, *Die Karlsruher Passion* fig 20.
- 17 Rooth, *The Garden...* kap 2.
- 18 För Schongauers monogram se *The Illustrated Bartsch* 8 där bl a standar med skorpionen visas. För Dürers framställning av fabriksstämplarna på hillebarderna hänvisas till Knappes bok om Dürer.
- 19 Rooth, *Scholarly Argumentations in the Studies of Hieronymus Bosch* s 11, 12. (MEI 26 1987/1988)
- 20 Rooth, *Devotio Moderna...* *Karlsruhemästaren framställer drastiskt hur Malchus' öra är på väg att flyga av. Kristus står längst fram med blicken mot åskådaren. Ett realistiskt motiv i denna bild är den flätade eller "sydda" halmhatten som förmodligen blarits under hjälmen i likhet med andra stofferingar som använts för att dämpa slagen mot metallen och huvudet.*
- 21 Sachs et al s 141 f.
- 22 Rooth, *The Raven and the Carcass* passim.

Litteratur

Opublicerad litteratur

- Rooth, A.B., Bildanalys. Etnologisk bildtolkning.
- Volksbuch, Legenden und Sprichwörterliche Redensarten in der Malerei von Hieronymus Bosch.

Publicerad litteratur

Aldenhoven se Schreiber.

Back, F., Mittelrheinische Kunst. Beiträge zur Geschichte der Malerei und Plastik im vierzehnten und fünfzehnten Jahrhundert. Frankfurt a M 1910.

Bartsch, The illustrated Bartsch 8:1 Early German Artists. Abaris Books. New York 1980.

Baudet, H., Paradise on Earth. Some thoughts on European Images of Non-European Man. New Haven, London 1965.

Bax, D., Ontcijfering van Jeroen Bosch, 's-Gravenhage 1949.

Hieronymus Bosch and Lucas Cranach. Two Last Judgement Triptychs. Amsterdam 1983.

Bonaventura, Meditations of the Life of Christ. An Illustrated Manuscript of the Fourteenth Century. MS. Ital. 115. Translated by Isa Ragusa. Completed from the Latin and edited by Isa Ragusa and Rosalie B. Green. Princeton Monographs in Art and Archaeology 35. Princeton, N.J.

Dähnhardt, O., Natursagen 1. Leipzig, Berlin 1907.

Esoterik im Abendland. Wissende, Eingeweihte und Verschwiegene. Zentralbibliothek Zürich, Ausstellungsraum Predigerchor 23. September bis 22. November 1986. Köstler, H., Vom privaten Büchersammeln. Statt eines Vorwortes. Zürich 1986.

Field, R.S. see National Gallery of Art.

Fischel, L., Die Karlsruher Passion und ihr Meister. Karlsruhe 1952.

Fraenger, W., Hieronymus Bosch. Dresden 1975.

Jörg Ratgeb. Hgg von Fraenger, G. und Baier-Fraenger, I. Dresden 1972.

Friedländer, M., Die altniederländische Malerei. Band 3: Dieric Bouts und

Anna Birgitta Rooth

- Joos van Gent. Berlin 1925.
- Die altniederländische Malerei Baud 5: Hieronymus Bosch. Berlin 1927.
- Gibson, W. Hieronymus Bosch. London 1973.
- Glaser, C. Zwei Jahrhunderte deutscher Malerei. München 1916.
- Grancsay, S.V., Medieval Armor in a Prayerbook. The Metropolitan Museum of Art. Bulletin. New Series, vol. 16, 1957/ 58.
- Haastrup, U., Die Maler der Werkstatt Claus Bergs und Cranachs Holzschnitte. Bild och Betydelse. Picta 2. Åbo 1976.
- Heise, C.G., Norddeutsche Malerei. Leipzig 1918.
- Johannes ab Indagine, Chiromantia. Strassburg: Johannes Schott 1531.
- Klaiber, H., Leonardo da Vincis Stellung in der Geschichte der Physiognomik und Mimik. Repertorium für Kunstwissenschaft 28. Berlin 1905.
- Knappe, K.A., Albrecht Dürer. Das grafische Werk. Wien 1946.
- Kristeller, P., Kupferstich und Holzschnitt in vier Jahrhunderten. 3 Aufl. Berlin 1921.
- Kurth, B., Die deutschen Bildteppiche des Mittelalters. Wien 1926.
- Lichtwark, A. Meister Bertram (1367–1415). Hamburg 1905.
- Marrow, J.H., Circumdederunt me canis multi: Christ's Tormentors in Northern European Art of the Late Middle Ages and Early Renaissance. The Art Bulletin 59. New York 1977.
- Passion Iconography in Northern European Art of the Middle Ages and Early Renaissance. Kortrijk 1979.
- Fifteenth Century Engravings of Northern Europe. Ed. A. Shestack. Washington u.å.
- National Gallery of Art, Washington, D.C. Fifteenth Century Woodcuts and Metalcuts. Ed. R.S. Field. Washington u.å.
- Pickering, F.P. Christi Leiden in einer Vision geschaut. A. German Mystic Text of the Fourteenth Century. Manchester 1952.
- Pieper, P., Das Stundenbuch des Bartholomäus Meisters. Wallraf-Richartz Jahrbuch 21. Köln 1959.
- Ragusa, I. – Green, R.B. se Bonaventura.
- Reuterswärd, P. Den onde rövarens sår, s 237. Bild och betydelse. Picta 2. Åbo 1976.
- Ringbom, S., Icon to Narrative. Acta Academia Aboensis, Ser. A. Humaniora 31 nr 2. Åbo 1965.
- Rooth, A.B. The Cinderella Cycle. Diss. Lund 1951.
- Loki in Scandinavian Mythologi. Acta Reg. Societatis Humaniorum

- Litterarum Lundensis. LCV. Lund 1961.
- The Raven and the Carcass. An Investigation of a Motif in the Deluge Myth in Europe, Asia, and North America. FFC 186. Helsingfors 1962.
 - The Alaska Seminar. Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Ethnologica Upsaliensia. Ed. A.B. Rooth, Uppsala 1980.
 - The Giants' Wrestling. Se The Alaska Seminar. Uppsala 1980.
 - Scholarly Argumentations in the Studies of Bosch. MEI 26 1987/1988. Uppsala 1988.
 - Devotio Moderna and Grüninger's Woodcut as Source for Bosch's Ecce Homo in Frankfurt. MEI 27 1988/1989. Uppsala 1989.
 - Exploring the Garden of Delights. Essays in Bosch's Paintings and the Medieval Mental Culture. (FFC 251) Helsinki 1992.
 - "O huvud, blodigt, sårat." Presesföreläsning i Nathan Söderblom Sällskapet 1988. (Religion och Bibel 48.) Lund 1991.
- Sachs, H. Badstübner, E., Neumann, H., Erklärendes Wörterbuch zur Christlichen Kunst. Hanau u.ä.
- Schmidt, Ch., Jean Grüninger 1483–1531. Repertoire bibliographique Strasbourgeois. Jusque vers 1532 publié par Ch. Schmidt. Band 1. 2nd ed. Strasbourg. 1894.
- Schreiber, W.L., Handbuch der Holz- und Metallschnitte des XV. Jahrhunderts. Dritte Aufl. Vollständige Neudruck des Gesamtwerkes 11. Tafelband. Völlig neuarbeitete und stark erweiterte Ausgabe von Band 6–8 der Erstauflage. Leipzig. 1925–1930.
- Schreibler, L. & Aldenhoven, C., Geschichte der Kölner Mahlerschule 1–4. Publikationen der Geschichte der Gesellschaft für Rheinische Geschichtskunde 13. Lübeck u.ä.
- Shestack, A. see National Gallery of Art.
- Stange, A. Deutsche Malerei der Gotik. Südwestdeutschland in der Zeit von 1400 bis 1450. Nendeln, Lichtenstein 1969.
- Thode, H., Die Malerschule von Nürnberg im XIV. und XV. Jahrhundert. Frankfurt a.M. 1891.
- Thompson, S., Motif index of folk-literature 1–6. Indiana University Studies 19–23. Bloomington 1932–36.
- Motif-index of folk-literature 3. Copenhagen 1956.
 - Thøgersen, M., Detail – ikonografi. En anvisning på en metode. Bild och betydelse. Picta 2 Åbo 1976.
- de Tolnay, Ch., Hieronymus Bosch, Basel 1939.
- Hieronymus Bosch. Baden-Baden 1965.
- Tscheuschner, K. Die deutsche Passionsbühne und die deutsche Malerei

Anna Birgitta Rootb

des 15. und 16. Jahrhunderts in ihren Wechselbeziehungen, u o 1904.
Voulliéme, E. Die deutschen Drucker des fünfzehnten Jahrhunderts. 2.
Aufl. Berlin 1922.

FÖRKORTNINGAR

FFC = Folklore Fellows Communications

MEI = Meddelanden från Etnologiska Institutionen, Uppsala Universi-
tet.

Nils Gösta Valdén

Hur Vilhelm Ekelund blev Ove

Till Claes Schaar

Av begynnelsebokstäverna i namnen Otto Vilhelm Ekelund bildade den begynnande författaren sin signatur i tidningar och tidskrifter fram till debuten i kalendern *I skilda färger* 1900. Oves författarskap omfattar dels ett flertal dikter, två artiklar och en berättelse skrivna 1898–1900 och tryckta i *Vårbris* och *Syner*, *Hjärtats vaggvisor* och *Den ensammes stämningar*, dels en anteckningsbok "Berättelser och Skizzer (Sept 1898–)" som är ottryckt utom "När skymning faller" 1–2 och "Vårkänning". Till detta kommer en skiss tryckt i *Hvar 8 dag* 1900 och fyra förut inte uppmärksammade dikter 1897–1898 som presenteras i föreliggande uppsats av litteraturhistoriska skäl, för att fylla ut bilden av Vilhelm Ekelunds tidiga utveckling i Algot Werins grundläggande monografi. Litterärt sett borde de kanske få vila i frid.

Den Otto Vilhelm som blev Ove hade sina rötter i skånska bygder: Höör, Reslöv, Karleby... Han växte upp på Hassle nr 5 i Stehag, nära Ringsjön, Rönneån och Rönneholmsmossen, i innerlig vänskap med blommor som vitsippan (*Anemone nemorosa*) och "ängsbollen" (*Trollius europaeus*), för att plocka ett par ur högen. (Se *Hemkomst och flykt* nr 8, jfr *Agenda* 133 f.) "Det hände att han kom till sin mor med famnen full av blommor. – Jag ska bli mäsaprest, sade han." (Werin "Barndomsvärld" i *En bok om Vilhelm Ekelund* 12) Någon av somrarna efter det att han hade bytt ut Hassle folkskola mot Gunnaröds privata elementarskola hösten 1891 företog han sin första långa vandring.

"Fjälkinge backe! Ack, herregud! Där var jag för 25 år sedan, fotvandrande med skolkamrater. Vi drack något som hette 'ungerskt landtvin' i Fjälkinge gästgifvargård, lågo om natten på ett höjhjälle på Ljungby, foro också öfver till Ifön och bestego 'klacken'. Sedan skref jag där hemma en berättelse om vår vandring (den räckte i tre veckor), det var visst mitt första försök i skriftstället. – På samma vandring besökte jag äfven för första

Nils Gösta Valdén

gången Kullen, men hvad jag då såg där har jag aldrig sedan kunnat känna igen när jag varit där.” (*Brev 1896–1916* nr 169)

På den vandringen syftar första strofen av dithyrampen ”Kullaberget”:

Jag går de vackra vägar,
där sorglös sommartid
jag vandrade som gosse;
jag åter de stigar går
inunder bergets sida,
där fordom jag klättrat
med blomstergirigt mod,
där den mjuka kaprifolen ångar
och härlig snöhvít skiner
convolvulus bland humle.

Orden i brevet ovan ”hvad jag då såg där har jag aldrig sedan kunnat känna igen” förklaras gissningsvis av följande sats i en minnesanteckning: ”Då jag var 12–13 år gammal, hade jag en synkraft, en förmåga att *upplefva naturen grekiskt*, som jag sedan aldrig ägt i den graden, men naturligtvis svindlat om i poesi.” (*Hemkomst och flykt* nr 9) Enligt en annan anteckning (nr 15) upplevde han sin första mörka sommar 1894 men tillika ”den första som väckte mig till lefvande känsla för naturens skönhet”.

Samma år på hösten flyttade smedmästare Ekelund till Lund när Vilhelm skulle börja vid Katedralskolan. Där gick redan storebror Axel som hade varit inackorderad två läsår. Lund förblev i mycket en främmande stad för ”den lantlige gossen från Stehagstrakten, som instinktivt sökte sig till stadens utkanter och den omgivande bygden”. (Fredrik Böök *Rannsak* 159) Känslan av främlingskap i staden och skolan (se Ernst Norlinds och Ivar Kjederqvists minnesuppsatser i *En bok om Vilhelm Ekelund* 28 ff) fick näring av hans brådmogna utveckling och upplevelsen av en viss social deklassering. I skolkatalogerna står fadern t o m 1895 som smed på Grönegatan 3 och först fr o m 1896 som handlande på Stora Södergatan 47 där han drev ”ett litet friskt hökeri” (Anders Österling *Minnets vägar* 70) i gathusets källarplan medan bostaden låg i gårdshuset mot en trädgård.

Vid sidan om naturen sökte Vilhelm liksom förut tröst och gemenskap i litteraturen, både som läsare och som skrivare. I en återblick heter det: ”Under de följande åren, från 12:te till 15:de året läste jag Blanche så godt som fullständigt. Det är möjligt att Emilie Flygare-Carlén vann min än högre beundran. Så kom versen: Snoilsky och Bååth. Slutligen Strindberg,

som slog sig ned i Lund samtidigt med min första bekantskap med 'Tjänstekvinnans Son'. Då var jag 16–17 år; och medvetet-omedvetet besluten att bli författare. Mina 'krior' väckte förundran i skolan, lästes upp, men ansågos lida af felet att ej 'hålla sig till ämnet' och kunde sällan få högre betyg än något öfver det medelmåttiga. / Långvariga strider med *hexametern*. En längre dikt i detta versslag om 'Kullamannen'. En annan 'episk' dikt med fornnordiskt motiv i rimmade jamber: 'Ättehögen'." (*Hemkomst och flykt* nr 15)

I ett sent brev lämnas uppgifter om andra författarförsök på tal om Löberöd. "I den trakten var jag själf en gång i världen *informator* hos Patron Sjöstedt, på en fin gård vid Vombsjön, och där tog jag mina första steg som författare. Det var en härlig sommar – år 1896. Jag nedskref alla anekdoter och allt möjligt snack, som jag hörde berättas där – och det var inte litet." (*Brev 1917–1949* nr 331) Vilhelm skrev inte bara under ferierna utan också under terminerna – och mer än 'krior'. Ett ställe i det delvis självbiografiska utkastet "Oroligt blod" i "Berättelser och Skizzer" lyder så: "I skolan fanns det en 'litterär förening', som utgaf en hektografertryckt tidning, hvars hufvudinnehall utgjordes af dålig poesi. Det föll honom aldrig in att låta välja sig till medlem, fastän han skrattade åt de klumpiga versarna och visste, att han själf kunde göra bättre. Han skref nämligen ibland, och isynnerhet när tungsinnet fick makt öfver honom. Det lugnade och var liksom ett aflopp för den öfverflödiga fantasien. Det mesta brände han upp, men en del lade han i skrifbordslådan." (*Hemkomst och flykt* nr 16)

Till skillnad från Kristian i "Oroligt blod" var Vilhelm medlem av en litterär gymnasistförening, låt vara utan entusiasm. (Kjederqvist a 32) Men sannolikt skrev han liksom sitt andra jag för sig själf, med undantag av skoluppsatserna. En viss föreställning om dem kan fås av studentuppsatsen som finns publicerad och kommenterad av Olle Holmberg i *Svensk Litteraturtidskrift* 1957. Av vad han gömde i skrifbordslådan före sommaren 1897 finns veterligen ingenting kvar. Men något av det skymtar möjligen i följande dikter, exempelvis berättelsen om sommarvandringen i "Månsilfver" eller nedteckningarna från *informatorstiden* i "Sven Tyste". Hur som helst är den första kända Ovedikten "Månsilfver" i *Skånska Dagbladets* söndagsbilaga *Hemmet* den 11 juli 1897:

Mellan brustna skyar fram hon träder,
Nattens drottning, vänlig, blid;
Skönt i silfversmyckad prakt bekläder
Sjö och land i midnattstid.

Se, hur vågen silfras, se hur strålar
Darra trolskt i insjöns famn!
Se, hur berget härligt prålar
I en färgprakt utan namn!

Lugnt hon skrider fram sin tysta ban';
Som en huldrik skyddsgud blickar
Öfver sjö och skog, på fur och gran,
Jorden kärlig helsning skickar. –

*

Så hon vandrat åren utan tal,
Så hon silfrat haf och strand,
Strålar silat genom skogens sal
Mildt och städs' med gifmild hand.

Sekler hon sett födas, sekler svinna
Spårlöst uti tidens sand...
Menskoslägten såg hon vandra, hinna
Slutligt evighetens land.

En tydlig förebild (med radsluten tysta ban – fur och gran) är ”Tomten” av den skald som var ”den första och finaste litterära upplevelsen”. (*Böcker och vandringar* 2 uppl 173) Men i botten ligger utan tvivel en egen upplevelse, förslagsvis Ivösjön med Vångaberget under sommarvandringen i början av 1890-talet. En annan upplevelse vid samma tid var Kullaberget vars stolta resning hyllas i den andra Ovedikten, ”Kväll vid Sundet” i veckotidningen *Figaro* den 28 augusti 1897:

Att sjunka i doftande klöfver
och fläktas af aftonens vind,
att drömmande blicka på hafvet,
där solen lutar sin kind! - - -

Hur ljufligt att söfvas vid böljeslag,
som klinga i smekande, lena tag!

Se gullgula skyar, som skåda
ur spegeln i lågande glöd,
och töcknen, som fjärran där ringla,
då Zephyr till dansen dem böd.

*

Helt sakta där glider en ångbåt
fram genom det blänkande Sund.
En strimma af rök än betecknar
hans väg öfver böljornas rund.

Från stranden där nere mitt öra
nu träffas af glädtiga rop,
från jublande gossar, som plaska
i vågen, en stojande hop.

Men fjärran ur dimmor och töcken.
reser sig stolt Kullaberg,
af solen, som svinner i väster,
omgjutet i strålande färg.

*

Re'n blänker i mörknade vågen
en stjärna ur bristande sky,
och blickar från synranden Luna
med silfrig och skinande hy.

Hur ljufligt då söfvas vid böljeslag,
som klinga i smekande, lena tag!

Om "Tomten" påminner radslutet "doftande klöfver" och strofen om de badande barnen kan kallas Rydbergsk men också Ekelundsk. ("Nyss med en brännande pil") Ekelundsk är vidare synen av "en stjärna ur bristande sky" som möter mognad i "Till Ola Hansson":

dock ändtligen, vid kväll och vädrens stillhet –
ur ångest, se! ett fält i djup sig öppnar:
glanstung af guld och klarhet stor ligger
lugnt västerhimlen och blixtrar med stjärnan!

Rytmen och bilden av den sakta glidande båten för emellertid tanken till Snoilsky ("Amaryllis", "Kung Erik"). Ålderdomliga inslag är onekligen "Zephyr" och "Luna", för att inte tala om ordformerna "gullgula", "böd" och "hans" (om ångbåten). Men annars utstrålar sextonåringens dikt den "lidelsefrihet med västanbrus och hafsdoft" (*På hafsstranden* 76) som diktaren förband med denna ålder ett kvartssekel längre fram och lustigt nog just i Figaro, nämligen i sitt bidrag "Dagjämningstid" den 9 april 1921.

Det sextonåriga gosselynnets prisade han också senare (se *Lefnadsstämmning* 48 f) liksom han hade gjort det tidigare, i anteckningen: "Man borde känna hvarje dag så lätt, så festligt som vissa dagar från den tidigaste ungdomen som aldrig gå ur minnet. De flesta människor voro klokare, bättre, rikare vid sexton år än vid fyratio." (*Hemkomst och flykt* nr 18 not) Om sina pojkårs "ljuskänslighet af underbar friskhet" antecknade han (a a nr 18): "Jag hade den från den tidigaste barndomen, men kanske nådde den sitt högsta i 16-årsåldern. Det var detta sinne som drog mig så starkt till Bååth; och min senare (ett par år senare) Ola Hansson-beundran, hur naturlig den än var, innebar kanske i viss mån, konstnärligt och moraliskt, en nedåtgång." Så blev Bååth hans lärare "i tidiga lyckliga år af första diktarfärder, då efterlikning af ljuset och friskheten där ute var hela mitt enkla program – som människa, som konstnär". (*Spår och tecken* 116) Och Bååths ande är det som (trots "Lunas drömmande klot") svävar över den tredje Ovedikten, "Månsken vid Kullaberg" i Figaro den 18 juni 1898:

Sakta i björkarnas vajande kronor
susar kvällens döende vind,
och mot hafvets jämnade spegel
månen lutar sin gula kind.

Långsamt glider ett slappadt segel
bort öfver glittrande böljestråt,
men ur skogens mörknade salar
tränger skällornas pinglande låt.

Som en jätte mot tändande stjärneringen
stiger granitens mörka topp,
där på hissnande brant och stupa
ljungen blödande klänger opp.

Men ur djupet söfvande tränger,
sorlande, böljornas dofva brus
mot de sekelåriga hållar
under fyrens blänkande ljus.

*

Högre stiger i stjärnströdda rymden
tyst öfver mörkblå grund
Lunas drömmande klot och slår en
silfverbro öfver haf och sund.

Tystnad sänks öfver håll och vatten,
skogen slumrar i skimrande bad.
Blott under björkarnas ljusa kronor
hörs en källas silfverkaskad - -

Bååth var likaså lärare i konsten att förvandla landskapsbilden till en genrebild. "Då jag begynte dikta, var det genrebilden som jag alltid sträfvade efter, ett elegiskt epigram, en epigrammatisk elegi, och Bååth var min egentlige lärare. Samtidigt med 'En jägares dagbok' och 'Senilia'." (*Hemkomst och flykt* nr 20) Ett lärospån i denna skola är den fjärde hittills förbisedda Ovedikten, "Sven Tyste" (med undertiteln "Teckning från Sundet") i *Figaro* den 20 augusti 1898:

Det ligger sol öfver gröna vångar
och frodiga, friska löfskogshult;
från klöfverfältet så sött det ångar,
af vippande, mörkröda blommor fullt.

Likt slingrande orm mellan bördiga fälten
smyger landsvägens dammiga led,
än kring vårljusa löfskogsbälten,
än genom träskig myr och ljungväxt hed.

I fjärran, där synranden sakta förtonar,
rullar sin silfvervåg det glittrande Sund,
men doft öfver böljande slätten tonar
malmens stämma från tvillingtornen i Lund.

*

Längs vägen, kantad af knotiga pilar,
skrider en hukad, dyster gestalt.
Kring solig nejd hans blick jämt ilar,
och blicken har något skyggt och kallt.

Och ofta han vänder sig om och spejar försiktigt,
som trodde sig jämt han följd.
Det glunkas i bygd, det är med "Sven Tystes" samvet'
ej riktigt,
och hjärnan är längese'n dimomhöljd.

Nu stannar han borta vid landsvägsdiket
vid rishögen, hopad på fuktig ren,
där kråkorna bruka om påsken sniket
plundra till bona på alegren.

Han stryker med solbrynta handen
ett tag öfver pannan bred,
som ville han skingra det moln, som anden
förer på villsam led.

Så skrattar han till, och kråkorna flaxa
skrämda ur svarta fårornas rad
och susa skrånande kring och kraxa
argt öfver kärr och mad.

*

Det ligger sol öfver gröna vångar
och frodiga, friska löfskogshult,
från klöfverfältet så sött det ångar,
af vippande mörkröda blommor fullt.

Ove

(Man torde erinra sig den i Skåne och andra landskap gängse seden, att vandraren kastar en riskvist e d på den plats, där enligt sägen något blodsdåd föröfvats.)

Dikten om "Sven Tyste" liksom diktandet om "Kullamannen" visar "ett intresse för gammal folktro" (Werin *Vilhelm Ekelund 1880–1908* 61). I Folklivsarkivet i Lund är den åsyftade seden med "offerkast" belagd för Kyrkheddinge sydöst om staden. När denna folkliga genrebild från Lundaslätten kunde läsas i Figaro hade den sjuttonårige studenten redan börjat ett målmedvetet författarskap i Malmö-Tidningen: ett resebrev och ett par dikter om intryck av en vandring från Lund till Stockholm på försommaren, följda av några prosadikter om skånska landskap. Vid sidan om dikter började han skriva berättande prosa. De två bäst genomförda berättelserna blev tryckta: i september samma år "Der åsen går fram", i oktober två år efteråt "Den rösten kände han igen" (motiviskt släkt med "Stum sång" och "Mitt väsen strömmar underbart mot dig"). Mellan dem ligger de otryckta utkasterna i anteckningsboken "Berättelser och Skizzer" från september 1898 till april 1899. Men snart nog framstod lyriken som det enda nödvändiga. Ove blev Vilhelm Ekelund.

*

Den föregående redogörelsen för Vilhelm Ekelunds uppväxt och utveckling till författare är ofullständig så till vida som ingenting sägs om hans förhållande till sina närmaste. Det förefaller därför påkallat att redovisa vad som kan utläsas om detta dels ur brev och upptecknade samtal, dels ur andra källor. (Se *Brev 1896–1916* nr 1, 60, 96, *Brev 1917–1949* nr 221, 272, 320; K A Svensson *Vilhelm Ekelund i samtal och brev 1922–1949* 12, 75 f, 126, 135, 277 f och framdeles anförda ställen; Richard Hejll "Vilhelm Ekelund – in memoriam" i *Den Enskilde* nr 4 1950 74 f, 81; Werins monografi I 12–14, 413, II 31–33, 412; Böök a a 160–168; Alf Nyman *Människor längs vägen* 79, 105–108.)

Vid modern Johanna Ekelunds död skrev fadern Johannes Ekelund (26/11 1910): "Du kan tro Mor var glad för dina böcker hvilket stycke vi fråga efter kunde Mor utan till din sista bok har Mor läst om och om igen hon läste den både först och sist. [- - -] Min snälle käre Vilhelm tag det icke altför svårt jag vet säkert Mor har det bra för Mor [har] läst [och] bedit till Gud många gånger både för dig och oss alla." Sonen sörjde modern bittert (Nyman a a 107 f) och satte henne alltid högt. "Min far ska vi inte tala om – han var då aldrig särskilt klyftig; men min mor var en förständig

människa, ja intelligent rent av –” lyder ett sammanfattande omdöme. (Svensson a a 169 f, jfr 194.)

Uppskattad blev fadern emellertid som brevskrivare. ”Det är läsvärda brev må du tro! Gubben har talang.” (ibid 221, jfr 321.) Uppskattningen var ömsesidig. Men anledning av sonens beslut att låta promovera sig till hedersdoktor frånvarande heter det (26/5 1937): ”Snälle W. du är mycket förståndig jag menar alltså att inte du kommer hit på Lördag till den här kommedien som här skall vara jag var med en gång för många år sedan jag smet in som fri pasegerare jag kan passa på ibland. Det var icke något vidare att se. Du är snäll Wilhelm dit sista bref är så bra jag har läst det flera gånger och kan det utan till.” Tråkigt nog är sonens brev förkomna. Ofta låg det en sedel i dem. Vid ett tillfälle (5/11 1938) skrev hans svägerska till hans hustru att han borde vara mindre frikostig med hänsyn till att ”vår avhållne Farfar är och har blivit litet för mycket begiven på rent ut vad man säger sprit”.

Faderns brev är värdefulla som vittnesbörd om hans förhållande till sonen och innehåller dessutom en del av biografiskt intresse, som några utdrag må visa: ”Ellen Ke[y] är död som du fick en blomma af på Lundagård.” (27/4 1926) ”Tänk din snälla Moders Ande var hos mig en natt din Moder stod hos mig vid sängen hos mig, hon tog mig om huvudet och kyste mig hon s[ade] någonting men det kunde jag icke förstå det är verklig sanning jag har icke sagt det för någon.” (5/2 1936) ”Ni har nog lärt känna mig när det går mig emot blir jag icke god men snart bra igen det har varit alltid tråkigt nog. Jag tänker många gånger på dig och Axel när Ni växte upp hur roligt vi hade med bolspel m.m.m.” (8/6 1939)

Om umgänget brevledes var harmoniskt kunde det vara annorlunda vid personlig samvaro och urarta till bråk med åtföljande försoning vid en sup eller två. (Svensson a a 93, jfr 274, 288) I stort sett var förhållandet likväl gott och den fullärde författaren fördrog med roat jämnmod den gamle smedmästarens klagovisor över att ”det aldrig blev något av honom” (Hejll a a 74 f), till skillnad från brodern som var förste provinsialläkare och upphovsman till skriften ”Kring landsbygdens bostadsproblem”. (Jfr Ludvig Nordström *Lort-Sverige* 2 uppl 111 ff.)

Axel Ekelund, alias ”Gyllenhjäl” (Svensson a a 130 f. Hejll a a 75), skymtar tidigast i ett par anekdoter förmedlade av hans svägerska Anne Margrethe Ekelund. En gång i Hassle hade Vilhelm dröjt ute för länge och ängslat föräldrarna. Fadern var arg och ville aga honom men det tillät inte modern. Ilskan krävde emellertid utlopp och så fick Axel aga i stället, förhoppningsvis i förskott. Detta ställföreträdande lidande var knappast ägnat att främja brödrasämjan. En annan gång i Lund vann storebror

övertaget över lillebror i ett livligt slagsmål och då ingrep modern genom att kalla på maken: "Far! Far! Nu slår Axel ihjäl Ville!"

En glimt av Axel får man också i ett brev (nr 1) från Vilhelm till föräldrarna (7/8 1896) och vidare i ett brev (3/3 1904) från Bengt Lidforss till vännen "Ove", vars adress i Venedig han hade utbett sig av brodern. "Det var djäfligt, må Du tro, och brodern log ett leende, så att jag, nå..." Julen 1906 firade bröderna tillsammans i Jönköping. (Brev nr 60) Fyra år senare (28/11 1910) skrev Axel till Vilhelm om den avlidna modern: "hon har ju endast lefvat för oss, vi ha' alltid varit i hennes tankar, kanske mest du." Han var medveten om hennes förkärlek för brodern men kände ändå förlusten lika djupt, att döma av ett senare brev från fadern (27/3 1937): "När din Moder var död var Axel rent ifrån sig där var ingen som kunde trösta honom."

Axel var en god son som sörjde väl för fadern (Böök a a 168) och gärna tog honom med på bilutflykter till hembygden när han skulle botanisera där. Intresset för blommor var nära nog det enda som bröderna hade gemensamt och deras osämja kom sig främst av personlig olikhet. "Skref äfven igår till min bror och bad honom telegrafiskt (!) sända mig 30 Mark, enär jag befunne mig i en fatal situation. Det var mer på hån jag gjorde det" står det i ett brev (nr 96) från de magra Tysklandsåren. Att bönen inte blev hörd tycks framgå av ett brev (26/1 1913) från den fredsmäklade fadern. "Axel vill nog gärna mötta dig han inser nu att han har icke varit någon broder mot dig men nu kan Ni nog räcka hvarandra handen."

När landsflykten var över i början av 1920-talet mäklade fadern åter fred "men det slutade med en stor skräll" (Hejll a a 75) och förbindelsen återknöts först när "den store sundhetsöfvervakarn" (brev nr 320 not) fyllde 60 år (8/3 1938): "Hälsningen gladde mig ofantligt mycket. Tack!" Därefter utbyttes skriftliga födelsedagshälsningar. "Gubben sänder den andre Gubben sina lyckönskningar" kunde den äldre brodern skriva till den yngre. (13/10 1948) Utförligare redogjorde han för faderns sjukdom och död i december 1942. Vid begravningen fick han inte se brodern som avskydde resor och präster, sannolikt också var rädd för en ny "skräll". (Hejll a a 81) Till svägerskan skrev han när hennes man själv låg för döden (6/8 1949): "Det gör mig mycket ondt, att Vilhelm och jag icke kunnat få träffas, vilket jag så gärna sett, men de ansatser, som jag härutinnan någon gång gjort, hava, som Anna vet, icke ledt till resultat." Och vid dödsbudet (3/9 1949): "Det känns tomt för mig veta, att Vilhelm ej är mer." Tyvärr lämnade han inga bidrag till kännedomen om den bortgångne. Axels yngre son fick andranamnet Wilhelm (1913).

Alf Önnarfors

Zu Person und Werk des Publius Flavius Vegetius Renus

Nach der handschriftlichen Überlieferung hieß der Verfasser des in Mittelalter und Renaissance stark bewunderten, noch bis in das 19. Jahrhundert viel gelesenen militärischen Handbuchs *Epitoma rei militaris* aus dem Ende des 4. oder möglicherweise dem Anfang des 5. nachchristlichen Jahrhunderts *Flavius Vegetius* (nach mehreren Handschriften *Vegatius*, sicherlich eine Verballhornung) *Renatus*, der veterinärmedizinische Autor, der zweifellos um dieselbe Zeit die aus Columella, Pelagius und der sogenannten *Mulomedicina Chironis* kompilierte *Epitome Digesta artis mulomedicinae* (abgekürzt *Mulomedicina*) zusammenstellte, *Publius Vegetius Renatus*.¹ Wie haben wir diese auf den ersten Blick widersprüchlichen Autorangaben zu verstehen? Handelt es sich um zwei verschiedene Personen? Das wurde in der Neuzeit noch bis vor etwa hundert Jahren angenommen – aber ein Schriftsteller der Tierheilkunde namens *Vegetius* wird in etlichen älteren Nachschlagewerken ohnehin gar nicht erwähnt.² In einigen modernen Enzyklopädien, wie Meyers Enzyklopädisches Lexikon (Bd. 24, Mannheim 1979) oder Meyers Großes Universallexikon (Bd. 15, 1986) fehlt überhaupt der Name *Vegetius*, in anderen, wie in der Brockhaus Enzyklopädie (Bd. 19, Wiesbaden 1974) oder *Svensk Uppslagsbok* (gedr. 1958), wird die Autorschaft beider Werke immer noch nicht ganz vorbehaltlos ein und derselben Person zugeschrieben.³ Ja, sogar die Herausgeber der *Bibliographie des textes médicaux latins* (1987) hegen anscheinend einen leisen Zweifel: Der Tierheilkundler sei "selon toute v r a i s e m b l a n c e" mit dem Kompilator der *Epitoma rei militaris*, "écrite soit sous Théodose Ier (379–395), soit sous Valentinien III (425–455)" identisch.⁴

Dabei war schon L. Schwabe 1882 in der 4. Auflage der *Geschichte der römischen Literatur* von W.S. Teuffel für die Identität eingetreten, und sechs Jahre danach legte Christoph Schöner in der Abhandlung *Studien zu Vegetius*⁵ eine Reihe von Argumenten zur "Identität der beiden *Vegetius*"

(S. 15) vor – vgl. noch unten –, die später von Autoritäten wie Martin Schanz in seiner Geschichte der römischen Litteratur⁶ und Alfred R. Neumann in Pauly-Wissowas Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft⁷ anerkannt wurden.

Merkwürdigerweise ging Schöner nicht auf denjenigen Punkt ein, welcher die Ursache der Ablehnung oder der Zurückhaltung bei der Identifizierung "der beiden Vegetius" gewesen ist, nämlich die divergierende Überlieferung des Namens. Und noch hundert Jahre nach der Publizierung seiner Arbeit ist diese Frage – mit Ausnahme einer kurzen Bemerkung Wilhelm Krolls, s. unten – nie gebührend erörtert worden. Weder Lang noch Lommatzsch (s. Anm. 1) messen ihr Bedeutsamkeit bei: Ersterer nennt die *Mulomedicina* nur einmal, wenn er aus den Exzerpten des *codex rescriptus Vaticanus 'Reginensis'* (oder, in besserem Latein, *Reginae*) 2077 (7. Jh., Siglum E) – also eines der vielen Handschriften aus der Hinterlassenschaft unserer Königin Kristina – die folgende Angabe zitiert: *Ex libro quarto Publi (!) Vegati* (vgl. oben) *Renati de re militari* usw.; das Ausrufezeichen hat Lang selbst mit der Bemerkung "Publii Vegetii mulomedicina fertur" gesetzt (p. XI). Im übrigen wendet er viel Energie auf die Bekämpfung der falschen Namensform *Vegatius* an.⁸ Lommatzsch erklärt in einer Fußnote zur Praefatio p. IX, Schöner habe ihn nicht nur davon überzeugt, daß ein und derselbe Vegetius der Verfasser der beiden Handbücher sei, sondern auch davon, daß er unter Theodosius I. gelebt habe. P. XX sagt er zu *Publii Vegeti Renati viri illustris artis mulomedicinae prologus* in zwei späten Handschriften (13. und 14. Jh.): "En habes primum viri nomen plenum plenumque fere titulum quem voluit inscribi operi suo." Vgl. dazu auch seine Darlegungen p. XXIV.

Die in der Palimpsesthandschrift Vat. Reg. 2077 fol. 99v–100v überlieferten Vegetiusauszüge sind das älteste schriftliche Zeugnis der *Epitoma rei militaris*. Trotz ihres relativ geringen Umfangs⁹ legen sie an den Tag, daß der Exzerptor über handschriftliche Vorlagen verfügte, welche aus zwei verschiedenen, sicherlich schon in der Spätantike entstandenen Überlieferungssträngen herrührten, die Lang auf der Basis des umfangreichen frühmittelalterlichen Handschriftenmaterials als ϵ und κ klassifiziert hat¹⁰, m.a.W., daß sein Text "kontaminiert"¹¹ ist. Vor dem Hintergrund, daß unser Exzerptor zu Handschriften dieser beiden Klassen Zugang hatte, dürfte die Vermutung, daß er auch das veterinärmedizinische Kompendium des Vegetius gekannt und darin das Praenomen Publius kennengelernt hat, kaum unbegründet sein. Die Annahme eines rein technischen Überlieferungsfehlers, etwa falscher

Lesung der (häufigen) Abkürzung FL. (= *Flavius*), erscheint mir auch denkbar, denn E enthält, wie Mommsen aufzeigte, "eine eigenthümliche Reihe von Fehlern" (wie Anm. 9, 132).

Die Divergenz der Praenomina in den beiden Werken ist m.E. vermutlich auf die Unsicherheit frühmittelalterlicher Handschriftenredaktoren bezüglich der spätrömischen Namengebung zurückzuführen: Man hat verkannt, daß ein mehrfaches (zweites oder drittes) *cognomen* in der Spätantike keine Seltenheit war – im 4. nachchristlichen Jahrhundert führten die Grammatiker dafür die Bezeichnung *agnomen* ein¹² – und nur die klassische Dreinamigkeit, *praenomen*, *nomen (gentile)* und *cognomen*, vor Augen gehabt. So wurde *Vegetius* im Hyparchetyp der *Mulomedicina*, vielleicht auch in dem der *Epitoma*, die Rolle eines *nomen gentile* zugewiesen. *Flavius* war in Wirklichkeit ein "plebeischer Gentilname, schon in der republikanischen Zeit in Italien ziemlich verbreitet, weit mehr in der Kaiserzeit seit dem Emporkommen der Flavischen Dynastie".¹³ In dem imposanten Verzeichnis der nicht weniger als 216 Römer namens *Flavius* (wozu noch 43 *Flaviae* hinzukommen), die Pauly-Wissowas Realencyclopädie dokumentiert, finden wir z.B. einen *L. Flavius Septimius Aper Octavianus* (Nr. 177, wahrscheinlich 2. Jh. n. Chr.; der letzte Namen ist ein sog. Adoptionscognomen), einen *P. Flavius Pudens Pomponianus signo* (= 'mit dem Beinamen') *Vocontius* (Nr. 157, 214 n. Chr.) und einen *T. Flavius Umbrius Antistius Saturninus Fortunatianus* (Nr. 214, = *Corpus Inscr. Lat.* VIII 61, nicht datiert). Ein *Flavius Vegetius Renatus* fehlt jedoch. Wilhelm Krolls Vermutung,¹⁴ "der vollständige Name könnte gelautet haben *P. Flavius Vegetius Renatus*" verdient m.E. völlige Zustimmung. *Vegetius* – eine *-io*-Ableitung von *vegetus, a, um*, 'lebhaft', 'munter'; schon Lang verwies p. VI, Anm. 2 auf die Parallelen *Flavius* zu *flavus*, *Novius* zu *novus* und *Septimius* zu *septimus* – gehört ohne Zweifel zur Gruppe der sehr beliebten "Wunschnamen" vom Typ *Felix* und *Secundus*.¹⁵ *Renatus* schließlich, "der Wiedergeborene", also das zweite *cognomen* unseres Autors – möglicherweise ein Indiz für seine Zugehörigkeit zum christlichen Glauben – kann natürlich vererbt gewesen sein. *Renatus*, *Renata* im prägnanten Sinne von "durch die Taufe Wiedergeborenen" waren in christlichen Kreisen sinnvolle *cognomina*.¹⁶ Daß *Vegetius* sich zum Christentum bekannte, ist seit Jahrhunderten die *communis opinio* (vgl. Anm. 2); "christianum fuisse ex compluribus locis, quos apud ipsum legas (p. 4,3; 38, 19 sq.; 73,16; 152,17,18; 159,11), satis elucet" erklärt Lang in seiner Praefatio (2 p. V). Und das klare Bekenntnis zu dieser Religion hätte einem *comes sacrarum*

largitionum, etwa "Reichsfinanzminister" – denn Schöner und Neumann zufolge (s. oben) bekleidete Vegetius diese hohe Position¹⁷ – unter dem streng katholischen Theodosius dem Großen, dem geschworenen Feind des "Heidentums", wohl angestanden. Ganz selbstverständlich aber war eine solche religionspolitische Haltung noch vor 394 nicht, dem Jahr des entscheidenden Sieges über Arbogast; erinnern wir uns, daß das letzte sichtbare Aufbäumen der traditionsgebundenen römischen Adelsschicht gegen das übermächtige Christentum, der Streit um die Wiedererrichtung des Victoriaaltars in der römischen Kurie,¹⁸ sich erst zehn Jahre davor ereignet hatte. Selbst wenn nicht sämtliche von Lang und anderen zum Nachweis der christlichen Anschauung des Vegetius angeführten Textstellen überzeugen, kann man aber den folgenden (aus der Epitoma) einen deutlichen christlichen Charakter nicht absprechen – hier herrscht nicht, wie in etlichen Wendungen, auf welche man sich berufen hat, z.B. *ratio divina, divina providentia, divinitatis nutu, divinitus institutum est* usw.¹⁹ Unklarheit darüber, ob "die göttliche Macht, Fügung, die Gottheit" im herkömmlichen paganen Sinne gemeint ist, sondern der Gott, den Vegetius nennt, ist der *unus Deus* der Christen, der Schöpfer und himmlische Herrscher (Lang betont dies zu Recht optisch durch die Schreibung *Deus*):²⁰ *Iurant autem* (sc. *militēs*) *per Deum et Christum et sanctum Spiritum et per maiestatem imperatoris, quae secundum Deum generi humano diligenda est et colenda. Nam imperator cum Augusti nomen accepit, tamquam praesenti et corporali Deo fidelis est praestanda devotio, inpendendus pervigil famulatus. Deo enim vel privatus vel militans servit, cum fideliter eum diligit, qui Deo regnat auctore* (2,5, Lang² p. 38,18ff.); vgl. 1, Prooem. (p. 4,3f.) *neque recte aliquid inchoatur, nisi post Deum faverit imperator* und 4,40 (p. 159,10ff.) *Transitus quoque siderum, quos planetas vocant, cum praescripto cursu Dei arbitrio creatoris suscipiunt signa vel deserunt*. Kroll (wie Anm. 14, 314) scheint mir deswegen zu übertreiben, wenn er behauptet: "Der Verfasser bekennt sich zum Christentum, wurzelt aber mit seinen religiösen Vorstellungen in der alten Zeit und unterscheidet sich daher in seinen Äußerungen über religiöse Dinge sehr wenig von den Nichtchristen seiner Zeit. Vgl. 2,5" (oben zitiert) ... "Auch andere Äußerungen könnten ebensogut bei Symmachus stehen; so 1, praef." (oben zitiert).

Ich vermag Kroll auch nicht zu folgen, wenn er 317 in der angeblich "gleichen Stellung (der Verfasser) zur Religion" ein Bindeglied zwischen der Epitoma und der *Mulomedicina* sieht. Irgendwelche christlichen Züge oder Allusionen lassen sich in der *Mulomedicina* nicht ermitteln, *deus* 3, Prol. 1 *Solemnis excusatio neglegentium est dispendia ex dissimulatione venientia* ("Verluste, die aus Fahrlässigkeit entstehen") *deo imputare vel casibus* ist

evident paganen Charakters, und die schon angesprochenen, schablonenhaften Redensarten mit *divinus*, *divinitus*, *divinitas* sind von derselben unscharfen und nichtssagenden Prägung wie etwa vergleichbare mit *fatum* (*fata*), *fortuna* oder *numen*.²¹ Kroll behauptet a.a.O., Epit. 4,45 (falsch für 35) sei "eine Spur von A b e r g l a u b e n" (314, von mir gesperrt) zu erkennen; 316 heißt es: "Auch in der mulomed. der unvermeidliche Aberglaube neben dem Christentum; aber von Zauberformeln will V. nichts wissen, *cum animalia sicut homines non inanibus verbis sed certa medendi arte curentur* (2,108,2)." Auch die vorangehenden Worte hätten aber verdient, zitiert zu werden: *Aliquanti (= Aliquot) praecantatione tentant afferre remedia; quae vanitas ab aniculis solis diligenda est*. Und schon 1,39,2 sagt er, ebenfalls voller Verachtung: *tortiones vocant* (sc. 'veterinarii imperiti') *et interiorum incisiones, quibus aut praecantationibus anicularum more aut aliquod quasi physicum remedium adferre conantur*. Trotz dieser scheinbar programmatischen Aussprüche bringt er wiederholt abergläubische Vorstellungen zum Ausdruck und übernimmt an drei Stellen krasse Superstition aus Columella und 'Chiron'; nicht einmal die hochgebildeten Celsus, Plinius d. Ä. und Columella verhielten sich ganz ablehnend zur Magie.²² Schanz (wie Anm. 6) 198 ist der Meinung, daß "selbst der gleiche Charakterzug des Aberglaubens in beiden Schriften (des Vegetius)" uns entgegentrete; dabei verweist er auf Epit. 4,35 (s. unten) und Mulomed. 4,3,12 (*radiculam ... sinistra manu ante ortum solis collige*). Aber ganz davon abgesehen, daß letztere Stelle (übrigens 12–13) aus Columella 6,5,3–4 herrührt, ist für meine Auffassung der Aberglaube in der Epitoma von derselben insubstantiellen Sorte wie der Gottesglaube in der Mulomedicina: Wenn der Autor Epit. 4, 34f. als bestes Material für den Bau schneller Kriegsschiffe, *liburnae*, Zypressen, Kiefern- und Fichtenholz empfiehlt und dabei genaue Anweisung für den Zeitpunkt gibt, zu dem die Bäume zu fällen seien – am besten vom 15. zum 22. der Monate Juli und August: *His enim tantum octo diebus caesa materies immunis servatur a carie, reliquis autem diebus praecisa etiam eodem anno interna vermium labe exesa in pulverem vertitur, quod ars ipsa et omnium architectorum cotidianus usus edocuit et contemplatione ipsius religionis agnoscimus, quam pro aeternitate his tantum diebus placuit celebrari* (p. 152, 12–18) – kann man m.E. hieraus höchstens eine Art pragmatische "Berufsmagie" (die ja nicht selten auf uralte Erfahrung zurückging und vielleicht hier und da immer noch heute zurückgeht) herauslesen: Sowohl die Kunstfertigkeit (der Schiffszimmerleute) an sich als auch die tägliche Routine aller Schiffsbaumeister (die natürlich nicht nur beim Bau neuer Schiffe der Marine Aufsicht übten,

Zu Person und Werk des Publius Flavius Vegetius Renatus

sondern auch ältere regelmäßig inspizierten) bestätigten dies (d.h. daß einzig und allein solches Holz nicht schnell verfaule), "und wir erkennen es auch deutlich in der Befolgung jenes feierlichen Brauches (*religio*), der nach unserem Befinden zur Erreichung von Dauerhaftigkeit (des Materials) nur im Zeitraum jener Tage ausgeübt werden soll".²³

Krolls zusammenfassenden Gesichtspunkten a.a.O. kann man wohl im übrigen beipflichten: "Die Annahme, daß der Schriftsteller über Tierarzneikunde mit dem über Kriegswesen eine Person sei, empfiehlt sich, abgesehen von der Gleichnamigkeit und Gleichzeitigkeit beider, auch durch den kompilatorischen Charakter beider Schriften, endlich durch die ganze Persönlichkeit der beiden Verfasser" ... (317). Mit "dem kompilatorischen Charakter" seiner Werke hält der Autor selbst keineswegs hinter dem Berge. In dem an den (namentlich nicht genannten) Kaiser gerichteten Prolog der *Epitoma* bringt er, unter den üblichen Unterwürfigkeits- und Selbstverkleinerungsformeln,²⁴ zu denen es in der *Mulomedicina* Parallelen gibt (z.B. *mediocritas ingenii* Prol. 6 oder *parvus libellus* 1, Prol., *libellus parvissimus* 4, Prol. 2), auch Selbstbewußtsein zum Ausdruck: *Hac ego imitatione compulsus dum considero clementiam vestram ausibus litterarum magis ignoscere posse quam ceteros, tanto inferiorem me antiquis scriptoribus esse vix sensi, licet in hoc opusculo nec verborum concinnitas sit necessaria nec acumen ingenii sed labor diligens ac fidelis, ut, quae apud diversos historicos vel armorum disciplinam docentes dispersa et involuta celantur, pro utilitate Romana proferantur in medium* (p. 4,9ff.). Die Klage darüber, daß das Quellenmaterial "verstreut und verhüllt" vorliege, kehrt in der Vorrede zur *Mulomedicina* wieder: *indigesta et confusa sunt omnia* (Prol. 4), und auch hier (2f.) läßt er übrigens Aspekte der Sprache und Stilistik zu Wort kommen. Er, Vegetius, setzt sich hier wie dort das Ziel, aus dem Chaos Kosmos herzustellen, die *indigesta* in *digesta*, in 'das in gehöriger Ordnung, das systematisch Dargestellte' umzuwandeln, *in ordinem epitomata conscribere, digerere: Nihil enim mihi auctoritatis adsumo sed horum, quos supra rettuli, quae dispersa sunt, velut in ordinem epitomata conscribo*. Sein Bestreben, das verstreute Material "pro utilitate Romana proferre in medium", hebt er noch *Epit.* 4, Prol. *rationes, quibus vel nostrae civitates defendendae sint vel hostium subruendae, ex diversis auctoribus in ordinem digeram, nec laboris pigebit, cum omnibus profutura condantur* (p. 129, 11ff.) sowie 4,30 im Abschnitt über Belagerung und Verteidigung der Städte hervor: *Quae ad obpugnandas vel defendendas urbes auctores bellicarum artium prodiderunt vel quae recentium necessitatum usus invenit, pro publica, ut arbitror, utilitate digessi* (p. 149,16ff.). Und nicht ohne Stolz weist er am Ende des

3. Buches auf seine gelungenen Bemühungen hin, aus verschiedenen Quellen optimale Reglements für die Waffengattungen des kaiserlichen Heeres zusammenzustellen: *Digesta sunt, imperator invicte, quae nobilissimi auctores diversis probata temporibus per experimentorum fidem memoriae prodiderunt, ut ad peritiam sagittandi, quam in serenitate tua Persa miratur, ad equitandi scientiam vel decorem, quae Hunnorum Alanorumque natio velit imitari, si possit, ad currendi velocitatem, quam Saracenus Indusque non aequat, ad armaturae exercitationem, cuius campidoctores vel pro parte exempla intellexisse gaudent, regula proliandi, immo vincendi artificium iungeretur* (p. 124,15ff.) – denn man dürfte wohl damit nicht fehlgehen, das hier gesungene Kaiserlob – vgl. unten – zugleich als stellvertretend für die martialischen Tugenden des *exercitus Romanus* zu betrachten; die Passage wird dementsprechend folgendermaßen abgerundet: *quatenus virtute pariter ac dispositione mirabilis rei publicae tuae et imperatoris officium exhiberes e t m i l i t i s.*²⁵

Auch in der *Mulomedicina*, in der Vegetius die Oberflächlichkeit, ja, den Verfall der Tierheilkunde beklagt – z.B. 2, Prol. 1 *Mulomedicinae ars iamdudum vitio cupiditatis et exiguitate mercedis nullo studiosius discente collapsa est* –, unterstreicht er in aller Form seine Rolle als *digestor*, ordnender Kompilator:

*His et talibus rationibus invitatus cum ab initio aetatis alendorum equorum studio flagrarem, hanc operam non invitus arripui, ut conductis in unum Latinis dumtaxat auctoribus universis, adhibitis etiam mulomedicis et medicis non omissis (nam mulomedicinae doctrina ab arte medicinae non adeo in multis discrepat sed in plerisque consentit), in quantum mediocritas ingenii (vgl. *mediocritas mea* Epit. 3, Prol., p. 64, 16) patitur, plene ac breviter omnia enucleata digerere causasque et signa morborum omnium declararem* Prol. 6; *Cedens itaque familiarium honestissimae voluntati ex diversis auctoribus enucleata collegi pedestrique sermone in libellum parvissimum contuli; cuius erit praecipua felicitas, si eum nec scholasticus fastidiat et bubulcus intellegat* 4, Prol. 2. Im Prologus 6 hebt er – wie 1,21,1 und 39,1 – die Affinität der Veterinärmedizin zur Humanmedizin²⁶ hervor; der ganze Prolog ist von seiner auch an anderen Stellen des Handbuchs zu Tage tretenden Tierliebe geprägt.²⁷

Es kann wohl kein Zweifel daran bestehen, daß aus Prol. 6 und 4, Prol. 2 der *Mulomedicina* dieselben schriftstellerischen Zielsetzungen herauszulesen sind wie aus den davor zitierten Passagen der *Epitoma*. Nicht unwichtig ist übrigens der Umstand, daß beide Werke in je vier Bücher gegliedert sind, von denen jedes mit einem Prolog versehen wurde.

Wie steht es aber mit der "Gleichzeitigkeit"? Nennen wir zunächst die *termini post* bzw. *ante quem*, die mit Sicherheit präzisiert werden können: Es sind für die *Epitoma* das Todesjahr des Gratian, 383, ... *licet exemplo*

Gotthorum et Alanorum Hunnorumque equitum arma profecerint, pedites constat esse nudatos. Ab urbe enim condita usque ad tempus divi Gratiani et catafractis et galeis muniebatur pedestris exercitus (1,20, p. 22, 1ff.), bzw. das Jahr der *recensio* durch Eutropius, 450 (s. Anm. 10). Für die Mulomedicina bieten sich zwar keine vergleichbaren Jahreszahlen als Grenzsteine an, jedoch ist die Nennung der Hunnen im Prolog des 2. Buches solcher Art, daß sie auf eine relativ langwierige Bekanntschaft der angesprochenen römischen Staatsbürger mit diesen Barbaren schließen läßt: Vegetius beklagt den Verfall der Tierheilkunde (oben) und fährt fort: *Nuper vero exemplo Hunnorum sive gentium aliarum artis ipsius etiam usus intercidit, dum homines refugientes expensas barbarorum consuetudinem imitari velle se simulant et incurata animalia hibernis pascuis et neglegentiae casibus dedunt*. Daß seine Zeitgenossen aus Geiz begonnen haben, für ihre ganz anders gearteten Tiere das naturwüchsige Verfahren der Hunnen und anderer Völker zu befolgen, indem sie sie auf Winterweiden ohne Aufsicht und Pflege unvorhersehbaren Risiken aussetzen, findet keine Gnade vor seinen Augen. Diese Stelle spricht m.E. mit größerer Wahrscheinlichkeit als Epit. 1,20 (oben) und 3,26²⁸ für eine Datierung in mindestens ein Jahrzehnt nach dem Einfall der Hunnen 375. (Mit *nuper*, 'jüngst' oder 'in neueren Zeiten', ist natürlich nicht sehr viel anzufangen.)²⁹ In den angeführten Epitomapassagen werden allerdings gegenseitige Beziehungen zwischen Römern und verschiedenen asiatischen oder in östlichen Gebieten angesiedelten Völkern zur Sprache gebracht; die angebliche Bewunderung der Barbaren vor den soldatischen Eigenschaften des Kaisers wird ihm 3,26 in beeindruckenden rhetorischen Tropen eingeredet (vgl. oben). Formulierungen und Andeutungen erlauben uns aber keine Schlüsse auf die Zeit vor oder nach 375; so fanden z.B. die ersten "Fühlungen" zwischen Römern und den 1,20 erwähnten *Goti* schon i.J. 238/239 in kriegerischen Auseinandersetzungen statt, die Alanen waren dem römischen Heer zu Gratians Zeiten durch "die teuer bezahlte, den römischen Truppen vorgezogene Alanengarde"³⁰ satssam bekannt, usw. Aber trotzdem möchte ich in Epit. 1,20 und Mulom. 2, Prol. 1 ein die Epitoma mit der Mulomedicina verbindendes Glied sehen: In beiden Fällen hebt Vegetius das folgenreiche B e i s p i e l der fremden Völker, auf Gut und Böse, hervor.

Die Namen Pelagonius und Apsytus, welche Vegetius neben Columella und dem in der Geschichte des Vulgärlateins so berühmten 'Chiron' (vgl. noch unten) im Prolog der Mulomedicina als seine Gewährsmänner nennt, könnten schon die Gedanken auf die zweite Hälfte des 4. Jahrhunderts lenken, aber eine präzisere Datierung läßt sich auch über sie nicht

ermitteln.³¹ Während die heutige Forschung nicht einmal den Prolog der *Mulomedicina* hätte zu Hilfe zu nehmen brauchen, um diese Hauptquellen aufzuspüren, wäre sie dem Urheber der *Epitoma* ungemein dankbar gewesen, wenn er irgendwo in den Prologen den Namen seines *imperator invictus* und *Augustus*, des *dominus ac princeps generis humani*, des *dominus omnium gentium barbararum* verraten hätte.³² Schöner (wie Anm. 5) verfocht energisch die Auffassung, daß nur Theodosius der Große (379–395) dem von Vegetius skizzierten Portrait entspreche; auch in diesem zentralen Punkt bekam er Zustimmung von Schanz und Neumann (vgl. oben), später, als die Datierung der *Epitoma* und die Suche nach ihren Quellen wieder an Reiz gewonnen hatten, von De Jonge (1955), S. Mazzarino (1956), Barnes (1979), Sabbah (1980) und Marcone (1981).³³ Es gab aber, wie zu erwarten, auch andere Meinungen, z.B. die, daß das ganze Vorhaben, dem römischen Kaiser eine *Epitoma rei militaris* zu widmen, einen schwachen und in militärischen Materien unerfahrenen, zumindest passiven Imperator zur Voraussetzung gehabt haben müßte, den es unter Vorführung altrömischen Soldatentums (und natürlich mit Hilfe verlogener Panegyrik) zu aktivieren gegolten hätte; so noch Goffart (1977).³⁴ Ich zitiere hier nochmals aus Krolls Zusammenfassung: Er ist der Ansicht, daß der Satz *Sed dispositionibus vestrae clementiae quantum profecerit murorum elaborata constructio, Roma documentum est, quae salutem civium Capitolinae arcis defensione servavit* 4, Praef. (p. 129, 6ff.) "z.B. auf Honorius' *instauratio murorum* passen würde", eine Auffassung, die immer noch heute auftaucht,³⁵ und fährt fort: "Gegen die Annahme..., daß es (d.h. der Kaiser) Theodosius I. ... sei, macht Seeck, *Herm.* 11,61 erhebliche Gründe geltend, ohne daß seine eigene Annahme, das Buch sei an Valentinian III. (geb. 419!) gerichtet und um 425–435 verfaßt, gesichert wäre (s. Schöner ao. 34 ...). Allenfalls konnte auch ein im Westreiche lebender Römer von J. 423 an dem Theodosius II. (reg. 408–450) als dem im Range voranstehenden und während Valentinians Jugend eine Oberaufsicht über das Westreich ausübenden Kaiser ein Buch widmen. Für diese spätere Zeit könnte die Kenntnis des Namens *Toringi* ... sprechen, der sonst zuerst für J. 451 bezeugt ist...; vgl. auch die nur noch bei Coripp. *Joh.* 5,390 vorkommenden *Ursilliani* (3,23). Vgl. WFoerster, *Vegetiana*, Rheydt 1895."³⁶

Also: Eine sehr breite Palette von komplexen Theorien, die für den Militärhistoriker sicherlich von größerer Wichtigkeit sind als für den Philologen (vgl. unten); denn die militärwissenschaftliche Kardinalfrage lautet: In welchem Abstand zu seinen Quellen und zu den von ihm beschriebenen militärischen Einrichtungen, Formen der Bewaffnung, der

Ausbildung, sonstigen Bräuchen befindet sich der Epitomator? Hier soll kein Versuch unternommen werden, in der leidigen "Kaiserfrage" Stellung zu beziehen; ich möchte nur zwei nicht ganz am Rande liegende, in der älteren Forschung ventilierte Gesichtspunkte kurz kommentieren.

"Die Bezeichnung des Gratianus als *divus*" Epit. 1,20 sei, so Schöner, ein starkes Indiz dafür, daß Vegetius sich an dessen unmittelbaren Nachfolger, Theodosius I., gerichtet hätte; *divus Gratianus* könne an dieser Stelle "nicht die in den ersten 3 Jahrhunderten übliche Bedeutung haben, wonach man unter *divus* den durch den Akt der Konsekration unter die Götter aufgenommenen Kaiser versteht"; "von einer Konsekration des Kaisers Gratianus... wissen wir absolut nichts; aber das wissen wir, daß Gratianus der erste römische Kaiser war, der den Titel und die Tracht des Pontifex Maximus aufgab, und daß Theodosius, der die heidnischen Opfer verbot und die Tempel der Heiden schließen ließ, gewiß nicht der Mann war, einen Senatsbeschluß auf Konsekration Gratians zu bestätigen oder gar herbeizuführen".³⁷ Unter Hinweis auf Servius' Kommentar zu Verg. Aen. 5,45 *divos dicimus ex hominibus factos, quasi qui diem obierint: unde divos etiam imperatores vocamus* interpretiert er *divus Gratianus* Epit. 1,20 wie folgt: "'der kürzlich verstorbene, der hochselige Gratianus'; und er kann nur so genannt werden unter der Regierung seiner unmittelbaren Nachfolger, nicht aber unter der Valentinians III.; denn in diesem Falle wäre *divus* höchst überflüssig und es hätte auch keinen Sinn, da unterdessen auch Valentinian II., Theodosius I., Honorius und Arcadius das Zeitliche schon gesegnet hatten. Diese unmittelbaren Nachfolger Gratians waren aber Theodosius I. und Valentinian II.; doch müssen wir von diesem letzteren absehen, weil er nie zu einer eigentlichen selbständigen Regierungsthätigkeit gekommen war und von Siegen und Triumphen bei ihm nicht die Rede sein kann".

Goffart (wie Anm. 17) reagierte in scharfer Form gegen Schöners Auslegung von *divus Gratianus*, die er u.a. unter Hinweis darauf, daß Vegetius schon sowohl August als auch Vespasian, Trajan und Hadrian als *divi* bezeichnet hat, für eine Fehlkonstruktion hielt (76f.). Aber, wie man auch immer die Argumentation Schöners bewerten möchte, zu unterstreichen bleibt, daß nicht nur die angeführte Serviusstelle seine Erklärung des Begriffes *divus* unterstützt: Der 35 Jahre später gedruckte Thesaurus linguae Latinae 5:1, 1650, 6ff. verzeichnet, freilich ohne auf Vegetii Epit. 1,20 einzugehen, weitere zwei Belege im Sinne von 'homines mortui', davon einen sehr ehrwürdigen aus Ciceros De legibus 2,22: *Deorum Manium iura sancta sunt. Bonos leto datos divos habento; sumptum in ollos luctumque minuunt* (wie zu ersehen, aus einem altrömischen Gesetz).

Der zweite Beleg rührt aus einem Gedicht des Bischofs Ennodius (473–521) her, der keine Geringeren als Adam und Eva *divos* nennt: *mergeret ut divos* (wohl als prädikativ aufzufassen) *in mortem, pabula serpens/contulit!* Die pagane Vorstellung, daß alle Verstorbenen des Charakters von *di* oder *di manes* teilhaftig werden, kommt auch bei Cicero, *De legibus* 2,55 und Augustin, *Civ.* 8,26 (in einem Varrozitat) zum Vorschein.

Auf den von etlichen Befürwortern der Honorius- oder Valentinianusthese ignorierten Einwand, daß Vegetius, wenn er die *Epitoma* tatsächlich im dritten/vierten oder spätestens im fünften Dezennium des 5. Jahrhunderts zusammengestellt hätte, doch die Einnahme und Verwüstung Roms durch die Westgoten i.J. 410 nicht mit totalem Stillschweigen hätte übergehen können – er schildert Kämpfe mit ihnen 1,20; man vergleiche noch die oben zitierte Passage aus *Epit.* 4, Prol. (p. 129,6ff.) –, erwiderte Lang, der sich ja nach 1876 der These Seecks (wie Anm. 34) angeschlossen hatte, in der zweiten Auflage seiner Edition, daß dies eine recht unwichtige Frage sei, da in einem derartigen Chaos der Umstürze und Gewalttaten, das der zivilisierten Welt in jener Zeit widerfuhr, sogar die Erinnerung an die fürchterlichsten Katastrophen nach kurzer Zeit vergehe!³⁸ Psychologisch genau so glaubwürdig wäre heute etwa die Unterstellung, die Welt hätte die beispiellose Vernichtung Dresdens in den letzten Wochen des zweiten Weltkriegs "nach kurzer Zeit" wieder vergessen. Aber *m ö g l i c h e r w e i s e* könnte geltend gemacht werden, daß Vegetius in seinem Patriotismus³⁹ j e d e s peinliche Thema verdrängt und verschwiegen hätte. Er erwähnt auch nicht den Kampf des Valens gegen die Goten und dessen Tod in der Schlacht bei Adrianopel 378. Eine nur wenig ältere Parallele hierzu ist die Verhaltensweise des Decimus Magnus Ausonius in der *Mosella* (vermutlich i.J. 371 gedichtet): Bekanntlich finden wir in diesem *carmen commendaticium* nicht die leiseste Andeutung der schon durch die Alamannen angerichteten Verwüstungen im Moselland oder der virulenten Germanengefahr, über welche sich der Vertraute des Kaisers und künftige Konsul Ausonius schon längst im klaren gewesen sein muß.⁴⁰

Aus philologischer Sicht befriedigt die Datierung der Schriften des Vegetius in das "Ende des 4. oder den Anfang des 5. Jahrhunderts" vollauf.⁴¹ Daß wir es – vor allem in der *Epitoma*, in der die stilistischen Ambitionen kulminieren – mit einem gepflegten Latein der Spätzeit zu tun haben, steht außer Diskussion. Als i.J. 1901 die Hauptquelle der Tierheilkunde unseres Autors, die schon 1885 entdeckte, sogenannte *Mulomedicina Chironis* zum ersten Mal publiziert worden war⁴² – eine

philologische Sensation –, begann eine intensive Erforschung dieses aufregenden vulgärlateinischen Dokuments,⁴³ an der sich allmählich auch schwedische Latinisten wie Helge Ahlquist, Sigfrid Grevander, Einar Löfstedt und Josef Svennung z.T. eingehend beteiligen sollten. Die Kritik, die Vegetius an der *"eloquentiae inopia ac sermonis ipsius vilitas"* (Prolog. 3) seiner vor 1901 der Nachwelt nur dem Namen nach bekannten Quelle übt, erwies sich jetzt als durch und durch berechtigt; seine zwar nicht rundweg puristischen oder klassizistischen, aber doch auf gute Pflege der lateinischen Sprache ausgerichteten Zielsetzungen der stilistischen Aufbesserung wurden u.a. von den genannten Forschern abgehandelt.⁴⁴ Trotz allem aber wäre eine moderne philologische Monographie über Vegetius' Werke, in welcher Übereinstimmungen und – durch die Verschiedenheit des Gegenstandes, der Quellen und der Bestimmung bedingte – Abweichungen im sprachlichen Ausdruck erörtert würden, ein Desiderat. Es ist nicht verwunderlich, daß ein gebildeter Mann wie Vegetius, der sowohl in der *Epitoma* wie in der *Mulomedicina* über seine Quellen hinaus Vergil (*Epit.* 1,5 sogar Homer) zitiert,⁴⁵ in einer Schrift, mit deren erstem Buch er unaufgefordert (was aus dem Prolog klar hervorgeht) an den Kaiser herantritt, sich eines literarisch repräsentativen Stils befleißigte; was verwundern kann, ist die Übertragung des Vorsatzes, die Sprache vorbildlich zu pflegen, auf das tierheilkundliche Handbuch, ein Vorsatz, der sich sowohl in der Verbesserung des wildwüchsigen chironischen Vulgärlateins wie in der allgemeinen Gestaltung der Prologe zu den einzelnen Büchern widerspiegelt. Auch in ihnen fehlen Reflexionen und Sentenzen nicht: Sachkenntnis, betont er im ersten Prolog, sei in keinem Bereich zu verachten, *nullius rei scientia vilis est* (9), und er bemüht sich sehr, darzulegen, daß die Tierheilkunde ein bedeutsames Metier ist, dessen man sich nicht zu schämen braucht: "Ohne Ochsen kann kein Volk existieren", *nulla potest natio esse sine bobus* (4, Prolog. 5); ohne sie kann der Boden nicht bestellt werden, ohne sie erhalten weder Menschen noch andere Tiere ihre Nahrung (ib. 3f.), Pferde und Maultiere sind das Fundament der Menschen im Krieg wie im Frieden – *In equis enim ac mulis et adiumenta belli et pacis ornamenta consistunt* (Prolog. 1) –, Tierheilkunde ist mit anderen Worten eine gemeinnützige Wissenschaft – *quis existimet erubescendum talem peritiam, quae damna submoveat? ... Quis autem nosse curas iumentorum erubescendum putet, cum optima iumenta habere gloriosum sit?* (Prolog. 10;12). Ähnliche Betrachtungen begegnen in der *Epitoma* bezüglich der Kriegskunst – wieder eine thematische Parallele zwischen beiden Werken –, wie 3,10 *Quis autem dubitet artem bellicam rebus omnibus esse potioem, per quam libertas retinetur et*

dignitas, propagantur provinciae, conservatur imperium? (p. 89, 19ff.). So will er auch seine veterinärmedizinische Epitome zu einem in sprachlicher Hinsicht würdigen Manuale ausformen, zu einem "*libellus parvissimus, cuius erit praecipua felicitas, si eum nec scholasticus fastidiat et bubulcus intellegat*": Besonderes Glück würde ihm das Werkchen bereiten, wenn es den Gelehrten nicht abstieße und dem Ochsenknecht das Verständnis nicht verschlösse (4, Prol. 2).

Man dürfte nicht fehlgehen, wenn man behauptet, daß die sprachliche Gestaltungsfähigkeit des Vegetius sich gut mit dem Bild eines hohen spätrömischen Beamten und Großgrundbesitzers vereinen läßt, das sich in beiden Werken dem Leser bietet: Ein römischer Patriot, der "in der römischen Heeresdisziplin oder genauer gesagt in dem gesamten römischen Heeresorganismus die Ursache der Größe Roms sah" (A.R. Neumann) und mit Scharfblick die Germanengefahr durchschaute, bemüht sich, einen möglicherweise passiven oder wenigstens in den Augen der Huldigenden nicht genug aktiven Kaiser für das Heerwesen der Vergangenheit, vor allem für die Aushebung und Ausbildung von Rekruten statt Aufnahme geschlossener Barbarenabteilungen in das Heer zu erwärmen; ein im kaiserlichen Dienst, sei es als "Reichsfinanzminister", sei es als "Hofstallmeister", weit herumgekommener Mann, der von Jugend auf der Pferdezucht ein glühendes Interesse entgegengebracht hatte – *cum ab initio aetatis alendorum equorum studio flagravem* Mulom. Prol. 6 –, sich den Luxus erlauben konnte, in seinen Gestüten ausländische Pferde verschiedenster Rassen zu halten und zu züchten⁴⁶ und folglich auch über großen Grundbesitz verfügt haben muß,⁴⁷ tritt uns in oft überraschender Lebendigkeit, vor allem in den vielfältigen Ausdrücken seiner Fürsorge für die Tiere und in seiner Wirtschaftsführung, entgegen.

Um die "Identität der beiden Vegetius" noch eindringlicher vor Augen zu führen, stellte Schöner⁴⁸ eine Reihe von seines Erachtens "besonders signifikanten, gleichen Ausdrücken" aus beiden Kompendien zusammen; einiges davon ist weniger schlagend, wie z.B. die vielen Wendungen mit der Coniugatio periphrastica passiva vom Typ *illa ... consuetudo servanda est* Mulom. 1,22,3 ~ *antiqua consuetudo servanda est* Epit. p. 8,9, *observandum, sciendum, cavendum est* u.ä. – diese Konstruktionstypen gehörten zur Gattung der Fachprosa und waren noch im Spätlatein keineswegs ausgestorben.⁴⁹ Aber Schöner hat Recht, wenn er darauf hinweist, "daß trotz des verschiedenen Stoffes sehr viele gleiche Ausdrücke sich finden". Ich lasse hier eine Synopse bescheidenen Umfangs folgen (einige der unter 3–5 und 8–12 angeführten Beispiele rühren aus Schöners Sammlung her):

Zu Person und Werk des Publius Flavius Vegetius Renatus

Epitoma (Lang ² , nach Seiten)	Mulomedicina (Lommatzsch, nach Seiten)
1.	1.
86,4f. <i>hos artis bellicae commentarios ex probatissimis auctoribus breviatos;</i>	277,11 <i>Mulomedicinae me commentarios ordinante;</i>
2.	2.
29,3ff. <i>Haec ... de universis auctoribus ... in hunc libellum enucleata connessi:</i>	ib. 18f. <i>ex diversis auctoribus enucleata collegi pedestrique sermone in libellum parvissimum contuli; 95,12 ex universis auctoribus enucleatas publicabimus curas;</i>
3.	3.
13,3ff. <i>Haec necessitas compulit evolutis auctoribus ea me ... fidelissime dicere, quae ...;</i>	218,10f. <i>Quam passionem universis auctoribus evolutis, quanto crebrius accidit, tanto studiosius credidimus exponendam;</i>
4.	4.
73,9f. <i>antiquus omnium gentium usus invenit, quomodo ...; 147, 1f. Illud quoque usus invenit, ut...; 149,17f. quae recentium necessitatum usus invenit; 165,9ff. artis amplius in his frequentior usus invenit quam vetus doctrina monstraverat;</i>	143,25f. <i>Usus invenit... ciliciis ozaenas defricare; 168,18ff. Sarmatorum... usus invenit, ut ...; 230,19 Barbarorum usus invenit salutare remedium.</i>
5.	5.
152,16 <i>quod ars ipsa et omnium architectorum cotidianus usus edocuit;</i>	248,15 <i>signis aliis, quae usus edocuit;</i>
6.	6.
92,21f. <i>disciplinam (i.e. artem militarem), cuius usus intercidit.</i>	95,20f. <i>artis ipsius (i.e. mulomedicinae) etiam usus intercidit.</i>
7.	7.
160,13f. <i>quae Vergilius in Georgicis divino paene comprehendit ingenio:</i>	13,20f. <i>Sicut Mantuanus poeta divino ore testatur; (10,8f. quod etiam in apibus Mantuanus auctor dicit esse servandum;)</i>

8.
76,15ff. <i>Verum, quia exploratores... profectionem suspicionibus vel oculis deprehendunt ..., quemadmodum occurri ingruentibus debeat, intimetur,</i> ⁵⁰ 11,20 <i>quantum usu experimentisque cognovimus;</i>	8.
230,2ff. <i>Vulsorum ... animalim ut diversae causae, ita sunt difficiles curae. Quapropter studiose, quae experimentis nostris ... cognovimus, intimamus;</i>
9.
10,6 f. <i>etiam in equis et canibus virtus multis declaratur indiciis;</i>	9.
199,7f. <i>dolor manifestis declaratur indiciis; vgl. morbus (u.ä.) his declaratur indiciis</i> 27,16; 190,12; 208,5; 211,19.
10.
7,2 <i>quibus copia sanguinis suppetat;</i> 11,14 <i>si copia suppetat;</i> 68,1ff. <i>ne ... minor illis vestium suppetat copia;</i>	10.
85,18 <i>quorum si non suppetit copia;</i>
11.
67,20f. <i>ne egressi tardius et calore solis et fatigatione itineris contrahant</i> (sc. <i>milites</i> , 'ziehen sich ... zu') <i>morbum;</i>	11.
163,16f. <i>qui ex deliciis et abundantia contraxerint passionem;</i> 96,11ff. <i>si indignationem</i> ('Unpäßlichkeit') <i>ex aliqua necessitate contraxerint, continuo in aliquod genus incidunt morbi;</i> 156,4f. <i>nimio frigore dolorem renum contrahunt;</i> pass. (<i>aegritudo</i>) 203,7f.; 278,23f.
12.
149,18ff. <i>pro publica, ut arbitror, utilitate digessi, illud iterum iterumque commonens, ut sollertissime caveatur, ne quando ... potus inopia emergat.</i>	12.
271,13ff. <i>modum plenum credimus faciendum, illud iterum iterumque commonentes, ut diligenti cura passionum occurratur exordiis.</i>

Zu Person und Werk des Publius Flavius Vegetius Renatus

Bei der Suche nach sprachlichen Parallelen der oben dargestellten Art fiel Schöner einem eigentümlichen Einfall zum Opfer. Er hatte gesehen – oder geglaubt, gesehen zu haben –, daß gewisse Wendungen und Junktoren, die in der *Mulomedicina* vorkommen, erst in den Büchern III und IV der *Epitoma* auftauchen. "Man möchte fast versucht sein, anzunehmen", schreibt er S. 23f., "daß Vegetius die *mulomedicina* vor dem 3. und 4. Buch der *epitoma* geschrieben hat, weil in dem ersten und zweiten Buch der letzteren Schrift weder *ad instar*, noch *ad similitudinem* vorkommt, während beide Ausdrücke sich in allen Büchern der *mulomedicina* finden" (dies stimmt nicht ganz; *ad similitudinem* ist 2,1, p. 34,8 zu lesen). Er präsentiert noch ein paar weitere Beobachtungen und sieht sich S. 26 in der Lage, zu behaupten: "Nach der *mulomedicina* hat Vegetius das dritte Buch der *epitoma* geschrieben". In umgekehrter Richtung suchte er keine stützenden Beispiele, obwohl auch dies kein Kunststück gewesen wäre: So hätte er, um nur eine einzige Wendung zu nennen, unterstellen können, das fünfmalige *declaratur indiciis* in der *Mulomedicina* (oben unter Nr. 9) verdanke *Epit.* 1,6 (p. 10, 7) seine Entstehung, oder er hätte noch etwas weiter gehen und z.B. die Behauptung aufstellen können, daß bestimmte Phrasen, die nur in der *Mulomedicina* und im 4. Buch der *Epitoma* zu belegen sind, für die Abfassung der ersteren Schrift nach dem dritten und vor dem vierten Buch der *Epitoma* sprächen. Aber er befand sich natürlich unter allen Umständen auf dem Holzweg. Chronologische Konstruktionen, die nicht fester untermauert werden können, sind auf Sand gebaut. Es ist an sich wohl bekannt, daß schon antike Autoren sich in der Idiomatik, in Wortschatz, Phraseologie, Bildersprache usw. oft wiederholten, ja, sogar absichtlich sich selbst zitierten⁵¹ (ohne darauf hinzuweisen), was manchmal bei Authentizitätsbestimmungen Beachtung verdient, aber als Ansatzpunkt zur inneren Chronologie schwer zu datierender Werke können diesbezügliche Kenntnisse nicht gebraucht werden. Wenn Vegetius z.B. die Junktur *contrahere morbum* (oben unter Nr. 11) erst im 3. Buch der *Epitoma* benutzt, kann sich dieser Umstand nicht als Glied in Schöners "Beweiskette" verwenden lassen: Vegetius brauchte die Junktur erst in diesem Teil des Werkes und benutzt *morbis* noch an zwei Stellen im selben Kapitel, 3,2 (p. 68,12; 69,2), denn erst hier behandelt er mit militärischer Nosologie verbundene Probleme. Nur noch einmal ist das Wort *morbis* in der *Epitoma* zu belegen (2,3, p. 37,1); hier redet der Epitomator von den normalen Ursachen der Abgänge in den Legionen: Unfällen, Krankheiten, Fahnenfluchten. In der *Mulomedicina* erscheint das Wort⁵² etwa 120mal. *Epit.* 3,2 ist auch von der *medicina* die Rede: *quemadmodum sanitas custodiatur*

exercitus admonebo, hoc est locis aquis tempore medicina (sc. arte) exercitio (p. 67,16f.). Gemeint ist also hier die durch die Feldärzte ausgeübte Heilkunst (vgl. 68,7ff. das *medicina* aufgreifende *ut ...aegri contubernales oportunis cibis reficiantur ac medicorum arte curentur*). Daß Vegetius, wie sämtliche lateinischen Schriftsteller und Dichter von Plautus an,⁵³ *medicina* und *remedium* außerdem als Metaphern im Sinne von 'Heilmittel', 'Hilfsmittel', 'Mittel', 'Remedium' im allgemeinen verwendete, braucht nicht zu verwundern; in Schöners Augen aber war "die eigentümliche Ausdrucksweise des Vegetius" im 3. Buch p. 71,10; 72,18 und 119,11 eine "bei einem Militärschriftsteller seltsame Anwendung des Wortes *medicina*", die "sich am besten daraus erklärt, daß eben derselbe auch ein Werk *de mulomedicina* geschrieben hatte" (!, S. 18). An den genannten Stellen erörtert Vegetius Maßnahmen, welche Empörungen der Soldaten, Meuterei und Auflösung in der Schlacht entgegenwirken sollten, also, militärisch gesehen, die "*medicina ad emendanda vitia morum*" (TLL, wie Anm. 53). Schanz (wie Anm. 6) hatte Schöners Ausführungen so nachlässig studiert, daß er folgendes zum besten gab: "Über die Vorliebe für das Wort *medicina* in der Kriegsschrift vgl. Schoener p. 18" (!, S. 199). *Medicina* erscheint in der Epitoma aus ganz natürlichen Gründen nur an den oben zitierten Stellen, in der *Mulomedicina* 41 mal.⁵⁴

Zum Schluß: Ein die beiden Werke fest mit einander verbindendes Glied ist der *Satzschlußrhythmus*. Der Autor hätte keine deutlicheren Fingerabdrücke hinterlassen können als diese auch in der *Mulomedicina* erstaunlich große Zahl der klassischen, in ziemlich geringem Ausmaß mit akzentuierenden (sog. 'cursus') gemischten Klauseln.⁵⁵ Es war gewiß keine Selbstverständlichkeit, daß ein Fachprosaist noch im ausgehenden vierten Jahrhundert (oder zu Beginn des fünften) n. Chr. sich einer solchen Fülle von quantifizierenden Satzschlüssen bediente. Ich erlaube es mir, aus meiner Dissertation *Pliniana*⁵⁶ die einschlägige Tabelle anzuführen, welche zeigt, wie relativ gering das Interesse war, das die Fachprosaisten Columella, Plinius d. Ä., Frontin und Seneca phil. im ersten nachchristlichen Jahrhundert am Satzschlußrhythmus bekundeten. (Wie zu ersehen, beziehen sich die Untersuchungen lediglich auf die vier Haupttypen der Klauseln, wobei dem sog. Dreiklauselkriterium entscheidende Bedeutung zukommt.)

Zu Person und Werk des Publius Flavius Vegetius Renatus

	Absolute Frequenz				
	Columella		Plinius d. Ä.		
	Vorrede	9. Buch	Vorrede	7. Buch	20. Buch
Clausula I _ ∪ _ _ ∪	8	32	13	91	67
Clausula II _ ∪ _ _ ∪ ∪	0	12	2	29	14
Clausula III _ ∪ _ ∪	11	62	16	69	105
Clausulae I-III	19	106	31	189	186
Dispondeus _ _ _ _ ∪	8	53	9	54	139
Gesamtzahl der untersuchten Schlüsse	49	295	84	527	978

Clausula	Prozentuelle Frequenz							
	Nicht metr. Prosa	Columella		Plin.d.Ä.		Frontin		Seneca
		Vorrede	9. B.	Vorrede	7. B.	20. B.	Strat.	Philos.
I	5.4–9.2	16.3	10.9	15.4	17.2	6.8	20.6	28.5
II	2.3–3.4	0	4.1	2.3	5.5	1.4	3.8	18.5
III	14.8–18.9	22.4	21.0	19.0	13.0	10.7	15.3	11.0
I–III	23.4–29.4	38.8	35.9	36.7	35.7	18.9	39.7	58.0
Dispon- deus	21.8–23.2	16.3	18.0	10.7	10.2	14.2	22.9	5.0
Gesamt- zahl d. unters. Schlüsse	2901	49	295	84	527	978	476	200

Es folgt eine entsprechende Tabelle für Vegetius, die ich um Angaben der 'clausula heroa' und des 'cursus' (vgl. oben) erweiterte. Berücksichtigt wurden nur die textkritisch einwandfreien Klauseln.

	Vegetius		Prozentuelle Frequenz	
	Absolute Frequenz			
	Epitoma I – III 2	Mulomedicina I	Epitoma I – III 2	Mulomedicina I
Clausula				
I	216	201	49	45.4
II	60	38	13.6	8.6
III	67	57	15.2	12.9
I–III	343	296	77.8	66.9
Dispon- deus	35	41	7.9	9.2
Clausula heroa	12	11	2.7	2.5
Cursus	28	56	6.3	12.6
Gesamt- zahl d. unters. Schlüsse	440	442	440	442

Es liegt also auf der Hand, daß sich Vegetius hinsichtlich des Satzschlußrhythmus weit über dem Niveau der älteren Fachprosaisten befindet. Unter den späteren Fachschriftstellern zeigt nur Gargilius Martialis um die Mitte des 3. Jahrhunderts ein einigermaßen vergleichbares, aber kein so starkes Streben nach klassischen Kadenzen: In den *Medicinae ex oleribus et pomis*⁵⁷ liegen die Zahlen wie folgt: Clausula I 39%, II 13.7%, III 11.2%, cursus 23.3%. Was die 'clausula heroa' anbetrifft, verweise ich auf A. Werber (1962), der zu Recht betont, daß dieser Satzschluß in Wirklichkeit gar nicht so "verpönt" gewesen ist, wie man im allgemeinen geglaubt hat; so kommt er z.B. in der durch Prosarhythmus stark geprägten *Germania* des Tacitus an 17 Stellen vor.⁵⁸

In der Analyse der Satzschlüsse bei Vegetius berücksichtigte ich die folgende drei Auflösungen $_ \cup _ \cup \cup _$, $_ \cup \cup _ _ \cup$ und $\cup \cup \cup _ _ \cup$ der clausula I (in dem untersuchten Abschnitt der Epitoma 36, 13 bzw. 3). Der clausula III geht im Epitomaabschnitt ein Kretikus 23mal, in der Mulomedicina I 10mal voran. Daß im ersten Buch der Epitoma unter 191 Klauseln fast 60% aus der clausula I bestehen, erklärt sich zweifellos aus der oben schon erörterten Tatsache, daß sich der Autor bei der stilistischen Gestaltung desselben besonders große Mühe gab. Hier verwendet er den cursus erst nur zögernd (5mal),⁵⁹ im darauf folgenden Abschnitt (bis III 2) 22mal, in der Mulomedicina I bezeichnenderweise doppelt so oft. Daß er hier den Satzschlüssen gezielt auch cursus mit einverleibte, beweisen z.B. die Kadenzen p. 33,8/9 *amplius valet* (~~~ ~~, cursus planus) gegenüber der Quelle, Chir. 197 *plus valet*, und p. 58,12 *salutare remedium* (~~~~),

cursus tardus) gegenüber *salutaris potio* Pelag. 37. Er hat aber auch an zahlreichen Stellen den arhythmischen Chiron- oder (seltener) Pelagoniustext so umgestaltet, daß daraus quantifizierende Klauseln entstanden, wie p. 17,17 *agnoscitur signis* ~ Chir. 170 *haec facit signa*; 18,5 *proditur signis* ~ 171 *signa ostendet alia*; 18,9 *corticem ducent* ~ 171 *corticem facit*; 29,5 *amaritudinem ... possit expellere* ~ 346 *incipit ... amaritudinem expellere*; 32,6 *curare temptemus* ~ 196 *non ... curet*. Über diese Beispiele hinaus habe ich mir mehr als zwanzig weitere notiert.

Die tatsächliche Zahl der Satzschlüsse in der *Mulomedicina I* beträgt – abgesehen vom Prolog, s. unten – 467; ich zog aber 25 aus 'Chiron' und Pelagonius wörtlich übernommene ab. Ich verzichtete auf die Zählung sogenannter 'innerer Klauseln' (vor Komma, Doppelpunkt, Semikolon),⁶⁰ obwohl sich deutliche Anzeichen dafür finden, daß Vegetius auch solche hier und da, und nicht nur in der *Epitoma*, erzielen wollte, z.B. *Mulom.* p. 16,6 *assumit ex integro*, 17,12 *tristis aspectu*, 21,6 *ista sunt vitia*, 27,1 *in putredinem versa*, 35,5 *bordeumque corruptum*; 20,17f. änderte er den Wortlaut bei 'Chiron' 195 *macrescit, tussit aspere* in *macrescet et aspere tussiet* (also *clausula II*).

Für sich zu erwähnen bleibt der Satzrhythmus in den Prologen des Vegetius: In den vier kleinen Vorreden zu den Büchern I–IV der *Epitoma* haben wir es mit insgesamt 34 Satzschlüssen zu tun, von denen 33, oder 97%, in quantifizierenden Klauseln bestehen; davon sind 24, oder 72.7%, *clausulae I*. Ob der Autor mit *atque periculi* p. 33,15 den *cursus tardus* beabsichtigte, läßt sich schwer entscheiden; im Prolog zur *Mulomedicina* benutzt er allerdings dreimal diesen *cursus* und einmal den *planus* (*curacionem dissimulent, scientia vilis est, meretur ab homine* bzw. *pluribus nocent*), im übrigen 22, d.h. 78.6%, quantifizierende Schlüsse (davon sind 14, oder 63.6%, *clausulae I*); in zwei Kadenzten finden sich weder *clausula I–IV* noch *cursus* (*habere gloriosum sit, atque diligentia*). In den übrigen untersuchten Partien der *Epitoma* und der *Mulomedicina* wurden, wie aus der Tabelle hervorgeht, in ersterer 22, in letzterer 38 Satzschlüsse arhythmisch gestaltet, was sich z.T. daraus erklärt, daß kompakte Blöcke von Zahl- und Maßangaben jegliche Rhythmisierung verhinderten.

Die im Verhältnis zur Verschiedenheit des behandelten Stoffes auch in bezug auf das stilistische Mittel des Satzrhythmus letzten Endes ziemlich geringen Unterschiede zwischen *Epitoma* und *Mulomedicina* und der Umstand, daß dieses hauptsächlich in seinen klassischen Formen sogar im veterinärmedizinischen Handbuch zur ausgiebigen Anwendung gelangte, dürften als entscheidender Beweis dafür gewertet werden können, daß der Epitomator über Kriegswesen mit dem über Tierheilkunde eine Person ist.

ANMERKUNGEN

1 Die bislang maßgebende Edition der Epitoma (editio princeps Utrecht 1473) brachte Karl Lang auf der Basis von etwa 140 älteren Handschriften i.J. 1869 heraus (Teubner, Leipzig); 2., stark überarbeitete Aufl. 1885 (*Flavi Vegeti Renati Epitoma rei militaris*; Reprint Stuttgart, Teubner, 1967). *Epitoma*(ἐπιτομή,) 'kurzer Auszug', 'Abriß (aus einer Schrift)', 'Kompendium' paßte Vegetius, im Unterschied zu Cicero, Att. 12, 5 b (*epitome*) und 13,8 (*epitomen*), zu Laktanz, Divin. inst. tit. und 1, und Ausonius, Ep. 19 (Prete, Teubner 1978, p. 265,15) der 1. lateinischen Deklination an; vgl. Thesaurus Linguae Latinae (=TLL) 5:2,692,20ff. (*epitoma* ist auch sonst im Spätlatein überliefert). Normalerweise bevorzugten die älteren Schriftsteller und die klassischen Prosaisten bei den griech. Feminina die lat. Deklination, wie *bibliotheca, grammatica, musica* etc. (R. Kühner–F. Holzweißig, Ausführl. Gramm. d. lat. Sprache I², Hannover 1912, 422f.; M. Leumann, Lat. Laut- u. Formenlehre, München 1977, 453). Vegetius verwendet auch den spätlat. Neologismus *epitomare*, 'in einen Auszug bringen', Epit. 1,8 (Lang² p. 13,11 *quae dispersa sunt velut in ordinem epitomata conscribo*); vgl. TLL 5:2,692,76ff. (*epitomare* ist aus zwei weiteren spätlat. Texten bekannt).

Ernst Lommatzsch edierte die *Mulomedicina (Digestorum artis mulomedicinae libri. Accedit Gargili Martialis De curis boum fragmenta)* 1903 (Teubner, Leipzig; editio princeps Basel 1528).

Zu mittelalterlichen und späteren Übersetzungen oder Teilübersetzungen der Epitoma s. die Vegetiusbibliographie (bis einschl. 1982) von R.G.B. Mongeau im Mittellat. Jb. 20,1985,314–322. Vegetius' Epitoma rei militaris. Das gesamte Kriegswesen, Lateinisch–deutsch, neu übersetzt und kommentiert von F. Wille erschien 1986 (Aarau). Der lat. Text besteht aus einem Reprint der 2. Edition Langs.

Bei der Herausgabe einer neuen textkritischen Auflage der Epitoma wird dem erst 1938 entdeckten codex Palatinus Latinus (Vaticanus) 1572 aus der Loireegend (Mitte 9.Jh.) eine wichtige Rolle zukommen; abgesehen von den Exzerpten im Vaticanus Reg. 2077 ist dies vielleicht der älteste bekannte Textzeuge der Epitoma; s. Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres pendant l'année 1938, Paris 1938, 513; Ch.R. Shrader, A Handlist of Extant Manuscripts Containing the "De Re Militari" of Flavius Vegetius Renatus, in: Scriptorium 33, 1979, 280–305, der mehr als 200 Handschriften verzeichnet. Ch.E. Finch, Codices Palatini Latini 1571–1573 as Sources for Vegetius (Transactions of the Amer. Philol. Ass. 93, 1962, 22–29) betrachtet auch den Pal. Lat. 1571 als bedeutsam für eine neue Edition. W. Berschin führt in Bibliotheca Palatina. Katalog zur Ausstellung... Heidelberg 1986, Textbd. 132, Bildbd. 110 (fol. 62^r in Faksimile) an beiden Stellen als Titel abwegigerweise "Vegetius, De re militaria" an, ein doppelter Unsinn:

Erstens ist *militarius, a, um* als Adjektivattribut nur aus Plaut. Pseud. 1048 bekannt, vgl. TLL 8,957,4ff.; daß es in der Überlieferung des Pal. Lat. 1572, in dem leider sowohl Inscriptio als auch Subscriptio operis fehlen (entgegen Berschin a.a. 0. 132 bricht die Hs. auf fol. 86^v mit dem Wort *maculosus* ab, = Lang² p. 160, 10), nicht vorgekommen ist, dürfen wir aus den von Berschin offenbar ignorierten Inscriptiones der Bücher II und IV schließen: INCIP- LIB- II IN EPITOMA INSTITVTORVM REI MILITARIS fol. 16^r bzw. INCIPIT LIBER QVARTVS FLAV<I VEGETI> RENATI VIRI INLVST <RIS> EPITOM <A IN> STITVTORVM REI MILITA <RIS> FELICITER fol. 73^r. Zweitens ist in der ganzen Epitomaüberlieferung der Genetiv hinter *epitoma, (institutorum) rei militaris*, die Regel, die Präpositionsjunktur *de re militari*, ohne *epitoma*, vor *liber*, eine isolierte Ausnahme in der Subscriptio des 2. Buches, aber dort nur in der Handschriftengruppe ε (s. im ff. oben), Lang² p. 61. Für sich zu beurteilen sind natürlich die besonderen Inscriptiones des Buches I, "epitoma De dilectu Atque Exercitatione Tyronum

Zu Person und Werk des Publius Flavius Vegetius Renatus

Digesta“ u.ä., Lang² p. 31, und der Exzerpte des cod. E (Lang² p. XI). Noch Goffart, wie Anm. 17, verwendet die Bezeichnung *De re militari* mit der unsinnigen Abkürzung ”DRM“. – In der schönen Epitomahandschrift der UB Lund, Cod. Lundensis Medelt.8 (früher ”E recentioribus Bibliothecis N:o 4“) aus dem 12. Jh. ist ebenfalls als Titel *FLAVII VEGETI RENATI ILLUSTRIS VIR<1> Epitboma rei militaris* überliefert, s. L. Wählin, *Collatio codicis Vegetii de re militari librorum lundensis*, in: *Commentationes philologicae in honorem Iohannis Paulson, Gotoburgi 1905*, 106–123 (völlig verkehrte Angabe bei Schanz, wie Anm. 6, 197, und Shrader Nr. 89).

Auch die Textgrundlage der *Mulomedicina* wurde nach 1903 um Handschriftenfunde bereichert, s. H. Sjögren, *De non nullis codicibus latinis*, in: *Eranos* 19, 1919–1920, 97–99 (es handelt sich um eine Hs. aus d.J. 1441, die meistens mit dem von Lommatzsch benutzten Parisinus Lat. 7018, 14. Jh., übereinstimmt); J.M. Robles Gómez, *Los códices 98–10 y 98–11 de la Biblioteca de la Catedral de Toledo*, Madrid 1982, und *Aportaciones críticas a una edición de la Mulomedicina de Vegecio*, in: *Emerita* 54, 1986, 303–316; R.G. macht auf zwei ebenfalls spätmittelalterliche Hss. aufmerksam, die nach seinem Stemma zu urteilen (316) von dem Überlieferungsstrang der editio princeps nicht sehr weit entfernt sind. Er kritisiert Lommatzsch wegen angeblich übertriebener Berücksichtigung der editio princeps und Hintansetzung des cod. F(=Laurentianus plut. 45:19, 14. Jh.).

- 2 Nichteinmal in dem sonst so tiefeschürfenden ”Großes vollständiges Universal-Lexicon Aller Wissenschaften und Künste ...“ hrsg. v. J.H. Zedler, Halle-Leipzig 1732–1750. Von ”Vegetius, Renatus (Flavius)“ lesen wir im 46. Band (1745): ”ein vornehmer Mann zu Constantinopel (!), ... war der Christlichen Religion zugethan, und lebte in der Mitte des vierten Jahrhunderts um das Jahr Christi 369“; er habe ”fünff Bücher Institutionum rei militaris an den Kayser Valentinianus (so vermuthlich Valentinianus der Andere gewesen) geschrieben“.
- 3 ”Vegetius ist sehr wahrscheinlich auch der Verfasser eines Lehrbuchs der Veterinärmedizin“ (Brockhaus); ”Flavius Vegetius Renatus torde vara identisk med Publius Vegetius Renatus, förf. till ett veterinärmedicinskt arbete“ (Sv. uppslagsbok 30, 1947–1955, gedr. 1958). Dagegen sprach sich der Latinist R. Törnebladh 1921 in ”Nordisk familjebok“ (Ny, rev. och rikt ill. uppl., 1904–1922) entschieden für die Identität der Verfasser der beiden Handbücher aus. Seine Angabe ebd., Vegetius sei Konsul gewesen, ist aber falsch.
- 4 Bibliographie des textes médicaux latins. Antiquité et haut moyen âge. Sous la direction de G. Sabbah, P.-P. Corsetti, K.-D. Fischer. Publications de l’Université de Saint-Etienne, Centre Jean-Palmerie, 1987, 153.
- 5 In: Programm der kgl. bayer. Studienanstalt zu Erlangen zum Schlusse des Schuljahres 1887/88, 3–44.
- 6 Schanz – nicht ”Schanz-Hosius“, wie Goffart (s. Anm. 17) glaubt! –, *Die Litteratur des vierten Jahrhunderts*², München 1914 (IV:1), 194ff., insbes. 197. (Handb. d. klass. Altertumswissenschaft hrsg. v. I. von Müller.)
- 7 Im ff. = RE. Neumanns Artikel ist im Supplementband X, Stuttgart 1965, 992–1020 publiziert.
- 8 Vgl. oben; sie ist hauptsächlich in der Handschriftengruppe ε (s. im ff.) anzutreffen. Ärgerlicherweise entstellt der Druckfehler *Vegeti* (für *Vegati*) den logischen Zusammenhang in der 2. Auflage Langs p. VI, Z. 3.

- 9 Lang² (wie Anm. 1) p. XXIf. sowie im Apparat p. 35 und 154–159; man vermißt hier exakte Angaben über Beginn und Aufhören der E-Überlieferung. Solche finden sich aber in der Miscelle Th. Mommsens, Zu Vegetius, in: Hermes 1, 1866, 130–133: Die Exzerpte beginnen 4,38 p. 154, 16 L.² *Igitur ventorum* und hören mit *usus intellegit* 4,40 p. 159, 15 auf; dazu kommen noch kurze Auszüge aus 2,6 und 2,2. S. auch A. Andersson, *Studia Vegetiana*, Diss. Uppsala 1938, 18–20. Es geht hervor, daß E auch Interpolationen und z.T. recht gravierende Fehler aufweist. Ch. E. Finch, *Source of codex E of Vegetius*, in: *Class. Bulletin* (Saint Louis) 41, 1965, 45–46, ist der Meinung, daß die Vorlage von E eine Handschrift in *capitalis rustica* gewesen sei.
- 10 Lang² p. XVIff. Für die Entstehung der *recensio* ε i.J. 450 n. Chr. besitzen wir sogar das Zeugnis einiger Hss. in der Subscriptio: *Fl(avius) Eutropius Emendau(i) Sine Exemplario Constantinopolim (!) Consul (!) Valentiniano Aug(usto) VII Et Abieni (!, für Avieno; Abieno cod. L, 9. Jh.; Abinio Corpus inscr. Lat. VI 32 953) u.ä., s. Lang², p. 165f.; RE 2 (1896), 2385f. (Gennadius Avienus)*. Schanz, wie Anm. 6, 195 bezeichnet jenen Korrektor Eutropius fälschlich als "Konsul des Jahres 450"! – A. Andersson, wie Anm. 9, verfißt die Überzeugung, daß Lang die Klasse zu Unrecht bevorzugt habe: nicht dieser, sondern ε sei der höhere Wert beizulegen: "In quibus mihi persuasi, cum lectiones utriusque classis comparaverim, eum (gemeint ist Lang) in editione epitomae rei militaris memoriam ε codicum minoris, codicum pluris quam debuit aestimasse. Atque ut id quod attendimus planius apertiusque eluceat, exempla, quae aptissima inveni, quibus discrepantiae codicum illustrarentur, in medium proferam. Ex quibus exemplis apparebit, spero, ε codices auctoritate codicibus multo praestare." (p. 1).
- 11 Lang² p. XXIf.: "quamquam propius ad accedit (sc. E), tamen complura sunt, in quibus cum ε consentit". Zum Überlieferungstechnischen Begriff "Kontamination" vgl. z.B. P. Maas, *Textkritik*⁴, Leipzig 1960 (u. spätere Aufl.) 6 und 10; Å. Josephson, *Die Columella-Handschriften*, Uppsala-Wiesbaden 1955, 61ff.
- 12 J. Marquardt, *Das Privatleben der Römer*², Leipzig 1886 (Reprint Darmstadt 1964), 13ff.; H. Rix, *Personennamen*, in: *Der kleine Pauly. Lexikon der Antike*, 4, Stuttgart 1979, 657ff.
- 13 RE 6 (1909), 2525 (Münzer; Art. *Flavius* 2525–2739 von Stein–Goldfinger u.a. verfaßt).
- 14 Kroll – nicht Teuffel, wie Goffart (Anm. 17) glaubt! – in *W.S. Teuffels Geschichte der römischen Literatur*⁶, Bd. 3, Leipzig 1913, 314.
- 15 Vgl. Rix, wie Anm. 12, 660.
- 16 Vgl. z.B. die *Inscriptiones Latinae Christianae Veteres* ed. E. Diehl, I. Berlin 1925, Nr. 1489 B (aus Rom) *Renata in pace neofita* (= *neophyta*, 'die Neubekehrte'); 838; 2753 A; 6045 (*Renata*); *Renatus*: 2073 (*beatissimus martir*) *Renatus*; 631; 2283; 2474 *Pax vobiscum sit, Proiecta, Lampadia et Renate* (= CIL XII 958); 2559; 3035 *depoposio* (= *depositio*) *Renati* (aus d.J. 345); 3253 B; 3302 (aus d.J. 352); 3367; 3978 F; 4114 B; 4207.
- 17 "The head of one of the three branches of imperial finance" Goffart (s. unten) 89. Zugegebenermaßen hängt diese Interpretation Schöners an einem dünnen Faden. Sämtliche von Lang für die Textkonstitution zugrundegelegten Handschriften bezeichnen in *Inscriptiones* wie *Subscriptions* Vegetius als einen *vir illustris* – ein Rangtitel, den um 400 u.a. die Prätorianer- und Stadtpräfekten, die *magistri militum*, die *comites rerum privatarum* und *sacrarum largitionum* sowie die Bischöfe trugen (A. Lippold, *Der kleine*

Zu Person und Werk des Publius Flavius Vegetius Renatus

Pauly 2,1979,1366f.); einige fügen noch *comes* hinzu, das aber ohne einen Genetiv zur Bezeichnung des speziellen Amtes in der Luft hängt und deswegen in mehreren guten Handschriften weggelassen worden ist. Codex jedoch (= Palatinus 909, 10. Jh.), dem Lang neben dem codex A (= Parisinus Latinus 7230, 10. Jh.) den größten Wert beilegte, fügt in der *inscriptio operis* hinter *uirii illustris comitis* die Worte *sacrum epitoma rei militaris libri quattuor ad theodosium imprem* hinzu (Lang² p. XI, der in einer Fußnote daraufhinweist, daß "'comitis sacrum' codicis Vatic. 4497 [XIV. saec.] quoque index exhibet"). Übrigens findet sich die Angabe *ad Theodosium Imperatorem* auch in (π .s) *subscriptio operis* (L.² p. 166) und in der *Subscriptio* des B. III der Hss. V und D, Lang² p. 125, App.; dem Prologus des 1. Buches schickt die Hs. D (aus Gruppe) folgendes voraus: *praefatio nunc 1. (= loquitur) ad diuum theodosium et augustum caesarem imperatorem* (Lang² p. 3, App.). Das *sacrum* in interpretiert Schöner (wie Anm. 5) 8f. als Verschreibung für *sacrarium (largitionum)*; "demnach war er Reichsfinanzminister". In den von Lommatzsch benutzten Handschriften der *Mulomedicina* erscheint dem Hrsg. zufolge nur der Titel *uir illustris* hinter dem Namen Prol. 1 (p. 12); in der *Subscriptio* des 1. Buches (p. 95) und des 2. Buches (p. 244) fehlt *illustris!* W. Goffart verhält sich in der zwar scharfsinnigen, aber gewiß nicht vorurteilsfreien Abhandlung *The Date and Purpose of Vegetius' De re militari*, in: *Traditio* 33,1977, 65–100 völlig ablehnend zur Interpretation *comes sacr<arum largitionum>*; man könne genau so gut geltend machen, daß Vegetius *comes* des kaiserlichen Marstalls gewesen sei: "It might as plausibly be held (on the basis of the *Mulomedicina*) that his office had been that of count of the sacred stables" (89).

Nachtrag: Wie ich vor kurzem entdeckte, überliefert auch die bisher nicht berücksichtigte Münchener Hs. Clm 522 (15. Jh.) die Worte *uirii illustris Comitis sacrum epitoma rei militaris*.

- 18 Gute Übersicht über die Entwicklung in Der Streit um den Victoriaaltar. Die 3. Relatio des Symmachus und die Briefe 17, 18 und 57 des Mailänder Bischofs Ambrosius. Einführung, Text, Übersetzung und Erläuterungen von R. Klein, Darmstadt 1972.
- 19 Epit. 2,6; 18; 20; 21; 3,16; 4 Prol.; Mulom. 1,17,1; 3 Prol. 3; 4; 5; 4,3,5.
- 20 Vgl. Goffart, wie Anm. 17, 92: "It (sc. die Epitoma) is the first treatise on warfare to be explicitly Christian".
- 21 *Fatum* Mulom. 1,17,1; *fata* 3 Prol. 3; *fortuna* Epit. 3,22; 26; 4,26; 45; Mulom. 3 Prol. 1; *numen* Mulom. 4 Prol. 6.
- 22 Zu 'Chiron' s. noch unten; ferner Önnnerfors, Zaubersprüche in Texten der römischen und frühmittelalterlichen Medizin, in: *Mémoires VIII du Centre Jean-Palmerie, Etudes de médecine romaine*, Saint-Etienne 1988, 113–156, hier 117ff.; 125ff.; 153; Anm. 83; ders., *Antike Zaubersprüche*, Stuttgart (Reclam) 1991,5; 8ff.; ders., *Magische Formeln im Dienste römischer Medizin*, in: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt (ANRW)*, Berlin (de Gruyter), II 37 (im Druck), Anm. 92 u. 97. Die in Frage stehenden Vegetiusstellen sind Mulom. 1,12,1; 20,3 (*daemones fugant*); 3,12,1 (*fascinum pellit, fugat daemones*); 4 *incursantes hominum passiones grandinemque depellit, daemones abigit et umbras fugat*; 2,138 *Ad fascinum*, 'Behexung' (aus 'Chir.' 497); 4,3,12–13 und 4,4,6 = Colum. 6,5,3–4 bzw. 6,7,1.
- 23 *Pro (aeternitate)* kann entweder als kausal oder als final aufgefaßt werden, s. J.B. Hofmann – A. Szantyr, *Lat. Syntax u. Stilistik*, München 1965, 270 bzw. 271. *Aeternus, a, um und aeternitas* "de rerum vigore, diuturnitate" (TLL 1,1146,13ff. bzw. 1141,22ff.) verwenden

- u.a. Vitruv und der ältere Plinius von verschiedenen Holzarten (Vitr. 2,28;10;13; NH 13,53; 14,9; 16,213; 217; 219; 17,129). NH 16,189ff. ist eine kleine Abhandlung darüber, zu welchem Zeitpunkt verschiedene Bäume gefällt werden sollen – auch die dabei zu beachtende Stellung des Mondes wird erörtert –, um Holz von unverwüstlicher Dauer (*aeterna materies*) für bestimmte Zwecke abzugeben. – Zu *contemplatio* im Spätlatein ('Rücksicht', 'Berücksichtigung' u.ä., oft in Wirklichkeit statt Abl. *causae* oder *gratia* u. *causa* c. gen.) s. TLL 4,648,69ff.
- 24 Vgl. E.R. Curtius, Europäische Literatur und Lateinisches Mittelalter⁵, Bern – München 1965 (u. spätere Reprints), 93ff. Ähnlichkeit mit der schon bei Cicero und Plinius d.J. vorhandenen Bescheidenheitsformel "man wage sich nur deshalb an das Schreiben, weil ein Freund oder ein Gönner ... eine entsprechende Bitte, einen Wunsch ... geäußert habe" (Curtius a.a.O. 94) hat Mulom. 4 Prol. 1–2.
- 25 Zum Begriff *digerere* in der Epitoma vgl. noch 3,22 (p. 112,1ff.) *Digestis omnibus, quae ratio militaris experimentis et arte servavit, unum superest edocere, quemadmodum recedatur ab hostibus.*
- 26 Vgl. Önnersfors, Magische Formeln im Dienste römischer Medizin, wie Anm. 22, 51f.
- 27 *Nam si laus prima medicorum est genus aegritudinis in homine reperire, qui passionem suam et manu potest et voce signare, quanto magis in mulomedicina necessarium credetur genus aegritudinis nosse, cum mutum animal proprium non possit indicare languorem et ab imperitis ad opus aliquod laboremque cogatur geminumque subeat ex morbo et fatigatione discrimen, ut certe neglectum inveterata aegritudine nequeat sero curari* (Prol. 7); vgl. 3,27,9 *illud iterum iterumque commonentes, ut diligenti cura passionum occurratur exordiis. Nam etiam incurabiles valetudines si praeventae fuerint medendi arte vincuntur; inveteratae causae quae etiam facile curari solent saepe non possunt.* Lob des Ochsen 4, Prol. 3ff. *Duplicem igitur sollicitudinem oportet impendi, ut sanitas incorrupta permaneat et aegritudo, quae ex casu vel negligentia sive labore contracta est, competentis medicinae curetur ratione* (ib. 7). Den Zorn des heimkehrenden Gutsherrn bei der Entdeckung, daß angeberische Stallknechte mit seinen edelsten Pferden im Hetzgalopp großgetan haben – vgl. J.L. Runebergs Gedicht "von Essen" (Fänrik Ståls sägner, Senare samlingen)! – vernimmt man unschwer 1,56,12f. und zweifelt nicht daran, daß Vegetius selbst derartiger Unfug "*summa severitate*" zu bestrafen pflegte.
- 28 P. 124,15ff., oben 122 (*Digesta sunt – iungeretur*).
- 29 Zur Bedeutungsflexibilität von *nuper* vgl. z.B. die Kommentare zu Cic. N.D. 2,126 von A.S. Pease (Cambridge, Mass. 1958) und Tac. Germ. 1,1 von J.G.C. Anderson (Oxford 1938).
- 30 Schöner, wie Anm. 5, 35; John, wie Anm. 40, 36f. Goffart, wie Anm. 17, 79f. schließt sich der Ansicht O. Seecks (s. Anm. 34) an, daß Epit. 3,26 "can fit only a youthful emperor ... On no account could such lines have ever been meant for Theodosius I" (S. 80). Wer aber glaubt, daß in der Gattung der Kaiserpanegyrik die überschwengliche Heraushebung physischer Kraft und fast sportlicher soldatischer Leistungsfähigkeit nur einem jungen Kaiser hätte gelten können, der lese z.B. Kap. 13ff. und 81f. der Panegyrik des Plinius auf den etwa 40-jährigen bzw. den 47-jährigen Trajan!
- 31 Vgl. K. Hoppe, Mulomedicina, RE 16 (1933), 503ff.; K.-D. Fischer in Die lat. Literatur von 284 bis 374 n. Chr. hrsg. von R. Herzog, München 1989 (= Handbuch der lat. Literatur der Antike V) §514 (Pelagonius). Apsyrus lebte G. Björck zufolge – Apsyrus,

Zu Person und Werk des Publius Flavius Vegetius Renatus

Julius Africanus et l'hippiatrique grecque, Uppsala 1944 – zwischen 150 und 250 n.Chr., nach anderen unter Konstantin d. Gr. (reg. 306–337). Vegetius hat ihn in schlechter vulgärlateinischer Übersetzung, vielleicht nur in den Auszügen 'Chirons' studiert (*Chiron vero et Apsyrtus diligentius cuncta rimati eloquentiae inopia ac sermonis ipsius vilitate sordescunt* Prol. 3).

- 32 Die Ausdrücke der Panegyrik auf den Kaiser finden wir vor allem an folgenden Stellen (Seiten nach Lang²): 5,7; 29,3; 33,4; 37,21; 64,16; 124,15; 150,4 (*imperator invicte, Auguste*); 33,2f.; 33,11; 13; 52,14; 128,14 – 129,10, in nuce ein Stück spätrömischer Kaiserpanegyrik. Aber diese Gattung mit ihren fast grotesken Lobhudeleien setzt ja früh ein; die Phraseologie bringt praktisch keine Hilfe in Datierungsfragen. So wird z.B. der Vokativ *invicte* bereits für Maximian und Constantius (3./4. Jh.) verwendet (s. Panégyriques latins. Texte établi et traduit par E. Galletier, I, Paris 1949, p. 24/25; 82, etc.).
- 33 P. De Jonge, Ammianus und Vegetius, in: *Ut pictura poesis*, Leiden 1955, 99–106, hier 101; G. Giannelli – S. Mazzarino, Trattato di storia romana II, Rom 1956, 487–489; 542–543; T.D. Barnes, The Date of Vegetius, in: Phoenix 33, 1979, 254–257; G. Sabbah, Pour la datation théodosienne du De re militari de Végèce, in: Mémoires II du Centre Jean-Palmerie, Saint-Etienne 1980, 131–155; A. Marcone, Il De re militari di Vegezio, in: Studi e Ricerche dell'Istituto di Storia, Univ. di Firenze, Fac. di Lettere e Filosofia, I, Firenze 1981, 121–138.
- Was die Quellenforschung anbetrifft, ist an erster Stelle auf die größeren Arbeiten Brunckes, Försters und Schenks hinzuweisen: H. Bruncke, Quaestiones Vegetianae, Diss. Helmstedt 1875; J.W. Förster, De fide Flavii Vegetii Renati, Diss. Bonn 1879; D. Schenk, Flavius Vegetius Renatus. Die Quellen der Epitoma rei militaris, Diss. Erlangen, Leipzig 1930 (= Klio, Beih. 22). Zu beachten ist auch M. Schanz, Zu den Quellen des Vegetius, in: Hermes 16, 1881, 137–146. E. Sander publizierte in den zwanziger und dreißiger Jahren eine Reihe von Abhandlungen und Miscellen zu verschiedenen Quellenproblemen: Frontin als Quelle für Vegetius, in: Philolog. Wochenschrift (= PhW), Leipzig, 47, 1929, 1230–1231; Die historischen Beispiele in der Epitome des Vegetius, ib. 48, 1930, 955–958; Die Quellen von IV, 1–30 der Epitome des Vegetius, ib. 49, 1931, 395–399 (Widerspruch durch F. Lammert ib. 798–800); Die Hauptquellen der Bücher I–III der Epitoma rei militaris des Vegetius, in: Philologus 87, 1932, 369–375; Die *antiqua ordinatio legionis* des Vegetius, in: Klio 14, 1939, 382–391; sein m. W. letzter einschlägiger Beitrag, Die Quellen des Buches IV, 31–46 der Epitoma des Vegetius, erschien im Rhein. Museum 99, 1956, 153–172. Zur Polemik zwischen Sander und F. Lammert s. Goffart, wie Anm. 17, 67, Anm. 10. A.R. Neumann, wie Anm. 7, setzt sich 1005ff. vor allem mit Schenks Dissertation kritisch auseinander, die er als "einen bedeutenden Fortschritt in der Kenntnis der Quellen von V.s Werk" bezeichnet (1014). Harte Kritik erhielt sie dagegen von F. Lammert in Gnomon 10, 1934, 271–274.
- 34 Wie Anm. 17. Goffart plädiert, wie bereits O. Seeck (Hermes 11, 1876, 61–83) für Valentinianus III. (reg. 425–455). Lang, der in der 1. Auflage seiner Edition für Theodosius I. eingetreten war, ließ sich später von Seeck überzeugen (2 p. VIII f.).
- 35 C. Giuffrida, Per una datazione dell' *Epitoma rei militaris* di Vegezio. Politica e propaganda nell'età di Onorio, in: Siculorum Gymnasium, Univ. di Catania, 34, 1981 (gedr. 1984), 25–56. Honorius regierte in Ravenna bis 423; unter seiner Regierung plünderten die Westgoten Rom (410). Goffart, wie Anm. 17, 83ff. scheint mit Honorius als Alternative zu Valentinian III. ernsthaft zu rechnen.

- 36 Kroll, wie Anm. 14, 314. Zum Vorschlag Valentinian III. vgl. Anm. 34; C.D. Gordon, Vegetius and his proposed reforms of the army, in: Studies in honour of E.T. Salmon, ed. by J.A.S. Evans, Toronto 1974, 35–58, vermutet "the 2nd quarter of the 5th century A.D." als Entstehungszeit der Epitoma.
- 37 Schöner, wie Anm. 5, 3/ bzw. 36f.
- 38 "Denique quod I 20 Romae a. 410 per Gothos deletae mentio non fit, id propterea haud ita magni momenti habendum est, quia in tanta rerum violenter gestarum, quantam, quae illis fuit temporibus, orbis terrarum quasi eversio habuit, cuiusvis calamitatis vel maxime insignis breui extinguitur memoria" (p. VIII).
- 39 Vgl. Paschoud, F., *Roma aeterna*. Etudes sur le patriotisme romain dans l'Occident latin à l'époque des grandes invasions, Rom 1967 (Inst. Suisse, Bibl. Helvetica Romana VII), 110–118.
- 40 Vgl. z.B. den Abschnitt "Tendenz des Gedichtes" in: Ausonius *Mosella*, mit einer Einführung in die Zeit und die Welt des Dichters übers. u. erl. von W. John, Trier 1932, überarb. v. W. Binsfeld, Trier 1980, 125–126. "So wirkt das Gedicht mit all seinem rhetorischen Prunk auf uns geradezu unheimlich friedlich wie die Windstille vor dem Gewittersturm ...; das gewaltige Geschehen der Völkerwanderung ballt sich in immer dunkleren Wolken am Horizont des Lebens" (126).
- 41 Im Index scriptorum des TLL, 1. Aufl. Leipzig 1904, erfahren wir zu Vegetius: "mil. inter 383 et 450, mulom. fere 388" (?), was in der vor kurzem erschienenen 2. Auflage (Leipzig 1990) wie folgt revidiert wurde: "saec. IVex." mit Bezug auf beide Werke!
- 42 *Claudii Hermeri* ("müßte heißen *Hermerotis*" M. Niedermann, Recueil Niedermann, Neuchâtel 1954, 36, A. 1) *Mulomedicina Chironis* ed. Eugenius Oder, Leipzig (Teubner) 1901. Das Werk wurde von Wilhelm Meyer im codex Monacensis Lat. 243 (Mitte des 14. Jhs.) entdeckt: Meyer hatte dabei "auf einem in den Codex eingeklebten (!) Zettel erklärt, er habe sich die Veröffentlichung des Textes selbst vorbehalten, eventuell die Einwilligung zu der Ausgabe eines anderen zu geben" (!, zitiert nach Wölfflin, wie unten, 426). Zu diesem auch für das vorige Jahrhundert einmaligen Verhalten äußerte sich E. Wölfflin in einem P.S. zur Veröffentlichung der ersten "Proben der vulgärlateinischen *Mulomedicina Chironis*" im Archiv f. lat. Lexikographie u. Grammatik 10, 1898, 413ff., zu der er sich nach zwölfjährigem Warten auf Meyers editio princeps entschlossen hatte (Meyer reagierte mit Verärgerung). Die Herausgabe übernahm der junge, mit den griechischen Hippiafrika vertraute Berliner Gymnasiallehrer Eugen Oder. "Daß er sie in nur zwei Jahren fertigstellte ..., verdient heute noch uneingeschränkte Bewunderung" K.-D. Fischer, Probleme der Textgestaltung in der sogenannten *Mulomedicina Chironis*, in: I testi di medicina latini antichi, a.c. di I. Mazzini e F. Fusco, Rom 1985, 258. Zur originellen Persönlichkeit des "Wilhelm Meyer aus Speyer" s. F. Rädle, Wilhelm Meyer, Professor der klassischen Philologie 1886–1917, in: Die Klassische Altertumswissenschaft an der Georg-August-Universität Göttingen, hrsg. v. C.J. Classen, Göttinger Universitätschriften, 1988, 128–148. "Vom Jahre 1895 bis zu seinem Tod im März 1917 hat er keinen einzigen klassischen Autor mehr behandelt und sich nur noch im Mittelalter aufgehalten" (ib. 129).

Zu Person und Werk des Publius Flavius Vegetius Renatus

- 43 S. K.-D. Fischer, wie Anm. 42, 253–277 mit ausführlicher Bibliographie.
- 44 H. Ahlquist, Studien zur spätlat. Mulomedicina Chironis, Diss. Uppsala 1909; ders., Kritisches zur Mulomedicina Chironis, in: *Eranos* 12, 1912, 150–169; S. Grevander, Untersuchungen zur Sprache der Mulomedicina Chironis, Diss. Lund 1926; ders., Textkritiskt till Mulomedicina Chironis, in: *Eranos* 25, 1927, 97–104; E. Löfstedt, *Syntactica I–II*, Lund 1928/1942 bzw. 1933 (passim); J. Svennung, Untersuchungen zu Palladius und zur lat. Fach- und Volkssprache, Uppsala 1935 (passim).
- 45 Lang² p. 10,8ff.; 21,11ff.; 34,5ff.; 111,22 (App.); 160,13; Mulom. Prol. 8; 1,56,36. Es ist für uns heute kaum zu fassen, daß Lang sich von A. Gemoll, *Exercitationes Vegetianae*, in: *Hermes* 6, 1872, 113–118 dazu verleiten ließ, die Vergilizitate, wie schon den Homerpassus 1,5 (p. 10,1ff.), als angebliche Interpolationen zu athetieren. Es kam aber damals und leider auch noch später nicht selten vor, daß klassische Philologen, die sich in anderer Weise nicht zu profilieren vermochten, vermeintliche Interpolationen und "Glossen" auch aus völlig einhellig überlieferten Textpartien auszusortieren suchten. Für Gemoll war es einfach undenkbar, daß ein Fachprosaist seine Darstellung mit Zitaten aus der Poesie belebt hätte. "Iam interpolationes aliquot a poetis haustae tollendae sunt" heißt es kurz und bündig a.a.o. 117. Daß ihn seine Zwangsvorstellungen sogar in einen *circulus vitiosus* hineinbrachten, nahm er nicht wahr: Nicht nur der Vergilvers *Aen.* 2,354 am Ende von *Epit.* 3,21, *Una salus victis nullam sperare salutem*, sondern auch die vorangehenden 22 Worte *Ceterum – posse* seien interpoliert; denn dieser Prosasatz dient ihm zufolge nur dazu, den Vers zu motivieren! "Verba haec mihi tum tantum intellegi posse videntur, si verum illum addideris, vel potius si statueris illius versus causa ea scripta esse. Utraque igitur Vegetio abiudicanda." Lang ließ sich beeindrucken und athetierte in der 2. Edition Prosasatz und Vers. Gegen diesen Unsinn reagierte Andersson, wie Anm. 9, 27–32 ("De Homero et Vergilio laudatis") 'suaviter in modo', aber 'fortiter in re' und zeigte dabei auf, daß an etlichen Stellen der *Epitoma* auch Vergilanklänge festgestellt werden können; besonders beeindruckend ist sein Nachweis, daß Vegetius sogar *Mulom.* 1,6,1 den Text seiner Quelle ('Chiron') um fast einen ganzen Vergilvers bereicherte: *Praeterea ossibus astringitur cutis et ad tactum tractanti dura resistit ~ (aret) pellis et ad tactum tractanti dura resistit* *Georg.* 3,502 (Andersson 31, der von De Jonge, wie Anm. 33, 103f. berechnigte Zustimmung erhielt). Als Vorbild des Vegetius hat natürlich der große Vergilverehrer Columella gedient. – Übrigens haben Papyrusforscher in jüngster Zeit mehrere Beweise dafür anführen können, daß Vergil nicht nur in den römischen Städten, wie in Rom und Pompeji, sondern auch unter den römischen Soldaten ringsum im Imperium gelesen und in verschiedenen Dokumenten zitiert wurde: So kennen wir neuerdings z.B. Zitate aus den *Georgica* IV 1–2 sowie aus der *Aeneis* II 601, IV 174 und XI 371–372, die in z.T. ausgeschiedenen militärischen Akten aus dem 1. und 2. Jh. n. Chr. als Übungsverse (z.T. 6–7mal hintereinander) niedergeschrieben wurden. Der bisher letzte einschlägige Fund ist m.W. *Aen.* IX 473 auf einem Täfelchen vom römischen Vindolanda in Britannien (ca. 100 n.Chr.), s. A.K. Bowman und J.D. Thomas, *New Texts from Vindolanda*, in: *Britannia* 18, 1987, 130ff. (mit Literaturangaben zu den obengenannten Funden).
- 46 *Mulom.* 3,6,1f.: In permutandis vel distrahendis equis maximam fraudem patriae solet afferre mendacium. Volentes enim carius vendere generosissimos fingunt. Quae res nos compulit, qui propter tam diversas et longinquas peregrinationes equorum genera universa cognovimus et in nostris stabulis saepe nutrivimus, uniuscuiusque nationis explicare signa vel merita. Nam ut viliora ministeria taceamus, equos tribus usibus vel maxime necessarios constat: proeliis circo sellis.

- 47 "Wir werden wohl nicht fehlgehen, wenn wir annehmen, daßer ein reicher Grundbesitzer gewesen sei, der natürlich nicht besondere Lust verspürte, im Heere zu dienen, sondern es vorzog, sich der rein civilen Carrière zu widmen ... Seine Besitzungen müssen jedenfalls in dem Teile des Reiches gelegen haben, der vor dem Jahr 425 unter den Einfällen fremder Volksstämme, der Goten, Hunnen, Alanen, und deren Nachwirkungen zu leiden hatte; denn in beiden Schriften nimmt er wiederholt auf die Alanen und die Hunnen Bezug, die nach der *mulom. II. praef.* bei vielen Leuten in der Pferdezucht einen vollständigen Systemwechsel herbeizuführen drohten" Schöner, wie Anm. 5, 27f. Es wurde immer wieder behauptet, daß Vegetius weder Offizier ('militaris homo' Lang) noch Tierarzt gewesen sei, was möglicherweise richtig ist; Neumann (wie Anm. 7) scheint mir jedoch zu Recht folgendes zu betonen: "Wenn er auch nicht als Fachmann der Veterinärwissenschaft angesprochen werden kann, so mußte er doch einige Kenntnisse und Erfahrungen (Schanz 197. K. Hoppe *Mulomedicina RE XVI S. 511*) gehabt haben, um die 4 Bücher umfassende *Mulomedicina* abzufassen. Ebenso konnte er auch nicht ohne jegliche Kenntnisse an das Werk über das römische Heerwesen herangehen. Wenn auch nichts auf solche Kenntnisse hinweist (Schöner 10f.), so ist es unmöglich, daraus zu schließen, daß V. überhaupt keine besaß. Dem steht vor allem die Widmung des ersten Buches seiner *Epitoma rei militaris* an den Kaiser Theodosius I. (sic) entgegen, auch wenn V. in der Einleitung betont, daß er mit seinen Ausführungen nicht belehren, sondern bloß zeigen will, daß das, was der Kaiser hinsichtlich Aushebung und Ausbildung von Rekruten bereits veranlaßt habe, schon die Vorfahren pflegten. Dazu kommt, daß Theodosius ihm außerdem den Auftrag erteilte, noch ein zweites und drittes Buch abzufassen. Was V. in der *Epitoma* schrieb, konnte daher kein Unsinn sein." (Neumann 993f.). – Die oben zitierten Schlußfolgerungen Schöners bezüglich der geographischen Lage der Besitzungen des Vegetius erscheinen mir haltlos; die oben angeführten Passagen *Mulom. 2, Prol. 1* und *Epit. 1,20* (p. 22,1) enthalten keine diesbezüglichen Anhaltspunkte (solche fehlen gänzlich). Auf der anderen Seite scheint mir Lang² p. V keine Stütze für die Zuweisung des Vegetius zur westlichen Hälfte des Imperiums zu haben: "Eundem (sc. Vegetium) ex occidentali imperii Romani parte oriundum fuisse ibique vixisse, cum dicendi ratione, qua usus est, totiusque libelli condicione probari uideatur" (?), die Andeutung irgendeines geographisch zu bestimmenden Sprachgebrauchs entbehrt jeder Grundlage), "tum inde facile colligas, quod rei militaris Romanae ruinam (I 20) ad G r a t i a n i potissimum tempora refert et Vrcillianorum (siue Vrcelianorum), gentis Africae admodum ignotae, mentionem facit (p. 115,5)." In der 1. Auflage (1869) drückte er sich zu Recht anders aus: "Contra Romanum fuisse Vegetium, quamquam dicendi ratione, qua usus est, totiusque libelli condicione probari uidetur, pro certo tamen non potest definiri" (*Praef. p. V*).
- 48 Wie Anm. 5, 18ff.; Kroll, wie Anm. 14, 317; Schanz, wie Anm. 6, 199, weniger gute Auswahl, in den Augen Goffarts aber nützlich: "A useful collection of passages illustrating the community of style between the veterinary and military treatises is found in Schanz-Hosius (sic), *Gesch. IV 1, 198*" (sic), (wie Anm. 17, 91, Anm. 124).
- 49 So verwenden z.B. die medizinischen Schriftsteller Marcellus, Theodorus Priscianus und Caelius Aurelianus sowohl jene Coniugatio als auch andere Gerundivkonstruktionen; überall in späten Texten finden wir gewiß nicht Spuren eines "Zurücktretens des Gerundivums" (Svennung, wie Anm. 44, 427ff.); Önnersfors, *Dare* und *auris/auricula* im Spätlatein, in: *Symb. Osloenses 64, 1989, 130–157*, hier 133ff.
- 50 *Intimare* = 'exponere', 'enarrare', 'dicere' ist spätlateinisch, TLL 7:2, 17, 62ff.

Zu Person und Werk des Publius Flavius Vegetius Renatus

- 51 Vgl. z.B. E. Norden, Antike Kunstprosa², Leipzig–Berlin 1909 (reprint Darmstadt 1971), 611; 619, Anm. 1; Untersuchungen vom Typ "De Ovidio sui imitatore" (A. Lüneburg, Königsberg 1888) wurden wiederholt vorgenommen.
- 52 Ein deutliches Streben nach *variatio sermonis* bei der Verwendung des Begriffes 'Krankheit' legt Vegetius an den Tag z.B. Prol. 7 (*aegritudo, passio, aegritudo, languor*); 3,27,9 (*passiones, valetudines, causae*). *Morbus* ging in der Umgangssprache allmählich ganz verloren. Schon in der Vulgata fehlt das Wort gänzlich (dafür erscheinen *infirmitas* und *languor*; *passio* heißt hier 'Leiden', insbes. von Christi Leiden). In der Fachsprache behauptet sich aber *morbus*, allerdings mit wechselnder Beliebtheit, bis in die ausgehende Spätantike; Öttenröhrs, Das medizinische Latein von Celsus bis Cassius Felix, wie Anm. 22, ANRW Anm. 157. *Aeger, aegrotus* und *morbus* "haben sich im roman. nirgends erbwörtlich erhalten" W. von Wartburg, Franz. etym. Wb. VI:1 (1969), 92. It. *malattia*, sp. *maleita*, pg. *maleïta* ('Fieber') werden von den Etymologen auf gallorom. *malehabitus* > *malade, maladie*, z.T. auf *maledicere* zurückgeführt (J. Cornu, Romania 3, 1874, 377f.; v. Wartburg a.a.O. 92f.; W. Meyer-Lübke, Roman. etym. Wb.³, Heidelberg 1935, Nr. 5258; 5264; J. Corominas, Diccionari etim. i compl. de la lengua catalana, 5 (Barcelona 1985), 385f.). *Male habitus* findet sich aber in keinen human- od. veterinärmedizinischen Texten der Antike oder (soweit mir bekannt) des früheren MA.s; an der einzigen Stelle, an der es zu belegen ist, Massurius Sabinus (röm. Jurist unter Tiberius) bei Gellius 4,20,11 hat es die Bed. 'unterernährt' (von einem Pferd); vgl. *habitus* positiv = 'wohlgenährt' Plaut. Epid. 10; Ter. Eun. 315; im Superlativ Mass. Sab. a.a.O.
- 53 Vgl. TLL 8,540,22ff. (*medicina*) "in imagine et translate: i.q. remedium, auxilium, subsidium", "ad sanandas cupiditates, emendanda vitia morum" 33–60, "ad depellenda quaelibet mala" 541,40 – 542, 26 (die ganze Latinität hindurch).
- 54 Vgl. D.R. Blackman and G.G. Betts, Concordantia in Vegetii opera, Hildesheim–Zürich–New York 1989.
- 55 Kroll, (Anm. 14) 315 und 317, und Neumann, (Anm. 7), 1019 machten schon darauf aufmerksam, daß Vegetius "auf die sorgfältige Gestaltung der rhythmischen Satzklauseln entscheidenden Wert legt" (N.). Neumann verweist nicht auf L. Laurand, Le 'cursus' dans Végèce, in: Le Musée belge 28, 1924, 99–101, was auch überflüssig gewesen wäre, denn erstens legt L. keine Untersuchung des Satzrhythmus in Vegetius' Schriften vor, zweitens (und das erklärt wohl diesen Umstand) kann er zwischen 'clausulae' und 'cursus' nicht unterscheiden. Auch Andersson (wie Anm. 9) verzichtet darauf, Laurand zu erwähnen; an mehreren Stellen berücksichtigt er aber zu Recht die quantifizierenden Satzschlüsse in der Epitoma, wie 7; 70f.; 91f. (hier über *verba simplicia* und *composita* wahlweise zur Erreichung von Klauseln); 95; 131; 181, aber ohne auf die Frequenz einzugehen. – Zu den Begriffen 'clausulae' und 'cursus' s. E. Norden, wie Anm. 51, 959f. In die oben präsentierte Frequenzuntersuchung bezog ich die am Anfang der Bücher I–III stehenden Kapitelüberschriften nicht mit ein; dabei läßt sich aber tatsächlich auch in diesen eine relativ hohe Frequenz von klassischen Klauseln feststellen, wie in den 25 Überschriften des 3. Buches (Lang², 138f.): Cl. I:7, II:6, III:2; B. IV (46 Überschriften, Lang², 266f.): I:14, II:4, III:4. Dies könnte sogar als Anzeichen für die (hier und da bestrittene) Authentizität der Kapitelüberschriften bewertet werden.
- 56 Pliniana. In Plinii Maioris Naturalem historiam studia grammatica, syntactica, critica, Uppsala 1956, 59. Die Tabelle basiert auf der von Å. Josephson 1955 erarbeiteten (Die Columella-Handschriften, Uppsala, S. 14), welche 1956 von mir um die in Frage

stehenden Partien der *Naturalis historia* des Plinius ergänzt wurde. Die Praefatio und Buch VII der NH wählte ich als die Teile des Werkes aus, in denen Plinius besonderen Anlaß gehabt hätte, die Prosadarstellung mit rhythmischen Satzschlüssen zu beleben. Buch XX dagegen ist ein Beispiel seines durchschnittlichen Stils. Die Frequenz der untersuchten Klauseln in Texten, die man als nichtmetrisch betrachten muß, wurde von A.W. De Groot, *Der antike Prosarhythmus*, I, Groningen–Haag 1921, als die normale bezeichnet.

- 57 Hrsg. von V. Rose, Leipzig (Treubner) 1875; s. Önnorfors, *Das medizinische Latein von Celsus bis Cassius Felix*, wie Anm. 22, ANRW (im Druck); hier auch über die Theorien I. Mazzinis, *Q. Gargilii Martialis, De hortis*², Bologna 1988, 60ff., 136f., der die seltsame Meinung entwickelt, Gargilius habe durch ein und denselben Satzschluß sowohl eine quantifizierende Klausel als auch akzentuierenden cursus erzielen wollen. – Es erhebt sich relativ früh in der Übergangszeit zum Spätlatein hier und da die Frage, was evidente rhythmische Klauseln und was darüber hinaus eventuell noch akzentuierende Satzschlüsse sind. Ursache dieser nicht selten auftretenden Unsicherheit ist das bekannte Faktum, "daß sich in der spätlateinischen Epoche die lateinische Sprache von einer mehr quantifizierenden und vielleicht auch musikalisch akzentuierenden zu einer mehr expiratorisch akzentuierenden gewandelt hat" (P. Klopsch, *Einführung in die mittellat. Verslehre*, Darmstadt 1972, 1). Bereits in den Dichtungen des *Commodian* (4. od. 5. Jh.), ganz zu schweigen von den *Carmina epigraphica*, wechseln quantifizierende und akzentuierende Verse in bunter Mischung, und derselbe Trend spiegelt sich in der rhythmischen Prosa wider. In den 'Medicinae' des Gargilius Martialis sieht man ganz deutlich, nicht zuletzt anhand der großen Frequenz der *clausula I*, daß er die Silbenquantitäten immer noch gut beherrschte, trotzdem auch dem akzentuierenden Satzrhythmus einen gewissen Spielraum gestattete. Was ist dann natürlicher, als ihm in erster Linie dieses Streben nach bestimmten quantifizierenden Kadenzan zuerkennen und cursus nur dort zu belegen, wo von einer quantifizierenden Hauptklausel nicht die Rede sein kann, wie z.B. *parti subiectus* oder *miles deciderat* oder *nominis inauditii*? In meiner Untersuchung der 'Medicinae' habe ich, diesem Prinzip folgend, zahlreiche Satzschlüsse vom Typ *inutiliter adhibetur* (153,9f.) oder *dulcia deprehendit* (178,9) zur *clausula III* bezogen, obwohl sie an sich als Beispiele des cursus *velox* hätten betrachtet werden können, ebenfalls z.B. *uti licebit* (187,9) zu derselben Kategorie, nicht zu der des cursus *planus* gezählt. Bertil Axelson publizierte in diesem Jahrbuch 1952 (Lund 1953) die Abhandlung *Akzentuierender Klauselrhythmus bei Aupleius*. Bemerkungen zu den Schriften 'De Platone' und 'De mundo' (5–20; Nachdr. in B.A., *Kleine Schriften zur lat. Philologie* hrsg. v. A. Önnorfors und Claes Schaar, Lund 1987, 233–245). Diese Schriften, wahrscheinlich aus dem 2. Jh. n. Chr., "erweisen sich gewissermaßen als Marksteine in der Geschichte des lateinischen Satzrhythmus, indem in beiden ... das früher quantifizierende Prinzip teilweise einem akzentuierenden gewichen ist" (a.a.O. 19f.).

Eigentlich könnte man auf den Verdacht verfallen, daß schon Tacitus "mit Akzentklauseln operiert" (Axelson a.a.O. 13) hätte, vgl. z.B. *proelium ferunt* Germ. 7,2, wie *reverentia vident* 9,2 "eiwandfreier" cursus *planus* (auch 10,2; 11,1; 11,2 u.a.); *fides exigitur* 10,1, *comites aspici* 13,2, *bello praesidium* 13,3 (c. *tardus*); *acrius animantur* 29,2, *iuvenes venerantur* 43,3 (c. *velox*) etc. etc. (Mazzini würde wohl behaupten, daß zahlreiche Satzschlüsse sowohl aus *clausulae* als auch aus cursus bestünden, wie *concentus videntur* 3,1, *laqueo finierunt* 6,4 usw.). Hat sich der große Rhetoriker Tacitus, der sich der klassischen, quantifizierenden Klauseln in großer Variation bediente (s. A. Werber, *Der Satzschlußrhythmus des Tacitus*, Mschschr. Inaug.-Diss. Tübingen 1962), dieselben satzrhythmischen Freiheiten erlaubt wie der – allerdings afrikanische, in Karthago und

Zu Person und Werk des Publius Flavius Vegetius Renatus

Athen ausgebildete – Rhetor in den obengenannten Schriften um die Mitte des 2. nachchristlichen Jahrhunderts?

Die Bezeichnung 'cursus mixtus' (vgl. Axelson a.a.0. 13, 17, 18, 20) für Satzschlüsse, die aus einer Mischung von quantifizierenden und akzentuierenden Klauseln bestehen, ist m.E. allesandereals glücklich. *Cursus* bedeutet allerdings schon bei Quintilian 'rhythmischer Ablauf' der Rede (9,4,70, vgl. Norden, wie Anm. 51, 959f.), aber in Anbetracht der historischen Entwicklung wäre es wohl doch sachgerechter, von *clausulae*, die mit sich langsam durchsetzendem akzentuierenden *cursus* gemischt werden, also von '*clausulae* (sc. *cursu*) *mixtae*' zu reden.

- 58 Werber, wie Anm. 57, 106. W.s Untersuchung umfaßt die drei kleinen Schriften des Tacitus sowie Buch I der *Historiae* und Buch XV der *Annales*. Die Prosa des Tacitus, die früher (z.B. von Norden) als mehr oder weniger arhythmisch betrachtet wurde, hat W. zufolge einen fast doppelt so starken Satzschlußrhythmus wie die nichtmetrische Prosa. Norden räumt in der Arbeit *Die germanische Urgeschichte in Tacitus Germania*, Leipzig–Berlin 1920, 194 ein, daß Tacitus in den Kleinen Schriften die rhythmische Satzklausele "oft und absichtlich" angewendet; vgl. P. Persson, *Kritisch-exegetische Bemerkungen zu den Kleinen Schriften des Tacitus*, Uppsala–Leipzig 1927, 93.
- 59 *Cursus planus* p. 13,13 *edoc] endi sunt gradum*; 19,17 *nullus est labor*; tardus 14,18 *tiro condiscere*; 22,18 *constant et pectora*; velox 30,10f. *con] discere potuerunt*. Allerdings könnten im 3. und 4. Beispiel Molossus + Kretikus erzielt worden sein (so auch an ein paar weiteren Stellen).
- 60 Der Rhythmus kann manchmal eine derartige, ab und zu von den Herausgebern nicht wahrgenommene Interpunktion nahelegen. Und eine textkritische Überprüfung sollte m.E. hier und da durch Berücksichtigung des Satzrhythmus zu anderen Lesungen als denen von Lang führen, z. B. p. 19,14 *lapide ictus intereat*, 27,9 *possit castra munire*, 52,5 *omne genus contineret armorum*, 128,18 *uideantur enatae* oder 141,10 *adhibere consuerunt*.

Erst nach Manuskriptabschluß erhielt ich von der folgenden Publikation Kenntnis: *Flavius Vegetius Renatus: Epitoma Rei Militaris*. Edited with an English Translation by L.F. Stelten, in: *American University Studies, Series XVII, Class. Languages and Literature* Vol. 11, New York–Bern–Frankfurt a.M.–Paris 1990. Es handelt sich leider um eine wissenschaftlich unqualifizierte Edition; vgl. meine Besprechung im *Gnomon* 64, 1992.

Minnesord

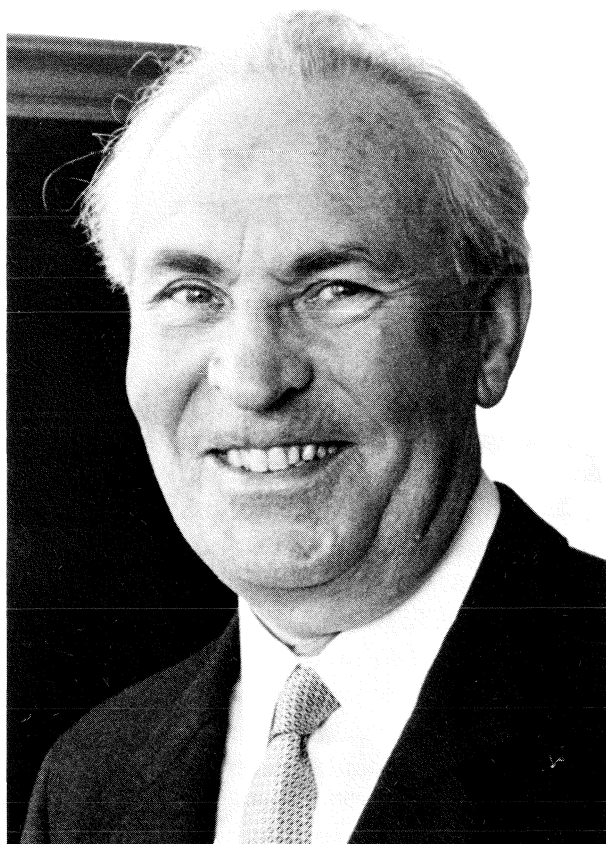
Paulus Svendsen

Av Carl Febrman

Om Henrik Ibsens drama *Kejser og Galilæer* handlade Paulus Svendsens första tryckta studier. Ibsendramat från 1873 med undertiteln *Et verdenshistorisk Skuespil* har som tema kampen mellan antik och kristendom. Julianus Apostata – avfällingen – den romerske kejsaren från 300-talet försöker återinföra den grekiska religionen i förädlad form i sitt rike. Han tar avstånd från den asketism, det världsförakt som han ser hos så många av kristendomens anhängare. Inspirerad av sina lärare, mystikern Maximos, ser Julianus fram mot ett kommande ”tredje rike”, där kristet och antikt ingått i en syntes. I sista akten av skådespelet ställer Julianus frågan: ”Vad skulle mannen från Galiléen säga, om han osynlig var till städes ibland oss?” Maximos svarar: ”Han skulle säga att det tredje riket var nära”. Orden upprepas i själva slutscenen: ”Det tredje rige er nær.”

När den unge Paulus Svendsen av sin lärare Francis Bull fick som ämne för sin ”hovedopgave” i norsk litteratur att utreda källorna till detta Ibsendrama var verkligheten det tredje riket nära. Det var nära men i en annan gestaltning än vad kiliastiska filosofer, kejsar Julianus eller Ibsen själv hade drömt om. Som universitetslektor i norska i Berlin, utnämnd 1931, fick Paulus Svendsen på närmaste håll bevittna det tredje rikets ankomst med riksdagshusbrand, bokbål och Hitlers tal i Sportpalatz. År 1934 läste han Berlinprofessorn Julius Petersens bok *Die Sehnsucht nach dem dritten Reich in deutscher Saga und Dichtung*, där det bland annat förkunnades: ”Der ersehnte Führer ist erschienen”.

För Paulus Svendsen kom under Berlinåren de avgörande positiva impulserna från de kvarvarande av Weimartidens stora humanister. En av dem, som han ofta fick anledning att citera i sina kommande skrifter, var den ledande klassiske filologen Wilhelm Jaeger. Denne hade ägnat en stor del av sin forskning åt mötet mellan senantik och kristen tradition. Ämnet idéhistoria hade i decennier varit på frammarsch i Tyskland, en idéhistoria som tillmätte idéerna en primär och självständig kraft i historien.

1904-1989

Återvänd till Norge publicerade Paulus Svendsen i tidskriften Edda sina studier över källorna till Ibsens drama. De bildar preludier till den doktorsavhandling som han fick färdig i mars 1940. I manuskriptet bar den ännu titeln *Det tredje rige som idé og digterisk motiv*. Efter invasionen den 9 april var titeln inte längre möjlig att använda. Före tryckningen blev boken omdöpt och kom att heta *Gullalderdröm og udviklingstro*.

Det är ett märkligt och mäktigt arbete på över 500 sidor. Uppläggningsen är idéhistorisk och motivhistorisk. Först tecknas guldåldersmyten i den karakteristiska utformning den fått i antik, i judendom och nordisk myt. Det karakteristiska för denna myt är att den – utgående från en mörk bild av samtiden – förlägger den gyllene åldern till en avlägsen forntid men också låter ett lycksaligt tusenårsrike skymta i en lika avlägsen framtid. I andra delen av sin avhandling följer Svendsen utvecklingstanken sådan den framträdde hos romantikens tyska filosofer fram till Hegels berömda triadschema, men också i den sekulariserade evolutionfilosofi som förkunnades av engelska och franska utvecklingsfilosofer på 1800-talet. Avhandlingens tredje del, den mest omfattande, är ett litteraturhistoriskt panorama som täcker hela Norden. Han låter oss se speglingarna av dessa olika idétraditioner i nordisk litteratur från tidig romantik förbi diktare som Oehlenschläger, Atterbom, Wergeland och Victor Rydberg fram till Ibsen. Självklart är slutperspektivet inställt mot *Kejsar og Galilæer* och mot andra Ibsendramer, där liknande framtidssyner skymtar fram.

Med sitt stora idéhistoriska perspektiv har *Gullalderdröm og udviklingstro* få motsvarigheter på nordisk botten. Man kunde som en svensk motsvarighet och möjlig inspirationskälla nämna Albert Nilssons *Svensk romantik. Den platonska strömningen*, där på liknande sätt idéerna tillmäts en självständig egenroll. Paulus Svendsens doktorsavhandling fick den för böcker av detta slag sällsynta utmärkelsen att efter nästan fyrtio år ges ut i ny upplaga.

Disputationen ägde rum 1941. Under krigsåren i Norge var Paulus Svendsen upptagen av skolarbete, delvis av illegalt slag, men också av nya forskningar. Över en självbiografisk skiss har han satt som motto ett citat ur ett av Nordal Griegs verk: ”Den som satt i biblioteket og søkte måtte kjempe han også”. Först efter krigsslutet fick Paulus Svendsen en universitetstjänst. Fyrtiotvå år gammal blev han docent i jämförande litteraturhistoria vid Oslouniversitetet. År 1950 fick han professur i litteraturhistoria ”med særlig plikt at forelæse over tysk litteratur”. Uppskattningen av hans verk och verksamhet visades honom i det nya Tyskland, då han 1962 erhöll Goethemedaljen i guld. Vid denna tidpunkt var han sedan två år professor i ämnet idéhistoria, efter A H Winsnes.

Paulus Svendsens tidigaste universitetsexamen hade omfattat grekiska och latin vid sidan av norska. Till de klassiska språken återvände han och ägnade, jämsides med universitetsundervisningen, mångåriga studier åt renässansen i betydelsen antikens återfödelse. Under forskningsterminer förlade han sina studier till Rom och till Huntington Library i Californien, där han gladdes åt att finna viktiga handskrifter och texter samlade. Han blev slagen av iakttagelsen att det var samma översättare och samma boktryckare som under 14- och 1500-talen utgav både de tidiga kristna kyrkofäderna och de antika författarna. Den bok där han kartlade hur dessa två huvudströmningar möttes i renässansen heter *Enhet og mangfold. Idéhistoriske studier i renaissancehumanismen og dens forudsetninger*. En mittgestalt i framställningen blir Erasmus, utgivare av Nya Testamentet i dess grekiska text men samtidigt en av de ledande humanisterna. En försmak av bokens resultat – den utkom först 1980 under Paulus Svendsens emerititid – fick ledamöterna i Vetenskaps societeten, då han vid årshögtiden 1958 höll en föreläsning om *Renaissancehumanism og renaissancehumanister*, tryckt i Årsskriften 1959. Det glädde föreläsaren att här kunna foga in Esaias Tegnér som representant för samma tradition som Erasmus; också Tegnér läste Nya Testamentet i ljuset av sina klassiska greker.

Redan vid ett tidigare tillfälle hade Paulus Svendsen i en litteraturhistorisk förening hållit en katederföreläsning i Lund. Året var 1950 och ämnet *Søren Kierkegaards forhold til digtkunsten*. Kierkegaard var en författare som han alltifrån tidiga studieår hade ett nära förhållande till; Paulus Svendsen har uttalat att en nästan daglig läsning av Kierkegaard för honom varit livsavgörande. Han blev, dokumenterat i flera smärre studier, en av Norges främsta Kierkegaardkännare. Under en tid i Zürich kom han i beröring med den existentialistiska litteraturforskningen i Schweiz; det gav honom impulsen att på nytt sätt tolka Kierkegaards författarskap i de pseudonyma skrifterna. I Kierkegaard ville han se inte bara ångestens filosof men också peka på glädjens roll i hans författarskap, avläsbar i det språkliga och konstnärliga. Det var, kan man gissa, en personlig tolkning, färgad av egna efarenheter och livsstämningar.

Som föreläsare var Paulus Svendsen framstående, ofta bländande. Många har vittnat om den möda han lade ned på sina manuskript; av den märktes intet vid framförandet. Han var en av de sista i en entusiastisk föreläsargeneration. I så måtto hade han tagit arv av sin lärare och senare kollega, Francis Bull. Om honom skrev han i sitt sista bidrag i Vetenskaps societetens årsbok 1975, en nekrolog som samtidigt ger en inträngande karaktäristik.

Ronald Syme

Av Stig Y Rudberg

Den kände antikhistorikern Sir Ronald Syme, som avled den 4 september 1989, var ända sedan 1948 ledamot av Vetenskaps societeten i Lund.

Med Symes bortgång vid 86 års ålder har världen förlorat en av de stora antikforskarna. Han har kallats "one of the last great survivors of the Golden Age of the Classics", från den tid då utbildningen i de klassiska ämnena, speciellt i den engelskspråkiga världen, var en naturlig bakgrund för viktiga insatser inom politiken, vetenskapen, litteraturen etc. Bland mängden av namn i det sammanhanget kan nämnas Gladstone, MacMillan, Darwin, Graves, Dorothy Sayers.

Redan i sina yttre omständigheter uppvisar Symes långa liv en ovanlig mångfald och växlingsrikedom. Född i Nya Zeeland den 11 mars 1903 kom han efter studier i Wellington och Auckland redan som 22-åring till Oxford, och han förblev hela sitt liv en "Oxonian", samtidigt som han var i hög grad internationellt orienterad med tidvis långvariga utlandsvistelser.

Men även som Oxford-akademiker var han speciell genom att han under mer än 60 år kom att tillhöra ej mindre än fyra olika colleges. Som ung student vid Oriel college 1925–27 tog han examen som den främste i sin årgång. Han blev sedan fellow vid Trinity College, som han med avbrott för långa resor tillhörde 1929–49, först som tutor och från 1945 som innehavare av The Camden chair of ancient history. Under den tiden hade han också varit professor i klassisk filologi i Istanbul 1942–45. Han var sedan fellow vid Brasenose College 1949–70, och som pensionär tillhörde han Wolfson College från 1970 till sin bortgång.

Symes första stora arbete, "The Roman Revolution" (1939) framställde den gamla romerska republikens fall på ett sätt som – utan att de direkt nämndes – förde de samtida händelserna i Europa i läsarens åtanke. Den blev nästan genast en klassiker i den engelskspråkiga världen, även

1903-1989

beroende på S:s mästerliga sätt att hantera den engelska prosan.

Men Symes *magnum opus* är otvivelaktigt hans "Tacitus" (1958) i två digra band om sammanlagt nära 900 sidor. Den har kallats "an extraordinary mine of learning", och den har inspirerat till en rad jämförbara om än mindre studier över författare i deras historiska sammanhang.

1964 var turen kommen till en annan stor romersk historieskrivare, Sallustius. I den prestigefyllda serien The Sather Classical Lectures utkom då hans "Sallust". I likhet med Karl Büchners tre år tidigare utgivna bok kastar den nytt ljus över den ofta misskände Sallustius. En insiktsfull recensent sammanfattar: "an excellent work, a penetrating and discerning study of a Roman who is so easily misunderstood and underestimated by lesser men".

En skrift som – i mångas tycke kanske oförtjänt – under decennier fånglade Syme är den gåtfulla och ojämna samlingen av kejsarbiografier, känd under namnet *Historia Augusta*. Åt den ägnade han en hel rad artiklar, samlade i fyra större arbeten, "Ammianus and the Historia Augusta" (1968), "Emperors and Biography. Studies in the HA" (1971), "The Historia Augusta. A Call for Clarity" (1971) och "Historia Augusta Papers" (1983). De uppenbara svårigheterna som karakteriserar HA-forskningen fascinerade tydligen Syme, som i slutet av den sistnämnda boken utbrister: "The HA is a genuine hoax".

I korthet må så ytterligare några viktiga verk av den outtröttligt flitige Syme nämnas: "Danubian Papers" (1971), "History in Ovid" (1978), "Some Arval Brethren" (1980), "The Augustean Aristocracy" (1986). I samlingen av artiklar under rubriken "Roman Papers" utkom vol I och II 1978, III 1984, IV och V 1988, och ytterligare två volymer har just utkommit 1991.

Med sina mer än 60 år i Oxford var Sir Ronald något av en legend redan under sin livstid. Han förblev ungarl och tycks trots allt ha varit något av en outsider i den akademiska miljön. Härtill bidrog väl hans kosmopolitism, alstrad av ständiga utlandsresor, inte minst till Balkan-länderna. Han var utomordentligt språkkunnig, talade bl a flytande tyska, och var mycket beläst i europeisk litteratur, speciellt franska 1800- och 1900-talsromaner.

Det har sagts att Syme var den som definitivt bröt med Mommsen-skolans dominans inom romersk historiografi. Han var främst en *politisk* historiker och visade sig lika skeptisk mot den socio-ekonomiska historikerskolan, framför allt representerad av Sir Moses Finley.

Redan tidigt förvärvade Syme internationell ryktbarhet, och hans "The

Roman Revolution” har översatts till minst 16 språk – dock inte till svenska, såvitt jag kunnat se.

Att Syme också var en man med humor framgår av ett bidrag i en av de posthuma volymerna av hans ”Roman Papers”. Där publiceras nämligen ett föregivet fragment av ett latinskt ”satyrspel”, *Titus et Berenice*, från en ”förlorad bok av Tacitus’ *Historiae*” med en lärd kommentar (där förfalskningen avslöjas). Här visar sig inte bara hans humor utan också hans mästerliga behärskning av latinet.

Under praktiskt taget hela andra världskriget var Syme utomlands, som brittisk pressattaché i Belgrad 1940–41 och i Ankara 1941–42 – att han vistades ytterligare tre år som professor i Istanbul har ju redan nämnts. Han var alltid mycket förtegen om denna tid och sin dåvarande verksamhet. Vidare nedlade han under efterkrigstiden mycket tid och arbete som generalsekreterare i UNESCOs ”Philosophical and Humanities Section”.

Jag vill sluta med två omdömen om Syme av honom närstående mycket vittnesgilla bedömare. Hans medarbetare och utgivare av vol III–VII av Symes ”Roman Papers” Anthony Birley avslutar sin minnesteckning i *The Independent* sålunda: ”The cosmopolitan Oxonian New Zealander was at home anywhere in the world and had friends... in five continents. We will never see his like again”.

Och Everett Sharpe, förutvarande Head Porter i Wolfson College, där Syme bodde under sin emeritustid, sammanfattar det väsentliga att säga om Sir Ronald: ”He was a scholar and a gentleman”.

Herbert Jankuhn

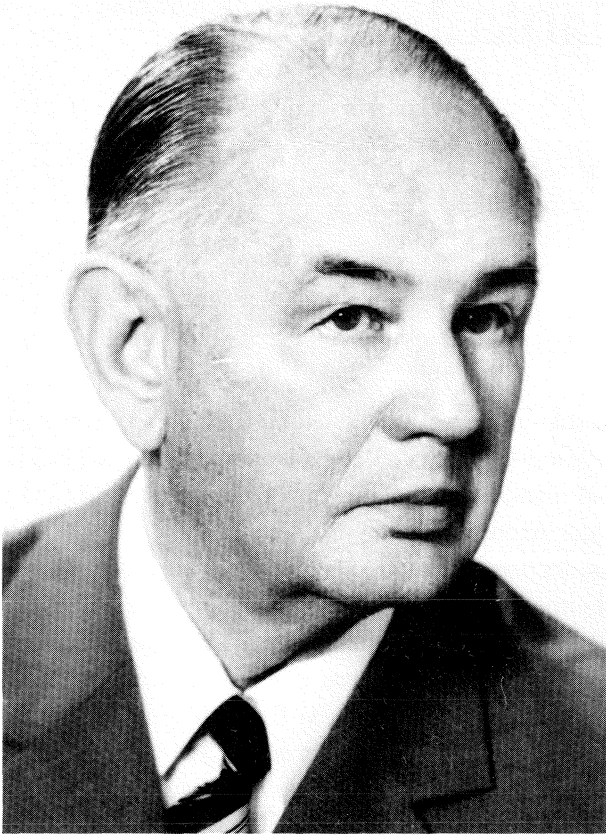
Av *Berta Stjernquist*

Efter ett långt liv med många skiftningar avled Herbert Jankuhn den 30 april 1990. Han tillhörde sedan 1963 Vetenskapssocietetens utländska ledamöter då han särskilt genom sin forskning om vikingatiden hade livlig kontakt med bl a Holger Arbman.

Herbert Jankuhn föddes den 8 augusti 1905 i Angerburg i Ostpreussen och studerade kulturhistoriska ämnen i Königsberg, Jena och Berlin. I Berlin var han elev till Max Ebert men efter dennes död disputerade han 1931 för Carl Schuchhardt på avhandlingen *Gürtelgarnituren der älteren römischen Kaiserzeit im Samland* (Prussia 30, 1933). Redan före disputationen kom han från och med 1930 att delta i utgrävningarna av vikingastaden Haithabu vid Schlei på det jylländska näset. Efter disputationen blev han vetenskaplig assistent vid museet i Kiel. Samtidigt blev han ledare för utgrävningarna i Haithabu. Med undantag för åren 1940–1959 ledde han dem fram till år 1964. Hedebyforskningen var under lång tid en bas för hans forskning. Den gav material för avhandlingen *Die Wehranlagen der Wikingerzeit zwischen Schlei und Treene*, en avhandling som han 1935 använde för habilitering. Hans meritering ledde 1938 till att han för en tid hade tjänsten som direktör för museet i Kiel och ställningen som professor.

De många årens utgrävningar i Hedeby och forskningarna i sammanhanget förde till att Jankuhn år 1937 gav ut det första sammanfattande verket om vikingastaden nämligen *Haithabu. Eine germanische Stadt der Frühzeit*. Under titeln *Haithabu. Ein Handelsplatz der Wikingerzeit* kom boken sedan ut i många successivt reviderade upplagor, den senaste 1986. Det var den åttonde.

Krigsåren och några år efter kriget blev en orolig tid för Jankuhn på grund av olyckliga politiska ställningstaganden. Han blev SS-officer och medlem av organisationen "Ahnenerbe" och hade graverande uppdrag bl a i Norge under ockupationstiden. Först 1956 fick han en fast befattning

1905-1990

genom kallelsen till professor i Göttingen där han blev *ordinarius* på tjänsten 1959. Han hade tidigare haft mera kortfattade tjänster som professor: i Rostock 1942 och i Kiel 1952. Men Göttingen blev hans egentliga verksamhetsfält som akademisk lärare och forskare fram till år 1973 då han blev emeritus. Som Mitglied der Akademie der Wissenschaften i Göttingen ledde han vid den tidpunkten inrättandet av Kommission für die Altertumskunde Mittel- und Nordeuropas. Även sedan han blivit emeritus var han inom Akademien ivrigt verksam framför allt för genomförandet av en rad symposier av hög vetenskaplig standard.

Jankuhn kom till Göttingen som professor i en tid då man i Tyskland satsade betydande resurser på en utbyggnad av universiteten. Han grundade och utvecklade Seminar für Vor- und Frühgeschichte och gjorde det till en betydande forskningsinstitution med vida internationella kontakter. Många framstående forskare har där fått sin skolning. Jankuhn var en fordrande lärare som fick sina elever att göra stora intellektuella ansträngningar.

I Jankuhns forskning har utgrävningarna i Hedeby och analysen av detta material en särställning. Han ägnade sig åt detta komplex under praktiskt taget hela sitt liv. Även om andra uppgifter trängde på släppte han det aldrig. I den senaste upplagan av publikationen från 1986 finner man förorden till de tidigare och kan där följa utgrävningarnas landvinningar och skiftningar i målsättningen. Efter Jankuhn övertogs ledningen av utgrävningarna och publiceringen av Kurt Schietzel som lagt upp publikationsserier med plats för detaljbearbetning av materialet. Jankuhns publikation från 1986 har kunnat utnyttja detta liksom andra nya forskningsresultat. Den ger en sammanfattning av stora delar av Jankuhns livsverk som fältarkeolog, universitetslärare, organisatör och forskare. Det är därför naturligt att sammanfatta Jankuhns vetenskapliga verksamhet med utgångspunkt från Hedeby-publikationen. Kring den grupperar sig en lång rad bebyggelsearkeologiska arbeten.

Bebyggelsearkeologien är ett forskningsområde som Jankuhn starkt bidrog till att förnya. Termen hade genom Gustaf Kossinns och en del av hans elevs forskning blivit politiskt belastad men den fick genom Jankuhn en ny definition och ett nytt innehåll. Den nya definitionen slog fast att bebyggelsearkeologien hade som uppgift att klarlägga dels bebyggelsens spridning och förändringar dels utformningen av hus, gård och by och därmed sammanhängande näringsliv och sociala förhållanden. Detta kommer till uttryck bl a i uppsatsen *Siedlungsarchäologie als Forschungsaufgabe* publicerad i *Probleme der Küstenforschung* 8 (1965)

samt i arbetet *Einführung in die Siedlungsarchäologie* (1977). I många arbeten har han betonat att bebyggelsearkeologi kan bedrivas inom större eller mindre områden beroende på aktuella frågeställningar men att den alltid fordrar en starkt utbyggd tvärvetenskap där specialister på geologi, botanik, zoologi m fl ämnen samverkar. Bebyggelsen skall ses i relation till de naturliga förutsättningarna i fråga om jordmån, klimat m m.

Med bebyggelsearkeologien sammanhänger agrarforskningen som också fick stort utrymme i Jankuhns forskning. Detsamma gäller forskning om handel och hantverk dvs verksamheter som påverkar det sociala mönstret och kontakten utåt mot andra samhällen. Samhällsutvecklingen från en agrar bebyggelse till en bebyggelse med stora tätorter och städer var ett tema som Jankuhn fick anledning att gå in på redan tidigt i sin forskning om Haithabu.

Till de sociala funktionerna i ett samhälle hör kult och offer. Jankuhn ägnade en stor del av sin forskning åt problem rörande offerplatser och offer och därmed sammanhängande aktiviteter. Han har därvid framhållit den källkritiska aspekten vid behandlingen av detta ofta svårtolkade material. Ett exempel på detta är hans arbeten om mossliken vilka ofta ger otillräcklig information om handlingsmönstret bakom deras tillkomst. Man kan nämna artikeln *Archäologische Beobachtungen zu Tier- und Menschenopfern bei den Germanen in der Römischen Kaiserzeit*, tryckt 1967 i en serie som givits ut av Akademien i Göttingen där han var mycket verksam. Ett annat arbete med samma frågeställning är *Zur Deutung der Moorleichenfunde von Windeby* (1958).

Många av dessa för Jankuhn centrala forskningsområden fick utrymme i den serie av symposier som han organiserade och genomförde och som publicerades i *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen*. Det var symposier med högt ställda krav på mångsidig dokumentation. En inblick i detta fick jag på nära håll då jag medverkade i ett symposium 1968 om *Vorgeschichtliche Heiligtümer und Opferplätze in Mittel- und Nordeuropa*, som kom i en tryckt volym 1970, och i symposiet med flera sammankomster under åren 1980–1983 om *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa*, publicerad i 2 band i akademiserien. Andra sådana stora symposier rörde sådana problem som stadsbildningen, åkersystem och hantverk. Alla ger belägg för Jankuhns organisatoriska skicklighet och förmåga att ta fram medarbetare inom olika tvärvetenskapliga fält.

Under sin verksamhet kom Jankuhn att i stor omfattning syssla med utgivning av vetenskapliga arbeten och då inte bara dem som hans elever

producerade. Bland raden av serier som han gav ut kan man nämna *Göttinger Schriften zur Vor- und Frühgeschichte*, *Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte* och *Neue Ausgrabungen und Forschungen in Niedersachsen*. År 1968 fick han festskriften *Studien zur europäischen Vor- und Frühgeschichte* där utländska forskare var medarbetare och 1970 en festskrift i *Neue Ausgrabungen und Forschungen in Niedersachsen 6* med uppsatser av representanter för hans stora elevskara. Som lärare ställde han som nämnts stora krav på aktivitet, kreativitet och eftertanke. Detta märktes tydligt då han ställde eleverna inför uppgiften att summera problem och resultat vid ett symposium.

Under sina senare år arbetade Jankuhn med en nyttgåva av Johannes Hoops *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Det var en stor satsning som nu övertagits av andra liksom många av de problem och forskningsinriktningar som han initierade.

1909-1990

Manfred Moritz

Av *Tore Nilstun*

Sensommaren 1971 mötte jag professor Manfred Moritz första gången, i köket på Filosofiska institutionen i Lund. Han var då professor i praktisk filosofi. Moritz tog sig god tid och talade om de stora frågorna, om verklighetens natur och livets mening. Jag gillade hans budskap: "Att filosofera innebär att göra klart för sig vad man frågar efter. Vet man det, är svaret ofta rätt självklart."

Moritz' föreläsningar om Immanuel Kants moralfilosofi gjorde ett djupt intryck på mig. Han började med att läsa en sats ur *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*: "Handle so, daß die Maxime deines Willens jederzeit als Prinzip einer allgemeinen Gesetzgebung gelten könne." Därefter diskuterades, under två timmar, vad som menades med denna sats. Det var inte tillräckligt att klargöra frågorna, svaren kunde också vara svårgripbara. Jag lämnade föreläsningen med en djup, närmast religiös känsla av förvirring.

Några år senare påbörjade jag mina doktorandstudier. Jag, kandidaten, kallades till Moritz' rum på tredje våningen på Filosofiska institutionen och fick veta att nu skulle titlarna läggas bort. Han skulle inte längre kalla mig kandidat Nilstun, utan enbart Tore, och på motsvarande sätt behövde inte jag säga professor Moritz. Enbart Manfred var tillräckligt.

Därefter berättade han om sin syn på den akademiska filosofin och klargjorde för mig hur han ansåg att humanistisk forskning skulle bedrivas. Han betonade speciellt vikten av att skilja den akademiska filosofin från den traditionella filosofin där livsåskådningsfrågorna står i centrum. Enligt Moritz är den akademiska filosofin en vetenskap och ska därför enbart syssla med satser som är sanna eller falska. Värdesatser uppfyller inte detta villkor. De är varken sanna eller falska. Han var av den bestämda uppfattningen att den akademiska filosofin inte skulle ta ställning i värdefrågor. Moritz instämde här med den svenske filosofen Axel Häger-

ström: "Moralvetenskapen kan icke vara en lära i moral, utan blott en lära om moral."

Men detta betyder på inget sätt att livs- och världsåskådningsfrågor saknade intresse för honom. Snarare tvärt om. Han var djupt engagerad i sådana frågor, och ägnade mycket tid åt Nietzsches, Kierkegaards och Lenins skrifter (utan att alltid dela deras åsikter). Men han publicerade inget om sådana frågor. Däremot delade Moritz frikostigt med sig av sina reflexioner, bl a vid de regelbundna sammanträffanden han hade med några av sina studenter sedan han 1975 blev emeritus.

Moritz' filosofi innehåller alltså dels hans vetenskapliga filosofi, dels hans livs- och världsåskådning. Det kanske viktigaste inslaget i den förra är hans omfattande Kantstudier. Då Göran Hermerén har gjort en utmärkt sammanfattning av Moritz' akademiska filosofi i Årsberättelsen 1990–1991 för Kungliga Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund (ss 28–32), ska jag i det följande begränsa mig till att endast återge några centrala idéer i hans livs- och världsåskådning.

Så länge jag känt Moritz har han varit en övertygad konsekvensetiker. Den handling är rätt som bättre än andra handlingsalternativ leder till att ett visst mål förverkligas. Ingen hade bättre än den engelske filosofen George Edward Moore – Moritz' favoritfilosof – formulerat den konsekvensetiska ståndpunkten. Vad gäller frågan om vilka mål som skulle förverkligas var Moritz lika bestämd. Det finns bara en sak som är god i sig och det är lust (glädje, lycka), och bara en sak som är ond i sig och det är olust (smärta, lidande). Vad som bör eftersträvas är att maximera lust och minimera olust. Alla normativa frågor kunde, enligt Moritz, besvaras med hjälp av denna konsekvensetiska princip.

Moritz ägnade mycket tid åt Kants moralfilosofi. Den var en utmaning. Men Kants pliktetiska ståndpunkt, att en handling kan vara rätt eller fel oberoende av sina konsekvenser, hade han ingen förståelse för. "Kant var en hederlig filosof", sade Moritz vid flera tillfällen, "men han var knappast värd att ägna sitt liv åt".

Frågan om verklighetens natur återkom ofta i våra diskussioner. Moritz var helt övertygad om att det inte finns några värdeegenskaper. En fullständig beskrivning av verkligheten skulle kunna göras utan att värden omnämndes. Han förkastade materialismen. Inte heller accepterade han den dualistiska ståndpunkten, dvs att det finns två icke-reducerbara typer av verklighet – den ena materiell och den andra psykisk. Han höll fast vid en monistisk uppfattning. Det finns bara *en* typ av verklighet, och denna är till sin natur mer lik de psykiska (andliga) än de materiella fenomenen.

Till frågan om livets mening var Moritz också mycket bestämd. Jag kan inte minnas att han någon gång uttryckte tvivel. Han var djupt övertygad om att det inte finns någon högre makt, inget syfte som kan ge livet en kosmisk mening. Han betonade dock att förnuftsmässigt är agnostikerns ståndpunkt den enda försvarbara. Satser av typen "Livet har (saknar) kosmisk mening" uttrycker påståenden, dvs de är sanna eller falska satser. Men vi kan aldrig veta om de är sanna eller falska. Moritz var en troende ateist.

Detta utesluter emellertid inte att livet kan ha jordisk mening, och, om jag förstod Moritz rätt, lutade han åt uppfattningen att tillvaron kan tillskrivas en sådan mening. En tanke som ofta återkom när vi diskuterade denna fråga var att ett liv utan solidaritet med svaga och utsatta grupper inte kunde vara meningsfullt. För Moritz hade alltså frågan om livets mening en uttalad etisk dimension. Tillhörighet, att vara en del av en gemenskap, var också en viktig beståndsdel i det meningsfulla livet.

Moritz visade ett stort intresse för judendomen, dess historia och kultur. I våra samtal återkom han t ex ofta till frågan om tolkningen av normer och imperativ i hebreiskan. När han gick bort i december 1990 förlorade filosofin en sann visdomsälskare. I enlighet med sin uttryckliga önskan begravdes han på den judiska begravningsplatsen i Malmö.

1903-1990

Ture Johannisson

Av Gösta Holm

Inom ämnet nordiska språk i vårt land finns få eller inga motstycken till det mottagande, som Ture Johannissons doktorsavhandling fick av medforskarna, då den publicerades 1939. Lärdomen och det suveräna greppet om ett väldigt germanskt språkmateriale imponerade, men det som framförallt gjorde intryck var sättet att elegant och definitivt lösa en rad etymologiska problem, som tidigare hade kommit forskarna att känna otillfredsställdhet.

Utgångspunkten för J var iakttagelsen, att ett stort antal forngermanska adjektiv och substantiv är bildade antingen till verb, inledda av en partikel, eller till en verbfras, som består av verb och ett prepositionsuttryck eller ett adverbuttryck. Så är got *anamabts*, substantiv: 'våld, smädelse', bildat till *anamabtjan*, verb: 'begå övervåld, kränka'. Den urn motsvarigheten till fvn *gagnfoerr*, adj: 'genomträngande', bildades till en verbfras motsvarande isl *fara í gegnum* 'röra sig genom' o d. J konstaterade: "Eftersom nu dessa relationer [dvs mellan partikeln resp prep-frasen och verbet] kunna vara av ytterst skiftande art... kan en och samma partikel ha högst olika betydelser i skilda verbalnomina." J kunde nu ge nya och slående riktiga förklaringar till ett stort antal tidigare missbedömda ordbildningsproblem. Hans insats hade allmängermansk räckvidd. Fundamentalt var J:s konsekventa utnyttjande av kunskapen om accentueringskillnaden mellan partikelkomponerade verb och nomina i urgermansk och urnordisk tid. Ett minne av denna skillnad kan ses i tyskans *Urlaub* med betoning på *Ur-* och *erlauben* med svagtonigt *er-*. Nästan alla verbalpartiklar av detta slag försvann i de nordiska språken under synkopetiden. Vårt *avund* har uppstått genom avledning från ett partikelkomponerat verb, som inte kunde bevaras sedan det genom partikelbortfall blivit homonymt med *unna*. Men i feng och fsax är motsvarande verb bevarade: *ofunnan* resp *afunnan* 'missunna'. J kunde bl a kasta ljus över den språk-historiska bakgrunden till en mängd fornnordiska verbkonstruktioner,

som före hans avhandling tedde sig etymologiskt dunkla. Han visar t ex, att verbet i satsen *Bar hann hana bióri*, som brukar översättas 'Han bragte henne öl', i Vǫndarkviða, återgår på ett **a b-bar*, vars partikel är bevarad i fisl *af-burðr* 'det att ngt övervinner ngt annat'. De semantiska sammanhangen och utvecklingslinjerna blir uppenbara i ett slag: Vǫndr övervann Bøðvilds motstånd med hjälp av öl.

En annan, man frestas säga revolutionerande, nyvinning innebar J:s syn på en grupp bland de partikelkomponerade adjektiven, deras etymologi och semologi. Ett exempel: Det flthy adjektivet *urmári* 'vida berömd' har sin betydelse från (den urgermanska motsvarigheten till) verbet *irmären* (=got *usmērjan*) 'utbreda ngns rykte'. Grundbetydelsen hos *ur* (germ *us, uz*) är 'ut ifrån', alltså rent konkret.

En rad författare hade försökt förklara uppkomsten av och urbetydelsen hos det fsv lagordet *ormylia*, en nedsättande benämning på en person som bryter upp råmärken. Alla försöken var oantagbara. J visar, att ordet urspr är ett verbalabstraktum till ett urn verb **uR-mulian* 'krossa till småsmulor' (=sydty dial *ermüllen*). Ursprungsbetydelsen hos *ormylia* var abstr: 'det att krossa'. (Sv *mull* är samhörigt). *Ormylia* bör ha betytt ung 'förstörare, vandal' (mot råmärken).

Med postverbal partikelkomposition menade J sammansättning av en verbalpartikel med ett adjektiv, som inte är samhörigt med något verb. Ett exempel är sv *uthungrig* 'väldigt hungrig', som är en blandform av det deverbala *uthungrad* och det rent adjektiviska *hungrig*. På samma sätt kan *utgammal* ha sitt *ut-* från particip som *utsliten, utnött*. Nästa steg innebär, att det sammansatta adjektivet har sin partikel från ett particip med likartad betydelse, t ex *utledsen* med *ut-* från *uttröttad*. I en tredje kategori skapas adjektivkomposita genom en analogibildning, vars utgångspunkt är adjektiv med postverbal komposition. Ett exempel på denna typ är *utfattig* som bildats till *utarm*, en postverbal bildning till *utarmad*.

Förut oförklarad var också användningen av ty *zu*, eng *too*, fvn *ti* (sekundärt också *till*) i bet 'alltför'. J visar, att utgångspunkten är ett ord med betydelsen 'itu' – besläktat med *tvenne* och *kvist*, eng *twist*. Utvecklingen kan grovt beskrivas som en gång via 'isär, i delar, sönder, förstörande, slut, förintande, färdig, hel(t), faktisk(t), i hög grad, mycket' och till slut: 'alltför mycket'.

Till slut hävdar J, att det han kallat postverbal partikelkomposition är ett arv från indoeuropeisk tid. I latinet uppträder fall som *ex-āridus*, 'mycket torr', en bildning, som har sin förled från verbet *ex-ārēscō*, 'torkar ut', och vars efterled är adjektivet *āridus* 'torr'.

Ture Johannissons doktorsavhandling är en bok av det slag, som nog varje språkhistoriker gärna hade velat vara författare till. Säkert spelade den en väsentlig roll i samband med J:s inval i Svenska Akademien 1955.

Den effektiva slagrutan från doktorsavhandlingen använde J med samma framgång i en rad följande undersökningar. Flertalet publicerades på nytt i boken "Ordbildning och ordbetydelse", som ett par av J:s vänner och medarbetare tog initiativ till och som gavs ut till J:s 70-årsdag 1974.

Ordet *ärende* är, som J visar, 1941, ett urn **uR-andija*, en avledn till verbet **uR-inþan*, 'utföra' (som senare kom att förblandas med *hinna*). Substantivets efterled står på samma avljudsstadium som sv *and* (i *skörde-and*, *andtid* osv), som alltså ursprungl betydde 'utförande, arbete'. – Nio år senare behandlade J det sydvästsvenska dialektordet *oränna* 'idas, bry sig om, bli färdig med', äldst: 'uträtta, utföra, åstadkomma'. Det är en avledning till samma urn ord, som har givit *ärende*; mot detta substantiv svarar det dialektala *oränne*, som alltså – i motsats till *ärende* – har det initiala *o-*, som etymologin skulle ge anledning vänta. De invecklade betydelseförhållandena hos *oränne* utreder J bl a genom att beakta de syntaktiska förhållandena.

I en uppsats 1943 visar J, att det feng adjektivet **oncūđ*, 'usel, eländig' är bildat till verbet *oncunnan*, 'beskylla', och att dess ursprungl bet varit 'beskyld'. Av adjektivet avleddes substantivet *oncȳđ* (đ) f. 'elände', som före J:s undersökning brukade översättas med 'smärta, lidande, bekymmer'.

Det mycket ovanl fisl adjektivet *ørkola* betydde – som J visade 1944 – 'död' och skall uppfattas som en nominalavledning germ **uz-kwulana-* till **uz-kwelan*, urn **uR-kwelan*, vars efterl har motsvarigheter i fhty och feng. J konstaterar: "Verb med betydelsen 'dö' (och 'döda') uppträda i germanska ofta i komposition med partiklar, vilkas ursprungliga innebörd är 'bort från'. Jfr sv *avdöd*, *utdöd*."

Det fisl verbet *ankvista* har tolkats på olika sätt. J visar (1947), att det är en avl av ett substantiv **and-kvist*, av urgerm **and (a)-kwesti*, f, partikelbetonad bildning på *-sti* till det urg verbet **andākweđan* (**-kweþan*), vars partikel var obetonad. Bet var: 'svara, ansvara'. Sbst **and-kvist* har alltså betytt 'ansvar', och betydelsen hos verbet *an(d)kvista* är därmed given. – Nor *forkvista* (*seg på*) 'försäkra, lova', eg: 'förbanna', är enl J avlett av ett sbst **for-kvist*, som i sin tur är en *sti*-avledning till **fra-kweđan* (**-kweþan*), 'förbanna'. J påminner om got *fraqiþan* 'förbanna', feng *forweđan* 'förtala, klandra' m m.

Fvn *ondótrr*, adj, förekommer ett par gånger i poesi och har tydligen betytt ungefär 'förskräcklig, hemsk'. J visar (1948), att det är ett particip

på *-to* till verbet urn **and-ōgan* 'frukta', alltså **anda-ōhta*. Verbet är besläktat med sv dial *aga* 'frukta', got *ōgan*, 'skrämma' fsv *ōghnas*, 'hota'. Adjektivet har alltså urspr inget gemensamt med den stora gruppen på *-ōttr* av **-ubta-*.

De gotiska verben *andbruskan* och *andsitan* (jfr ty *entsetzen*) betydde enl J (1949) eg: 'vika undan', varav 'frukta, ängslas', i nekad sats: 'fästa avseende vid, bry sig om'. Förut hade man trott, att *andbruskan* har betytt 'efterforska' o d. Enl J är verbet – liksom fhty *bursken* 'driva på, egga' – avlett av adj **bursk-* (=fvn *borsker*, 'snabb, rask'). En snabb rörelse har associerats med förskräckelse. Jfr ty *schrecken*, som äldst har betytt 'hoppa'. – En motsvarighet till *andbruskan* har tydligen funnits också i nord språk. Nor dial *andors(k)leg* 'fruktansvärd, förfärlig', är, som J visar, bildat till ett **andborsker* som ryggar tillbaka, 'ängslig', en postverbal partikelkomposition till *and-burskan*, *and-bruskan*. Växling mellan betydelsekategorierna 'rädd' och 'ful, förskräcklig' är vanlig.

Härledningen av fisl *orrusta*, runsv *urusta*, *urista*, m m, 'strid', m m blev klarlagd, då J visade (1950), att ursprungsformen var urn **ur-ristōn-*, f, sekundärbildning till **ur-risti-*, f. Det senare motsvarar got *urrists*, 'uppståndelse', fhty *urrist*, feng *ærist*, dets, också: 'uppstigande'. Ordet är en avledning till verbet **uR-rīsan*, i got *urrisan* 'resa sig, stiga upp' = fhty *irrisan*, feng *arisan*, också: 'stiga upp (i avsikt att handla fientligt)'. Grundbetydelsen har varit 'uppståndelse, bråk, tumult' osv. Därav: 'strid, kamp'. *Orrista* påverkades av typen *þjónusta*; därav *orrusta*.

Den ålderdomliga kamerala termen *urfjäll*, fsv *urfiælder*, m, 'jordområde [av visst slag] i enskild ägo' har tolkats som en sammansättning av partikeln *ur-* och *fiælder*, nära besläktat med lånordet *fält*. J visade (1959), att ordet återgår på urn **uR-felðu-* (möjl i växling med **uR-felþu-*, eller, om *a-*stam, *-ða-*, *-þa-*). Detta var ett verbalnomen till **uR-felðan*, vars huvudled hör till ieur roten **(s)p(h)el-* 'klyva, dela', som också föreligger i sv *ffjöl* 'bräda' (t ex i *bakffjöl*), och i got *spilda*, f '(skriv)tavla', fvn *spjald*, *speld*, 'tavla'. Det väsentliga hos "urfjällen" var dess tydliga avskildhet från byns gemensamma mark.

Fvn *ørkeostr*, m, (rikligt) förråd, tillgång' är bildat till det urn verbet **uR-keosan*, 'utvälja', alltså ursprungligen med betydelsen 'urval'. Samma betydelse, menar J (1971), hade äldst fsv *an(d)koster* '(lantbruks- el byggnads)redskap' o d, sv dialekter *annkost*, bl a 'åkerbruksredskap, körredskap', också 'virke till redskap' m m. Detta är en bildning till urn **and-keosan* 'utvälja'. Bet 'redskap' har alltså utvecklats ur 'det man har möjlighet att välja el har tillgång till'.

I en uppsats 1943 mobiliserade J ett stort germanskt material och klarlade hur den ursprungligen rent konkreta betydelsen hos partikeln *in- (varav sv i-) utvecklades till förstärkningsbetydelse. Bl a kunde J visa hur den fvn typen *íblár* 'blåaktig' hade uppkommit. Huvudavsikten med undersökningen var emellertid att utreda den språkhistoriska bakgrunden till ordet *ídrótt*. Ordet är enl J en *ti*-bildning, urn **indrubti*, till urn **indreugan* 'utföra'. En svårighet med härledningen är *þ* resp *ð* i fsv *íþræt* och fvn *'íðrótt*. J:s förklaring av motsättningen är inte helt omotsäglich.

Den äldre tolkningen av *ídrótt* (av *íð* och **þrótt* har nyligen (1986, -87) försvarats av Alan Crozier, som med goda skäl tillbakavisar J:s teori.

Bland J:s etymologiska uppsatser är det några som faller utanför kategorin verbal partikelkomposition. Ordet *afton* förklarade J i en klassisk undersökning (1943) som sammansättning av *aft-* 'efter' och ett urn ord motsvarande *and* (i *skördeand* osv), alltså urn **aft-anþiǰa* (el *-andiǰa*. *Afton* betyder alltså enl J: '(tiden) efter arbetet (för dagen). – Gårdnamnet *Ánvæga* skrevs under medeltiden *Andweghi*. Elof Hellquist sammanställde namnet med fvn *ǰndvegi* (*andvegi*) 'högsäte', eg 'det fina sätet mittemot värdens högsäte'. J kunde klarlägga den sakliga bakgrunden till gårdnamnet. Detta gavs en gång med utgångspunkt i en nu försvunnen gård på andra sidan en bäck, alltså (gården på) motsatta sidan, (gården) mitt över'. Kommen så långt är J i stånd att ge en helt ny och slående riktig förklaring av orden *í ǰndugi at senda* i eddadikten *Atlakviða*. Stället betyder: 'sända motsatta vägen', dvs 'skita ut' [eller möjligen: 'spy upp'] och avser vad hunnerkonungen Atle förutspås komma att göra med sina söners hjärtan, som han ovetande har ätit. – Ordet *skærskáða* betyder ju 'granska (noga)'. Att ursprunget är det fsv verbet *skaerskota* har man sedan länge förstått, men både den formella och den semologiska utvecklingen har det varit svårt att komma till rätta med. Det fsv ordet betydde nämligen 'hänskjuta till ngn's vittnesbörd, taga (ngn) till vittne' o d. Och *-skota* borde inte bli *-skáða*. Fsv *skærskota*, *skirskota* är avl av *skærskot*, *skirskot*, som i sin tur torde vara bildat till ett verb **skírskjūta* *(*skær-*), av urn **skíraskentan*. Förleden är adjektivet fsv *skír*, *skær*, 'ren, oblandad, oskyldig, fri från anklagelse, äkta, laglig'. J visar, att utvecklingen från 'hänskjuta...' till 'bese, syna' har möjliggjorts genom användning av verbet i uttr som *synt ok skaerskotat* antingen 'företett (för ngn) och hänskjutet till (ngn's vittnesbörd' eller 'granskat (av ngn) och hänskjutet'. *Syna* är här antingen, som i första fallet, avledning av adj *syn* 'synlig, uppenbar', eller, som i andra fallet, avledning av substantivet *syn*, f. *Syna* 'granska' var vanligt i fsv, och detta bör mot medeltidens slut ha medfört, att *synt*

uppfattades som betydande 'granskat'. Detta gjorde i sin tur, att *skærskotat* också fick denna betydelse. Och efterleden associerades med det helt obesläktade *skodbat*. I en handskrift från 1400-talet av stadslagen finner man *skærskodbeth*.

J:s glänsande framgångar som etymolog betingades av flera egenskaper; en av dessa var den omsorg han ägnade åt granskning av de textställen som han byggde sina kombinationer på.

Ett helt annat ämne än ordbildningslära och etymologi behandlades i den bok av J, som följde efter doktorsavhandlingen. Titeln var "*Hava och vara* som tempusbildande hjälpverb i de nordiska språken." Här handlar det alltså om syntax. Inledningsvis ger J sin syn på hur den resultativa konstruktionen med nominalt particip kongruensböjt efter objektet, typen *ek hefi kørna ina konungborna* ordagrant 'jag har den kungafödda utvald', har utvecklats till ett tempus perfektum, typen *ek hefi lengi farit* 'jag har varit i rörelse länge'. I fortsättningen utreder J ytterst ingående förhållandet mellan konstruktionen *bava* (*bafa*) med supinum (t ex *han har kommit*) och konstruktionen *vara* (*vera*) med particip (t ex *han är kommen*). Undersökningen berör dels fornvästnordiskan, dels svenskan genom tiderna. *Vara*-konstruktionen är inte bara resultativ utan kan också vara tempusbetecknande (dock knappast i fvn). Dylig användning är ju regel i tyskan, där de s k mutativa verben alltid bildar sitt perfektum med *sein* (typen *da er gekommen war*). Motsvarande gäller danskans bruk av *være*.

Samspelet mellan de båda konstruktionerna i svenskan upptar bokens hela senare del. I fsv och ä nysvenska fungerade *vara*-konstruktionen också i vårt land som beteckning för perfektum. Dess starka ställning under 1500-talet och större delen av 1600-talet tillskriver J det svenska skriftspråkets "starka beroende av tyskan". Vissa minnen om det (medellåg)tyska inflytandet finns ännu kvar, t ex: *Det är ingen skada skedd; Skett är skett, ty Geschehen ist geschehen*.

En annan och mycket djupt ingripande förändring, som är avhängig av tyskt språkbruk, är det skriftspråkliga bortfallet av *ha* i bisats, typen... *sedan han kommit*. I tyskan kan både *haben* och *sein* utelämnas i bisats, t ex (i bibeln) *da er solchs gesagt* och *da der Jünger viel worden*. Den svenska därpå kalkerade typen *då han kommit* växer fram mot slutet av 1600-talet och är fullt etablerad vid mitten av nästa sekel. – Här efterlyser man en teckning av bakgrunden inom svenskan själv till den tyska förebildens snabba genombrott. Enligt min mening kan det inte råda något tvivel om att detta bottnar i en motsättning mellan en sedan sekler rådande satsledsföljd i talspråket och skriftspråkets konservatism, alltså mellan typen *då han hade*

kommit (talspråk) och *då han kommit hade* (skriftspråk). Genom att *ha, bar, hade* avlägsnades, slapp man den som onaturlig uppfattade ordföljden.

Nysvenska språkförhållanden och utvecklingstendenser behandlade J också i flera uppsatser. Han tecknar (1950) bakgrunden till att "Akademiskt bildade kvinnors förening" ändrade sitt namn till "Kvinnliga akademikers förening". Orsaken var tvåfaldig. Ordet *bildad* betydde inte längre *utbildad*, som vid föreningens stiftande, och kunde nu ge intryck av snobberi. Och betydelsen hos *akademiker* hade från 'ledamot av akademi', 'akademisk lärare' förändrats till 'akademiskt utbildad person, person med akademisk examen', ja t o m 'person som bedriver universitetsstudier'. Här belyste J två av språkets vanligaste företeelser: betydelseinskränkning och betydelseutvidgning.

Elegant kåserande och med ett stort material beskriver J (1953) hur det fsv substantivet *oformagbi* eg: 'en som inte förmår, rättsligt inkapabel person' har utvecklats till adjektivet *övermaga* '(ungdomligt) övermodig eller överlägsen, (dum) dryg'. Bl a skildras bakgrunden till Gustav III:s uttryckssätt i det egenhändiga utkastet till den nya författningen 1772: "Men är Konungen Död och ar(f)fursten Barn och öfvermager, då..." I den tryckta regeringsformen står t o m "... späd och öfvermager..." – I en annan uppsats (1954) behandlar J de partikelsammansatta verb, vilkas partikel än kan vara fäst vid verbet, än stå fri, typerna *bortföra* och *föra bort*, *angå* och *gå an*, *avgå* och *gå av*. Skillnaderna är både stilistiska och semantiska. Stilskillnaden beror på att latininflytandet favoriserade den fasta sammansättningen. Men betydelseskilnaden har rent inhemska orsaker. Tidigare kunde både *anklaga* och *klaga an* användas promiscue, liksom *inbringa* och *bringa in*. J finner att den fasta sammansättningen har stötts av de ända sedan fornsvensk tid förekommande verb som är "retrograda avledning till substantiv", typen *tvädela*, *brännmärka*, *välsigna*, *illvråla*. Till grund för dessa ligger *tvädelsing*, *brännmärkning* osv. – I en artikel i Svenska Dagbladet 1948 rekommenderade J ordet *plast* för det eng-am *plastic*. Till *plast* bildas lätt *plastisk*, *plaster* osv. Det inordnar sig lätt i serien *bas-basisk*, *metall-metallisk* osv. – Nyttiga för bl a svensklärare är de båda uppsatserna "Tendenser i nutida svensk ordbildning" (1958) och "Entwicklungstendenzen im heutigen Schwedisch" (1962). Tyskans kolossala inflytande på det svenska ordförrådet är huvudtemat i "Deutsch-nordischer Lehnwortaustausch" (1968).

Alla dessa uppsatser är omtryckta i den ovan s 197 nämnda sammelvoly men från år 1975.

År 1953 inträffade en händelse, som kom att göra namnet Ture

Johannisson känt för svenska tidningsläsare och radiolyssnare. Han blev anmodad att hjälpa Erik Wellander – författare till klassikern Riktigt svenska – att undersöka de anonyma breven i det s k Helander-målet. Teologie professorn Dick Helander hade 1952 blivit utnämnd till biskop i Strängnäs stift. I efterhand blev han anklagad för att i anonyma brev ha smutskastat en konkurrent och ytterligare en teolog. De båda språkmännens utlåtande – som nog väsentligen var ett verk av J – innebar en förkrossande bevisning mot Helander. I tingsrätten spelade – oväntat för många – utredningen en mycket viktig roll för domslutet. Den sades ”stå på gränsen till fullt bevis”. Den fällande domen mot Helander fastställdes av Svea hovrätt – f ö inte bara en utan två gånger. – Språkutredningen blev emellertid angripen från olika håll, dels av språkforskare som professor Ivar Modéer, dels av andra mer eller mindre insiktsfulla personer, t ex pedagogikprofessorn Wilhelm Sjöstrand. Sporrad av kritiken arbetade Johannisson vidare med språkutredningen, och 1973 – alltså 20 år efter affärens uppsegling – kom den väldiga volymen ”Ett språkligt signalement” (540 sidor och en bilaga). Sitt bevismaterial indelar J i ”särskiljande kriterier” och ”Utpekande eller identifierande kriterier”(”individualismer”). Till den förra kategorien hör valet av ord, där två eller flera synonymer står till buds och där ett val måste träffas, t ex *ej, icke, inte; ha, hava; mera, mer; även, också, ock*.

Individualismer är mera ovanliga eller t o m unika uttrycksätt och språkdrag, t ex *utan sak* ’utan orsak’.

Gång på gång kan J visa, att invändningar mot den tidigare bevisföringen har berott på, att kritikerna – felaktigt – inte har tilltrött Helander att kunna uttrycka sig som författaren till de anonyma breven. *Resa in till Stockholm* kan enligt Ivar Modéer ingen uppsaliensare skriva. Men Helander har bevisligen gjort det. I en brevversion sägs, att Helander är ”sysselsatt med en undersökning av psalmsångens uppkomst.” En bedömare av affären skrev: ”De brev som innehålla sådana valhäntheter kan den dåvarande professorn inte ha skrivit”. Men J påvisar, att just så har Helander uttryckt sig i skrift – f ö mer än en gång. Mycket omskrivet på sin tid var förekomsten i det anonyma brevmaterialet av uppgiften, att Helander skulle vara ”professor i praktisk teologi och kyrkorätt”. Flera debattörer, bl a Helander själv, betecknade det som omöjligt, att en professor i ”praktisk teologi” skulle kunna formulera sig så. Men J kunde hänvisa till ett brev till regeringen, där Helander indirekt omnämner sig själv som ”professor i kyrkorätt”. På punkt efter punkt kunde J alltså tillbakavisa den delvis hårt formulerade kritiken mot hans och Erik

Wellanders språkutredning. Av alla insiktsfulla bedömare mottogs J:s verk med respekt och bifall. Den karakteriserades som "sista ordet i Helanderhärvan".

Säkert hade J haft många dystra dagar, då såar av kritik, delvis också rent ovet, östes över honom. Så mycket större måste tillfredsställelsen ha varit över slutet på historien. Men för framtiden är nog bokens största värde den väldiga mängden av uppgifter om det svenska språkbruket under decennierna kring 1900-talets mitt.

Till sist några personalia. Ture Johannisson var född i Sundsvall 1903, disputerade i Lund 1939, blev omedelbart docent och utnämndes till professor i nordiska språk i Göteborg 1945.

1914-1991

Åke Ståhlbrandt

Av Ernst Herslow

Direktör Åke Ståhlbrandt föddes i Malmö den 14 mars 1914. Hans föräldrar var direktör Hilding Ståhlbrandt – chef för Trelleborgs Gummifabriks AB 1939–49 – och hans maka Ester Larsson. Efter anställning vid AB Herbert Dieden & Co 1934–37 studerade han vid Handelshögskolan i Stockholm och diplomerades därifrån 1937. Samma år anställdes han i Esselte AB, där han var försäljningschef 1939–43. Sistnämnda år utsågs han till direktörsassistent i Trelleborgs Gummifabriks AB och blev efter faderns hastiga bortgång 1949 utnämnd till verkställande direktör där. I denna befattning kvarstod han till 1976, då han utsågs till ordförande i bolaget.

Från 1965 till 1976 var han därjämte verkställande direktör för Trelleborgs systerbolag Tre Torn AB.

När disponenten Henry Dunker – den dåvarande majoritetsägaren och styrelseordföranden i Trelleborg AB som bolaget numera heter – utsåg den endast 35-åriga Åke Ståhlbrandt till chef fick denne ett stort pund att förvalta. Med kraft och beslutsamhet grep han sig verket an. Trelleborgsbolaget hade i motsats till de flesta av sina europeiska konkurrenter en intakt produktionsapparat vid andra världskrigets slut. Visserligen var råvaruförsörjningen stundtals besvärlig, men företaget utvecklades synnerligen gynnsamt under 50- och 60-talen. Den svenska industrins efterhand försämrade konkurrenskraft gjorde sig dock påmind under 70-talet, då bolaget hade ett par svåra år, men Ståhlbrandt fick också uppleva den lysande återhämtningen under 80-talet – delvis dock på grund av annan inriktning än gummiproduktion.

Under sin cheftid i Trelleborg genomförde Åke Ståhlbrandt flera viktiga utlandssatsningar. Främst bör nämnas startandet av en stor fabriksenhet för industrigummi i Holland. För sina betydande insatser härvidlag utsågs han till hedersmedborgare i staden Hoogezand.

Trelleborg hade sedan gammalt haft en betydande produktion av

gummidäck till bilindustrin. Återuppbyggnaden av de europeiska däckfabrikerna i kombination med försämrad svensk konkurrenskraft medförde – trots betydande rationaliseringsåtgärder i Trelleborg – ökande svårigheter för bolaget. Med hjälp av goda medarbetare genomförde Ståhlbrandt – icke utan förvåning i omvärlden – därför den betydelsefulla strukturrationalisering varigenom bildäcksproduktionen avvecklades och ersattes med en kraftfull inriktning på industrigummi. Denna omställning var väsentlig; utan densamma torde bolagets möjligheter att överleva som gummiföretag varit små.

Till följd av sitt gedigna industrikunnande blev Ståhlbrandt invald i flera av näringslivets organisationer. Arbetsgivareföreningen, Industriförbundet, Exportföreningen och Skånes Handelskammare hade i honom en mångårig och intresserad styrelseledamot. Särskilt Exportföreningen och dess verksamhet låg honom varmt om hjärtat. Han var därjämte mångårig styrelseledamot i Skandinaviska Enskilda Banken.

Henry Dunker avled barnlös 1962. I sitt testamente hade han förordnat, att hans samlade förmögenhet – bl a aktiemajoriteten i Trelleborg – skulle tillfalla olika stiftelser och fonder. Åke Ståhlbrandt var en av de sex personer, som enligt testamentet skulle ingå i stiftelsernas första styrelser. I dessa stiftelser verkade Ståhlbrandt till 1988, under de sista sex åren som ordförande. Hans långa vänskap med Henry Dunker och hans ingående kännedom om dennes åsikter var till stor nytta vid förverkligandet av testamentets intentioner.

Även om Åke Ståhlbrandt stundom kunde vara hård i förhandlingar, var han till sitt väsen vänlig och godlynt. Han trivdes i goda vänners lag, där han ofta underhöll med uppsluppna skildringar från Trelleborgsbolagets skiftande historia.

Åke Ståhlbrandt var aktivt verksam i Trelleborg i 33 år och styrelseordförande i ytterligare 11. Han arbetade intensivt i och för bolaget, han levde för bolaget och han älskade bolaget. Han var Mr Trelleborg som han stundom kallades. Men han var också en betydande representant för sin generations avantgarde inom svensk industri.

Curt Weibull

Av Sven A Nilsson

En av förgrundsgestalterna i svensk och nordisk historievetenskap, Curt Weibull, avled i Göteborg den 10 november 1991. Liksom sin äldre broder Lauritz hörde han till Societetens grundare. Även hans hustru Mary kom att ingå i den som stiftande ledamot.

Några månader före sin bortgång hade Curt Weibull fyllt 105 år men då måst begränsa den sedvanliga mottagningen. Jag minns 100-årsdagen, då han stod rak och ståtlig och tog emot gratulanter och deputationer och fann ord lämpade för alla. På kvällen höll han middag och talade även då. I något av dessa sammanhang sade han sig vilja leva några år till så att han kunde få uppleva tvåhundraårsminnet av den franska revolutionen. Också därför att hans farfar föddes det året.

Som redan härav framgår, gick i Curt Weibulls fall liv och traditioner långt tillbaka. Släkten var dansk och hade på 1600-talet flyttat över till Skåne. Hans nyssnämnde farfar, Nils Jacob Weibull, var postmästare i Landskrona och hade i dess närhet grundat egendomen Weibullsholm. Bland hans ättlingar ingår kända skånska växtförädlare och företagare. En yngre son var Martin Weibull, historieprofessor och framträdande gestalt i det senare 1800-talets Lund, en vältalare och lysande stilist. Hans huvudområde var svensk stormaktstid, men han var också ivrig skandinav och ville i Skånes historia söka föreningsbandet mellan svenskt och danskt. Med denna inställning och därtill liberal kom han att stå vid sidan av de nationella strömningar, som allt mer börjat prägla den svenska historiker-världen och fick ytterligare näring av unionskonflikterna och brottet 1905. Men då var Martin Weibull borta, han dog plötsligt och oväntat 1902.

Dödsfallet var ett hårt slag för familjen, där Lauritz var äldst och Curt yngst bland barnen. Deras gamla hem låg vid Gråbrödersgatan i det centrala Lund med en vidsträckt utsikt över Sundet och slätten. Martin och hans maka hade emellertid senare förvärvat ännu ett hus, vid Adelgatan –

1886-1991

det som nu ingår i Kulturen – och dit flyttade familjen allt efter som lägenheter där blev lediga.

Martin Weibulls efterträdare blev Sam Clason, som Lauritz hälsat välkommen till Lund; de hade blivit vänner när båda tjänstgjorde på Riksarkivet. Men, som Birgitta Odén visat, Clasons tid i Lund kom att innebära ett brott med nästan allt det Martin Weibull hade stått för. Clason talade för fosterländsk vetenskap, och med skandinavismen var det slut. 1906 ville studentkåren inte längre anordna ”Nordisk fest till fädrens minne”, vilket bl a ledde till att Torgny Segerstedt avgick som ordförande och ersattes med Fredrik Böök. Och att festen förvandlades till en fosterländsk samling, där Clason föredrog sin dikt ”Varer svenske”. Medan Lauritz Weibull å sin sida ordnade en nordisk sammankomst, som endast fåtaligt besöktes av de akademiska lärarna. Inför Clason gjorde han i ett senare brev en markering: han skrev att damerna inte tyckte om honom, ”de anse sig alla för citoyennes”.

Dessa episoder och stämningar säger något om den akademiska miljö, där Curt Weibull blev forskare. Också om den särställning som hans familj kom att inta genom sin vidhållna radikalt liberala skandinavism. Hans huvudlärare var formellt Sam Clason, inför vilken han 1908 redovisar sina forskningar om folkundervisningen i Skåne och något senare sitt arbete med de lübska pundtullböckerna, som han börjat excerpera tillsammans med brodern Lauritz. Folkundervisningen togs upp även på ett seminarium för Arthur Stille, som 1908 fått den nyinrättade andra historieprofessuren. Vilket av ämnena han tänkt fortsätta med kan vara ovist.

Uppslaget till den avhandling som blev kom i varje fall från Lauritz Weibull, som sedan 1903 var landsarkivarie i Lund. Vid ett samtal 1909 föreslog han att Curt tillsvidare skulle lämna sina Lübeckstudier och i stället ta upp problemen kring Saxos skildring av ärkebiskopsvalet i Lund 1177. Han följde rådet och hans undersökning vidgades snart till att gälla Saxos verk överhuvud. Den verkliga handledaren blev brodern Lauritz. Om deras samarbete berättar han i en uppsats 1972 om ”Den källkritiska metodens genombrott i nordisk medeltidsforskning”.

Det vetenskapliga samarbete som min bror och jag inledde varade i 50 år till hans bortgång 1960. Vi diskuterade alla historiska problem, som vi skrev om, ibland pro et contra. Vi skilde i vår produktion inte skarpt mellan mitt och ditt. Så har t ex första kapitlet i min Saxoavhandling rönt inflytande från Lauritz Weibull och på samma sätt dennes ”Svolderslaget” från mig. Samarbetet blev fruktbringande, inte minst på grund av vår av naturen något olika läggning. De första resultaten av detta samarbete förelåg samtidigt. År 1911 kom Kritiska undersökningar; samma år var jag färdig med min licentiatavhandling. Den omfattade de sista kapitlen i min senare publicerade gradualavhandling om Saxo.

Uppgifterna är sena, men de bekräftas vad det nära samarbetet beträffar av samtida vittnesbörd. En del av det har jag själv kunna följa från min dåvarande lundahorisont. Som följd härav måste man vid varje försök att teckna den enes insatser vara på det klara med den komplikation som detta samarbete utgör, den som man går runt genom att tala om "bröderna Weibull". Samtidigt också vara på det klara med riktigheten av den markering som Curt Weibull gör, när han med någon underdrift talar om deras "något olika läggning". Den framträder alltifrån början. För Lauritz Weibull tog det lång tid innan han efter faderns död fann sig själv och sin egenart som forskare och historisk författare. Den unge Curt Weibull är med en gång färdig, också när han framställer; hans stil är klar och åskådlig och polemiskt dräpande. Om honom kan omöjligen sägas det som Erik Lönnroth konstaterar, när han om Lauritz Weibulls tidiga produktion skriver, att den "mötts av igenkännandets svala välvilja från de ledande i facket". Det finns snarare skäl att mera ingående än hittills skett pröva frågan om hans egen betydelse för det "kritiska genombrottet" (för detta talar bl a några av hans brev till Rolf Torstendahl som jag fått ta del av).

De arbeten som Curt Weibull talar om är Lauritz Weibulls "Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000", från 1911, och hans egen doktorsavhandling "Saxo. Kritiska undersökningar i Danmarks historia från Sven Estridsens död till Knut VI", från 1915. Tillsammans med anslutande uppsatser och stridsskrifter kom de att innebära vad som brukar kallas det kritiska genombrottet i svensk och även nordisk historieforskning. Det var inte bara, som vanligen säges, en fråga om källkritik – en sådan ansåg sig de flesta använda – utan om det obönhörliga kravet på säkra fakta, som aldrig fick ersättas av sannolikheter och hypoteser, och de därmed förknippade bestämda reglerna för historiska slutsatser och historisk konstruktion. Bröderna Weibull stod här i full överensstämmelse med tidens metodutvecklare, Ernst Bernheim samt Charles Langlois och Charles Seignobos. De hade också, påpekar Rolf Torstendahl, övergivit den idealistiska kunskapsteorin och omfattade en rent empiristisk sådan – med positivistiska förtecken.

Sina internationella kontakter till trots vann de dock ingen nämnvärd förståelse bland tongivande nordiska forskare på de områden deras arbeten gällde. Vid sekelskiftet hade man – Birgitta Odén visar det – vänt tillbaka till sagalitteraturen som bevarare av en tradition, i vilken man gärna ville tänka sig en historisk kärna. Man vände sig därför med all makt mot de rigida weibullska kraven och mot deras konsekvenser för de källfattiga århundradenas historia. Alla var dock inte emot; i Danmark stod två

framträdande medeltidshistoriker, Kristian Erslev och Erik Arup, i huvudsak på samma linje och i Sverige Arthur Stille, som här skiljer sig från sina vänner och meningsfränder inom Uppsalaskolan.

Det Curt Weibull tog upp i sin avhandling var den tidigare huvudkällan till Danmarks äldre historia, Saxos berömda *Gesta Danorum*. Ur den hade man ständigt öst, när man skulle behandla den äldre medeltiden, desto mer som Saxo skrev om den stora tiden, om Valdemarerna och deras föregångare. Man ansåg att han byggde på traditioner från ärkebiskop Absalon och dennes släkt och var väl informerad om de händelser han skildrade. Curt Weibull ger oss en annan Saxo, den litterärt medvetne och med flera olika källor arbetande. Appliceras de källkritiska metoderna visar sig Saxo ha använt en rad skriftliga källor, både nu bevarade och den stora rikshistoria, som kan rekonstrueras genom jämförelse mellan Saxo och *Knytlingasagan*, en källa som alltså legat till grund för båda. Och som genom sin existens förbjuder att som förut styrka uppgifter hos Saxo med motsvarande i *Knytlingasagan*.

Saxo har även utnyttjat den danska helgonlitteraturen, främst legenderna om Knut den Helige och Knut Lavard. I sin analys av dem kan Curt Weibull med stöd av den nya tyska och franska speciallitteraturen klarlägga deras hagiografiska schema med dess augustinskt präglade världsuppfattning. Men han visar också hur suveränt Saxo handskas med detta och sitt övriga stoff. Han tar vad som låter sig foga in i hans helhetssyn och omformar eller utesluter annat och lyckas på så vis lotsa sina hjältar, Valdemar den Store och Absalon, undan den oförmånliga bedömning som andra källor hade kunnat ge.

Denna syn på krönikörens förmåga att skapa och inte enbart återge finns redan i Lauritz Weibulls *Kritiska undersökningar*, där som nyss framgått Curt Weibull medverkat. Det är den han nu för vidare och lyfter fram även när han i sin stridsskrift "*Saxoforskning*", från 1918, markerar Saxos betydelse som "sin samtids kanske störste historieskrivare". Han framhåller också hans betydelse i ett annat hänseende, för den kunskap han kan ge om tidens föreställningsvärld.

Curt Weibulls Saxo är ett lysande verk, präglat av sin författares klarhet och kraft och spelande ironi. Dess betydelse insågs redan i samtiden, även om visst inte alla, i varje fall inte hans danske kritiker Knud Fabricius, förstod räckvidden av hans metodiska landvinningar. Ett av resultaten blev att dansk 1100-talshistoria måste skrivas om, vartill också bidrog Lauritz Weibulls vidareutveckling av problematiken i "*Nekrologierna från Lund, Roskildekrönikan och Saxo*", från 1928. Som ännu en följd har vi att se den

rad viktiga källstudier, som inleddes med denna Lauritz Weibulls uppsats och fortsattes i de stora undersökningar som genomfördes av Ingvar Andersson, Sture Bolin och Gunnar Westin.

Efter sin disputation utsågs Curt Weibull 1915 till docent i historia och har som sådan eller professorsvikarie fungerat även som akademisk lärare. Den tiden kunde man – kanske mer än nu – vid behov ta ganska så lätt på sin undervisning. Särskilt föreläsningarna kunde av båda parter upplevas som inte alltid angelägna. För Curt Weibull var det, efter vad jag kunnat inhämta, alldeles tvärtom. Han var klart intresserad av den vetenskapliga kommunikation som akademisk undervisning innebar och har drivit denna med stor skicklighet; även de högre seminarier som han ledde under 1920-talet. Där gick bl a Ingvar Andersson och Sture Bolin, och den senare har vid flera tillfällen talat om hans förmåga som vetenskaplig lärare och allmänna lättsamhet jämfört med hans äldre broder Lauritz, som då ännu kunde upplevas som kantig och besvärlig.

Curt Weibull var också en känd gestalt i den tidens Lund. Han hörde till den peripatetiska skolan och har i Historiska föreningen berättat om en av sina vandringar. Det var när han och Fredrik Lagerroth och några till gick runt i Lund en sen kväll och "Figge" som vanligt talade om frihetstiden. Förmodligen har Curt fått in ett och annat ord om Saxo. Men historien slutar med att en arg individ slår upp ett fönster och skriker åt dem att "sluta upp med den där förbannade frihetstiden, så att vi andra kan få sova".

Curt Weibulls fortsatta forskning kom att gälla de nordiska rikenas tillblivelse och den roll som den internationella handeln spelat i detta sammanhang. Publikationerna inleddes 1917 med uppsatsen "Den äldsta gränsläggningen mellan Sverige och Danmark" och fullföljdes i "Om det svenska och det danska rikets uppkomst" samt "Sverige och dess nordiska grannmakter under den tidigare medeltiden", båda från 1921. Den forntida bakgrunden och de inhemska resursernas betydelse för utvecklingen tecknas i "Sveriges och Danmarks äldsta historia", 1922. Samma år kom den mera fristående studien "Lübeck och Skånemarknaden", som bygger på de nyss nämnda forskningarna och klarlägger den viktiga handeln på Skånemarknaden.

Genomgående i dessa undersökningar är Curt Weibulls strävan till syntes; han vill se nordiska förhållanden i ett helhetsperspektiv och till nordiska och icke nordiska källor föga även den kunskap som myntfynd och handelsuppgifter ger. I sin rekonstruktion av skeendet har han då också sökt belägga ytterligare fakta utöver de redan kända, ibland dock med

tveksam rätt. – Riksbildningen är enligt hans mening sen. För Sveriges del utgår han från den dåtida diskussionen om svear och götar, aktuell även nu fast på annat sätt. Då gällde det tiden när svearna tog makten över götarna, dvs över Västergötland. Det sker enligt Weibulls mening först på 1000-talet, när myntströmmen från öster avtar och handelsvägarna läggs om. Sveriges intressen och aktiviteter riktas nu västerut med konsekvenser även för de andra nordiska rikena. Det är ett intressant perspektiv som dras upp.

Som jag redan antytt fortsätter diskussionen, fast frågorna nu ställs på annat sätt. Utgångspunkten tas dock vanligen i Curt Weibulls ståndpunkter, som han för övrigt ofta själv byggt ut i senare uppsatser (jfr *Scandia* 1977 och 1984).

Birgitta Odén, vars undersökning om Lauritz Weibull jag återopat, citerar i den ett brev från honom till Erik Arup, där han misströstar om sin akademiska framtid. Men han säger sig vara förvissad om att det vid nästa ledighet ”skall finnas en vida mer kompetent person att tillgå”. Det är sin broder Curt han avser. Brevet skrevs i början av 1916. Samma år uppstod en oväntad vakans genom att Sam Clason blev riksarkivarie. Den gav – efter en våldsam befordringsstrid – Lauritz Weibull 1919 den professur han inte vågat hoppas på. Nya oväntade vakanser inträffade sedan i Uppsala och Lund 1921 och 1922 genom Nils Edéns övergång till landshövdingeposten och Arthur Stilles död. Curt Weibull sökte båda tjänsterna men hade ingen framgång; den i Uppsala gick 1923 till Georg Wittrock och den i Lund 1925 till Gottfrid Carlsson. Samma år dog emellertid riksarkivariern Clason, till vars efterträdare 1926 utsågs historieprofessorn i Göteborg, Helge Almquist. Det gav Curt Weibull ännu en möjlighet. Sakkunniga i Göteborg var Ludvig Stavenow, Helge Almquist och Gottfrid Carlsson. Stavenow gav Curt Weibull något försteg framför Nils Ahnlund, medan Almquist satte denne främst. Carlsson jämställde dem vetenskapligt men gav Curt Weibull försteget under återopande av hans undervisningsmeriter. Curt Weibulls övervikt var alltså knapp. Men han fick professuren 1927, vartill också torde ha bidragit hans lovordade provföreläsningar.

Det var alltså en serie tillfälligheter som förde bröderna Weibull till deras professurer och gav dem möjlighet att till sig knyta elever. Ur dessa grupperingar uppstod sedan vad som började kallas den weibullska skolan. Sitt organ fick den i den tidskrift, *Scandia*, som Lauritz Weibull grundade 1928 och redigerade i samarbete med sin broder och med ännu en närstående forskare, Erik Arup i Köpenhamn. Även skola och tidskrift var således avhängiga av de många, delvis oväntade professorskonkurrenserna och deras på intet sätt förutsägbara lösningar.

Med Curt Weibulls flyttning till Göteborg 1927 börjar ett nytt skede i hans liv. Elever och snart hopade uppdrag fyllde allt mer av hans tid. Men han fortsatte med sin forskning. Den kom till en början att gälla ämnen som varit aktuella under lundatiden. Så är fallet med arbetena om Kristina, som redan Martin Weibull sysslat med men där han endast hunnit publicera förberedande studier. Han hade också samlat excerpter, till vilka både Curt och Lauritz Weibull fogat ytterligare stoff från franska och italienska arkiv.

Materialets tillkomst illustrerar den familjebakgrund som ofta finns till bröderna Weibulls skrifter. Men arbetena som sådana är klart präglade av Curt Weibull själv. Det första, "Drottning Christinas övergång till katolicismen", publicerades i Scandias första årgång 1928. 1931 och 1936 kom monografierna "Drottning Christina" samt "Drottning Christina och Monaldesco". Det rör sig om politiska skeenden i aktörsperspektiv; framställningen är stramt elegant och tar de dramatiska momenten väl till vara. Som man kan vänta röjer Curt Weibull effektivt undan hela den härva av gammalt skvaller och tendentiösa uppgifter, som omgett Kristina och fått ingå i förklaringarna till hennes konversion och till avrättningen av Monaldesco. Han söker sedan klarlägga huvudlinjerna i hennes politik, hennes strävan att mot de ledande råds-kretsarna hävda kungamak-tens intressen och hennes väg till katolicismen och tronavsägelsen.

Det intressanta är det sätt på vilket han genomför sin tolkning av Kristinas agerande. Han markerar hennes bakgrund i tidens föreställningsvärld och den roll hennes uppfostran och utbildning kan ha spelat. Men det skeende han säkrar genom sin kritiska prövning tolkas utifrån ett underförstått antagande om en logisk rationalitet i hennes handlande, ett antagande som inte lämnar utrymme för andra, rent personliga hänsyn. Jag följer här Rolf Torstendahls analys (Minimikrav och optimumnormer i svensk historieforskning 1920–60), där han också gör en belysande jämförelse med Ingvar Andersson, som i sin biografi över Erik XIV ger mer av "hermeneutiskt orienterad förståelse".

Till Kristinaarbetena kan läggas det 1933 publicerade föredraget "Gustav II Adolf", där på samma sätt händelseutvecklingen får visa intentionerna: att bit för bit foga samman ett svenskt Östersjövälde.

Curt Weibulls Kristinauppfattning blev inte oemotsagd. Gemensamt för hans kritiker är att de inte ville se tronavsägelsen betingad av Kristinas konversion utan av andra personliga skäl. Till kritikerna hör Sven Stolpe, som i flera arbeten tecknar en annan bild av drottningen, av både hennes egenart och det slags katolicism, till vilken hon konverterade. Han bygger

dlå på en fransk litteraturforskare, René Pintard, som i en undersökning av libertinismen ägnat stor uppmärksamhet åt Kristina. Det var dessa senare arbeten som fick Curt Weibull att gå in i debatten. I en lång Scandiaartikel 1962 vände han sig med skärpa mot sina kritiker och påtalar även Pintards monumentala okunnighet om svenska förhållanden och hans aningslösa utnyttjande av den mot Kristina tendentiösa pamflettlitteraturen. Huvuddelen av uppsatsen ägnas hennes långa vistelse i Antwerpen och Bryssel och de politiska förvecklingar som ligger bakom den ryktesflora hon då omgavs av. Om Curt Weibull alla gånger träffat rätt i sina idéhistoriska bestämningar må vara osagt; i kritiken är det inte svårt att följa honom.

Under Göteborgstiden kommer också en rad uppsatser, där myter och härskande uppfattningar prövas och en ny bild tecknas. De utgår från föreläsningar och har bevarat deras dramatiska form. Hit hör de senare tryckta provföreläsningarna "Bismarcks fall" (1934) och "Wallensteins död" (1938) samt de likaledes mycket uppmärksammade "Tåget över Bält" (1949) och "Die Auswanderung der Goten aus Schweden" (1958). Några av dem ingår också i samlingsvolymen "Händelser och utvecklingslinjer", från 1949, som även innehåller uppsatser av annan karaktär.

En av dem är en högtidsföreläsning vid högskolans 50-årsjubileum 1941 över "Enhetstanken i Norden". Den är präglad av sin tillkomsttid och har även på annat sätt en personlig accent. Det är när Curt Weibull till sist kommer in på 1800-talets ofta förkättrade skandinavism. Han finner kritiken och domen orättfärdiga. Skandinavismens ovanskliga förtjänst var, säger han, att den gjorde slut på arvfjendskapen och "lade en fast grund för samarbete mellan Nordens riken, ett samarbete, som under de senast gångna decennierna burit många och rika frukter". Det han har i tankarna är tydligen också faderns, Martin Weibulls, strävanden, misskända under tiden närmast efter hans, men senare väckta till nytt liv.

Curt Weibulls aktiva professorstid omfattar åren 1927–53. Som omvittnat är, var han en uppburen lärare. Metodutbildningen har tydligen förlagts till de lägre seminarierna; de skulle som han uttryckte det "bringa de studerande till mera praktisk förståelse för den moderna källkritikens grundsatser" (Odén, Forskarutbildningens förändringar 1890–1975). Sin främsta insats gjorde han som forskningsledare. Som sådan var han pluralist, med avhandlingsämnen spridda över både perioder och områden. Möjligen iakttar man en viss anhopning till tiden för Krimkriget och skandinavismen med Sven Erikssons, Åke Holmbergs och Hans Lennart Lundhs avhandlingar. Men också medeltiden är väl företrädd med upp-

märksammade arbeten av Erik Lönnroth (1934) och Gunnar Olsson (1947), båda liksom Åke Holmberg senare professorer. Erik Lönnroth blev Curt Weibulls efterträdare och har redan på 1930-talet medverkat vid seminarierna och tidvis lett dem som vikarie.

Avhandlingarna från Curt Weibulls seminarium har det gemensamt att de är påfallande välskrivna med framställningen upplagd så att resultaten kommer fullt till sin rätt. Så skrev Curt Weibull själv och en del av hans elever helt visst av sig själva. Men det var också så Curt Weibull brukade lägga sina avhandlingsventileringar; det berättar bl a Åke Holmberg. Kritiken var ofta hård och inriktad på att säkerställa resultaten och bygga upp en framställning effektivare än den som förelåg. Detta måste ha krävt en förmåga att även övertyga och stimulera, en förmåga som Curt Weibull uppenbart var i besittning av.

Inte bara elever tog Curt Weibull i anspråk. Efter några år kom han in i högskolans förvaltning och var 1936–46 dess rektor. Den var då ännu en privat högskola med sedan gammalt goda förbindelser med det göteborgska näringslivet. Han höll dem vid makt och var bl a ett antal år styrelseordförande i Svenska Lloyd och kunde genom sina kontakter skaffa stora bidrag till högskolans drift. Han kom också in i ledningen för olika kulturfonder och blev efter sitt rektorat ordförande i styrelserna för Göteborgs stadsbibliotek och Göteborgs museum.

Uppdragen var alltså många och blev inte mindre krävande, om man som Curt Weibull ville åstadkomma något med dem. För högskolan har han tydligen varit en mycket effektiv rektor och han drev under kriget en klart antinazistisk linje. Den tog sig också uttryck i det aktiva stöd som lämnades de många som då tog sin tillflykt till Sverige. Erkännandet kom efter kriget i de hedersdoktorat han erhöll, i Oslo och Aarhus 1946 och i Köpenhamn 1965.

Sin för högskolan kanske främsta insats gjorde han emellertid som medlem av den kommitté som tillsattes 1946 för att utreda inrättandet av en medicinsk högskola i Göteborg. Han har tydligen tidigt sett möjligheten att av de båda högskolorna skapa ett statligt universitet med ett sådants resurser. Han lyckades också – genom sin förmåga att övertyga och avvakta rätta ögonblick – att till sist driva sin plan igenom. 1954 var universitetet verklighet, och redan 1953 hade han av den nya medicinska fakulteten kallats till hedersdoktor. 1991 firade universitetet 100-årsminnet av högskolans tillkomst och hyllade då Curt Weibull för hans insatser. Själv hade han utformat en skrift om högskolans omvandling. Som en av hans minnestecknare, Åke Holmberg, uttrycker det, torde man få ”leta i

världslitteraturen, också i den vetenskapliga, för att finna texter av en 105-åring hand”.

Sin professur lämnade Curt Weibull 1953 och snart också de många uppdragen, det sista 1960. Efter sin hustrus bortgång 1968 blev han ensam i hemmet vid Skånegatan, med familjen dock i närheten och vänner och elever som gärna sökte upp honom. Arbetslös var han inte. De bibliografier, som gavs ut till 90- och 100-årsdagarna visar hur otroligt mycket han publicerat även som pensionär; enbart tillägget till 100-årsdagen upptar 12 nya nummer. Det mesta gäller ämnen som han eller Lauritz Weibull tidigare behandlat; en del av detta har berörts i det föregående. Uppsatserna är ofta föranledda av nya inlägg i de gamla frågorna, inte sällan kritiska. Inläggen vittnar om ett kanske naturligt behov av frigörelse från de weibullska synsätten, ibland också om en viss irritation över att Curt Weibull inte höll tyst. Det gjorde han nämligen inte; tvärtom, han gav sig med glädje in i striden på nytt. Och behovet fanns, behovet att än en gång erinra om de kritiska kraven och om deras konsekvenser för de frågor det gällde.

För en elev till Lauritz Weibull är det lätt att se det för bröderna Weibull gemensamma, lätt också att på nytt uppleva de starka intryck som deras skrifter och förkunnelse en gång gav. Båda var de särpräglade personligheter. I Curt Weibulls fall framträdde klart den intensitet och viljestyrka, som i sin mån förklarar hans i jämförelse med brodern större förmåga att i akademiska och andra församlingar driva sin linje igenom. Men där fanns mycket annat: hans suveräna framtoning, de snabba replikerna, den glada respektlösheten, allt detta som gjorde mötena med honom till upplevelser och nu står levande fram i minnet.

Vetenskaps societeten i Lund 1990

Bortgångna hedersledamöter

Montelius, Gustaf Oscar Augustin, riksantikvarie, f. 9/9 1843, † 4/11 1921.
Thomsen, Vilhelm Ludvig Peter, excellens, professor, f. 25/1 1842, † 13/5 1927.
Tegnér, Esaias Henrik Vilhelm, professor, f. 13/1 1843, † 21/11 1928.
v. Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich, excellens, professor, f. 22/12 1848, † 25/9 1931.
Müller, Sophus Otto, museumsdirektör, f. 24/5 1846, † 24/2 1934.
Kock, Karl Axel Lichnowsky, professor, f. 2/3 1851, † 18/3 1935.
Meillet, Paul Jules Antoine, professor, f. 11/11 1866, † 21/9 1936.
Evans, Sir Arthur John, professor, f. 8/7 1851, † 11/7 1941.
Wölfflin, Heinrich, professor, f. 21/6 1864, † 19/7 1945.
Hirn, Yrjö, professor, f. 7/12 1870, † 23/2 1942.
Croce, Benedetto, senator, f. 25/2 1866, † 20/11 1952.
Heckscher, Eli Filip, professor, f. 24/11 1879, † 23/12 1952.
Löfstedt, Haimon Einar Harald, professor, f.d. praeses, f. 15/6 1880, † 10/6 1955.
Weibull, Lauritz Ulrik Absalon, professor, f.d. praeses, f. 2/4 1873, † 2/12 1960.
Ekwall, Bror Oskar Eilert, professor, f. 8/1 1877, † 23/11 1964.
Josephson, Ragnar, professor, f.d. praeses, f. 8/3 1893, † 27/3 1966.
Nilsson, Nils Martin Persson, professor, f. 12/7 1874, † 7/4 1967.
Werin, Algot Gustaf, professor, Lund, f. 19/10 1892, † 2/12 1975.
Gjerstad, Erik Einar, professor, Lund, f. 30/10 1897, † 8/1 1988.

Hedersledamöter

Lönnroth, Nils Erik Magnus, professor, Göteborg, f. 1/8 1910, 70.
Febrman, Carl Abraham Daniel, professor, Lund, f. 3/2 1915, 90.

Styrelse

Praeses: *Bengt Hansson* (1988).

Sekreterare: *Anders Grönvall* (1983).

Skattmästare: *Göran Palm* (1985).

Medlemmar: *Göran Bexell* (1989), *Gösta Bruce* (1988), *Birgitta Hårdh* (1985), *Eric Rasmusson* (1985), *Per Rydén* (1986), *Marianne Thormählen* (1984).

Suppleanter: *Orvar Löfgren* (1988), *Göran Melander* (1988), *Christer Platzack* (1987).

Valnämnd

Ordförande: Societetens Praeses.

Medlemmar: *Thure-Gabriel Gyllenkrok* (1982), *Birger Bergh* (1985), *Sten Åke Nilsson* (1985), *Kjell-Åke Modéer* (1984), *Kristian Gerner* (1986), *Tryggve Mettinger* (1986).

Vetenskaps societeten i Lund

Granskningsnämnd

Ordförande: Societetens Sekreterare.

Medlemmar: *Göran Hermerén* (1980), *Sten Skansjö* (1989), *Birger Bergh* (1985),
Anders Palm (1986).

Redaktionskommitté för Skånsk senmedeltid och renässans

Ordförande: Societetens Praeses.

Sekreterare: *Göte Paulsson*.

Medlemmar: *Erik Cinthio*, *Axel Roos*, *Oscar Reutersvärd*, *Nils Lewan*, *Eva Österberg*,
Bengt Pamp.

Revisorer

Olof Nordström (1965), *Gunnar Törnqvist* (1984).

Suppleanter: *Hans Regnell* (1966), *Bo Westerhult* (1984).

Bortgångna stiftande ledamöter

v. Hallwyl, Walter, greve, f. 26/1 1839, † 27/2 1921.

Edstrand, Reinhold Theodor Werner, direktör, f. 15/6 1882, † 25/11 1923.

Swartz, Carl Johan Gustaf, universitetskansler, f. 5/6 1858, † 6/11 1926.

Petrén, Karl Anders, professor, f. 2/12 1868, † 16/10 1927.

Wachtmeister, Axel Wilhelm, greve, kammarherre, f. 16/7 1869, † 24/8 1929.

Engeström, Max Emil Leopold, konsul, f. 15/11 1867, † 25/3 1930.

v. Geijer, Fredrik Wilhelm Gustaf, ryttmästare, godsägare, f. 8/2 1865, † 16/5 1930.

v. Hallwyl, Anna Fredrika Wilhelmina, f. Kempe, grevinna, f. 1/10 1844, † 27/7 1930.

Haffner, Johan, stadsläkare, f. 6/9 1876, † 14/4 1931.

Sablin, Johan Albert, fabriksägare, f. 7/9 1868, † 17/5 1936.

Swartz, Pebr Johan Jacob, direktör, f. 21/10 1860, † 5/6 1939.

Westrup, Johan Wilhelm Magnus, v. konsul, f. 13/5 1862, † 9/11 1939.

Lundabl, Nils, fil. dr, f. 23/5 1858, † 16/6 1940.

Gyllenkrok, Nils Johan Malcolm, friherre, hovstallmästare, f. 15/10 1887, † 9/4 1941.

Coyet, Hilda Eleonore Henriette Dorotée Amelie, f. friherrinnan *Cederström*, f. 16/3 1859,
† 28/8 1941.

Montelin, Adolf Fredrik, apotekare, f. 17/1 1871, † 28/10 1941.

Sablin, Carl Andreas, fil. dr, f. 15/12 1861, † 22/1 1943.

Jacobsen, Helge, direktör, f. 24/12 1882, † 21/6 1946.

Lundberg, Sven Emil, bergsingenjör, direktör, f. 21/8 1889, † 24/3 1947.

Lundblad, Nils Waldemar, hovrättsassessor, direktör, f. 7/12 1888, † 25/9 1947.

Munksgaard, Ejnar Johannes, forlagsboghandler, dr phil., f. 28/2 1890, † 6/1 1948.

Tbott, Gustaf Otto Tage Stig, greve, hovjägmästare, f. 29/1 1885, † 4/7 1948.

Sablin, Bo Carl Henrik, med. lic., direktör, f. 24/7 1901, † 18/2 1949.

Nordqvist, Gunhild Theresia Elvira, f. *Edstrand*, doktorinna, f. 23/9 1883, † 18/12 1951.

Roos, Axel Bernhard, jur. dr, advokat, f. 4/3 1886, † 24/8 1957.

v. Schmiterlöw, Adelheid Emma Otburgis, godsägare, f. 15/8 1875, † 16/5 1959.

Edstrand, Karin Thekla Eleonora, fröken, f. 3/7 1880, † 7/12 1959.

Sandberg, Ivar Nils Gotthard, direktör, f. 28/7 1881, † 2/1 1961.

Berger, Svante Edwin Larsson, direktör, f. 13/5 1871, † 2/2 1962.

- Dunker, Henry Christian Louis*, fabriksdisponent, f. 6/9 1870, † 3/5 1962.
Lundeqvist, Gösta Evald Andreas, civilingenjör, direktör, f. 3/10 1892, † 12/7 1962.
Nevsten, Andreas Edvard, byggmästare, f. 18/3 1885, † 27/9 1962.
Sablin, Stig Erik Gunnar, ambassadör, f. 2/8 1899, † 10/6 1963.
Wiberg, John Åke Truls, överintendent, f. 30/3 1902, † 25/11 1963.
Berger, Carl Magnus, direktör, f. 18/3 1915, † 20/11 1964.
Bergb, Thorsten Christian Howard, jur. o. fil. kand., konsul, f. 1/10 1901, † 11/1 1965.
Wigstrand, Gunnar, disponent, f. 11/1 1903, † 19/11 1965.
Palmstierna, Carl Otto, friherre, hovjägmästare, f. 3/1 1900, † 12/10 1966.
Dahlgren, Sture Hjalmar Thorild, fil. dr, assurancesdirektör, f. 25/6 1888, † 5/2 1968.
Jensen, Arthur Marinus, direktör, f. 13/2 1891, † 17/5 1968.
Weibull, Märta Maria (Mary) Sofia, f. *Fahlbeck*, fru, f. 18/1 1897, † 9/11 1968.
Trolle-Bonde, Carl, greve, f. 13/5 1907, † 7/10 1969.
Hjelme-Lundberg, John, konsul, f. 26/5 1902, † 9/8 1970.
Wehtje, Ernst Jonas, tekn. dr, direktör, f. 17/7 1891, † 4/8 1972.
Bergengren, Axel Göran Magnus, civilekonom, f. 16/6 1921, † 19/8 1972.
Trolle-Bonde, Anna Ingeborg Blenda, f. *von Essen*, grevinna, f. 2/3 1908, † 7/9 1973.
Bendz, Olof Gregor Mortimer, godsägare, f. 15/9 1904, † 9/9 1973.
Thomasson, Tage Emanuel, civilingenjör, direktör, f. 16/10 1894, † 4/9 1974.
Græbe, Eiler Otto, domkyrkoarkitekt, f. 23/7 1892, † 5/1 1977.
Wijkander, Klara Severina, f. *Kock*, fru, f. 28/11 1888, † 25/9 1977.
Ehrnberg, Gösta Theodor, direktör, f. 26/5 1895, † 1/5 1981.
Olofsson, Johan Sigfrid Mattias, leg. läkare, f. 2/8 1899, † 7/10 1981.
Mörck, Einar Walter, direktör, f. 10/6 1914, † 1982.
Crafoord, Holger Alf Erik, direktör, f. 25/7 1908, † 21/5 1982.
Gierow, Karl Ragnar Knut, fil. dr, författare, f. 2/4 1904, † 30/10 1982.
Hammar skiöld, Sven Ludvig, direktör, f.d. hovrättsråd, f. 14/12 1901, † 16/7 1983.
Strömbom, Nils Alfred Ragnar, kapten, fil. lic., f. 30/10 1898, † 22/11 1983.
Ekblom, Ingemar, direktör, f. 17/3 1903, † 11/9 1987.
Holmström, Nils Gunnar Teodor, direktör, f. 30/10 1904, † 10/12 1987.
Hallström, Hadar Erik H:son, direktör, f. 15/6 1900, † 28/2 1988.
Berger, Dagmar Linnea Charlotta, f. *Boon*, fru, Halmstad, f. 19/6 1915, † 25/5 1989.

Stiftande ledamöter

- Lundström, Margit Johanna Palæmona Cecilia*, f. *von Geijer*, generalska, Landskrona, f. 24/2 07, 32.
Thott, Greta Linnéa, grevinna, Stockholm, f. 25/2 08, 53.
Sandblom, Grace, f. *Schaefer*, fru, Lausanne, Schweiz, f. 13/5 07, 54.
Hansen, Einar Anton, direktör, Malmö, f. 14/11 02, 55.
Gyllenkrok, Thure-Gabriel, friherre, Björnstorp, f. 23/5 22, 57.
Tunhammar, Elam Wiblgott, direktör, Malmö, f. 18/1 03, 58.
Hansen, Jozzi Ella, f. *Jensen*, verkst. direktör, Malmö, f. 23/7 12, 59.
Möller, Frans Ballieu, direktör, Lund, f. 25/2 97, 60.
Wetterlundh, Sune Charles Gustaf, verkst. direktör, Malmö, f. 11/2 04, 60.
Rausing, Gad Anders, docent, direktör, f.d. praeses, London, f. 19/5 22, 62.
Rausing, Hans Anders, direktör, Wadhurt, England, f. 25/3 26, 63.

Vetenskaps societeten i Lund

- Larsson, Sven Gunnar*, direktör, Lund, f. 29/5 11, 64.
Roos, Axel Bernhard, bankdirektör, Malmö, f. 16/6 22, 64.
Acking, Carl-Axel, professor, Lund, f. 8/3 10, 66.
Holmberg, Hans Åke, tekn. dr, Lund, f. 31/1 19, 67.
Palmstierna, Anne-Marie Aurore, friherinna, Maltresholm, Tollarp, f. 26/7 07, 67.
Ståhlbrandt, Åke E., direktör, Höllviksnäs, f. 9/3 14, 67.
Kamprad, Feodor Ingvar, direktör, Epalinges, Schweiz, f. 30/3 26, 69.
Lindh, Sten, ambassadör, Malmö, f. 24/10 22, 69.
Malmros, Frans Jacob, konsul, Trelleborg, f. 4/11 25, 71.
Samuelson, Sten Olov, professor, Lund, f. 30/4 26, 71.
Faxe, Carl Jörgen Cornelius, direktör, Malmö, f. 2/6 12, 72.
Penser, Per Wilhelm Julius, advokat, Eslöv, f. 29/5 01, 72.
Rasmusson, Karl Eric, direktör, Lund, f. 28/1 16, 72.
Kennedy, Douglas Gilbert James, godsägare, Råbelövs slott, Kristianstad, f. 5/3 12, 73.
Lilliehöök, Lennart F. B:son, verkst. direktör, Lindhult, f. 21/4 24, 75.
Wessman, Gunnar, verkst. direktör, Uppsala, f. 23/9 28, 75.
Trolle-Bonde, Gustaf, greve, London, f. 2/5 43, 77.
Lindblad, Per Bjarne, direktör, Malmö, f. 25/11 29, 81.
Wrangel von Brehmer, Margit, friherrinna, Hyby, f. 26/2 16, 81.
Grönvall, Anders, fil. lic., förste bibliotekarie, Lund, f. 27/8 37, 82.
Althin, Anders Olof, direktör, Lund, f. 2/4 44, 83.
Cavalli-Björkman, Hans Gustav Conrad, bankdirektör, Malmö, f. 29/6 28, 83.
Palm, Carl Göran Henrik, bankdirektör, Stockholm, f. 4/4 33, 83.
Silfverschiöld, Irma Palaemona Cecilia, friherrinna, Klågerup, f. 21/6 37, 83.
Tornberg, Hans, bankdirektör, Lund, f. 12/11 41, 83.
Ebrensvärd, Gustaf Jörgen, greve, Tosterup, f. 6/5 32, 84.
Modin, Alvar, direktör, Åkarp, f. 4/3 20, 85.
Rausing, Birgit, fru, London, f. 26/10 24, 85.
Borelius, Sven, direktör, Stockholm, f. 27/2 28, 86.
Johansson, Carl Gustav, direktör, Lund, f. 9/12 37, 86.
Mårtensson, Folke, direktör, Landskrona, f. 25/12 22, 86.
Ohlsson, Sven Håkan, bokförläggare, Lund, f. 27/8 20, 86.
Bendz, Maj, fru, Lund, f. 12/5 09, 86.
Janson, Rolf G., direktör, Höganäs, f. 21/8 25, 87.
Gyllenkrok, Axel Nils Gabriel, friherre, Svenstorp, f. 22/3 48, 88.
Alfredson, Ulf, advokat, Lund, f. 18/3 23, 89.
Westerberg, Gunnar, civilingenjör, Zürich, f. 27/6 20, 89.
Burgman, Torsten, fil. dr, Lund, f. 18/4 25, 90.

Seniorer

- Weibull, Carl Hugo Johannes*, professor, Göteborg, f. 19/8 86, 20.
Diano, Carlo, professor, Padova, f. 2/2 02, 53.
Lombard, Alf, professor, Lund, f. 8/7 02, 40.
Johannisson, Ture Gustaf, professor, Göteborg, f. 26/9 03, 41.
Svensden, Paulus, professor, Oslo, f. 17/4 04, 58.
Ek, Sven Theodor, docent, lektor, Söderköping, f. 17/5 04, 52.

- Arngart, Olof Sigfrid*, professor, Lund, f. 15/4 05, 42.
Jankuhn, Herbert, professor, Göttingen, f. 8/8 05, 58.
Sundberg, Sune Waldemar, docent, Lund, f. 18/1 06, 60.
Falk, Knut-Olof, professor, Lund, f. 19/4 06, 46.
Dahlberg, Anders Torsten, professor, Göteborg, f. 18/8 06, 44.
Svalenius, Ivan Håkan, docent, lektor, Lund, f. 7/9 06, 44.
Rydbeck, Monica Augusta Elisabeth Christina, docent, förste antikvarie, Stockholm, f. 11/11 06, 44.
Bjurling, Oscar Anders, professor, Lund, 12/5 07, 56.
Billeskov Jansen, Fredrik, Julius, professor, Köpenhamn, f. 30/9 07, 54.
Jarring, Gunnar Valfrid, ambassadör, Viken, f. 12/10 07, 37.
Kapsomenos, Stylianos Georg, professor, Saloniki, f. 29/11 07, 50.
Yrwing, Hugo Ulrik, docent, lektor, Lund, f. 23/1 08, 61.
Zilliacus, Johan Henrik, professor, Helsingfors, f. 23/1 08, 54.
Segerstedt, Torgny, professor, Uppsala, f. 11/8 08, 36.
Pfannenstill, Bertil Algot, docent, universitetslektor, Lund, f. 22/2 09, 48.
Moritz, Manfred S., professor, Lund, f. 4/6 09, 55.
de Boüard, Michel, professor, Caen, f. 5/8 09, 54.
King, Arthur Henry, docent, Provo, Utah, USA, f. 20/2 10, 62.
Riis, Poul Jørgen, professor, Köpenhamn, f. 26/5 10, 62.
Westergård-Nielsen, Christian Emil, professor, Århus, f. 24/11 10, 61.
Kjellman, Nils Reinhold, docent, rektor, Lund, f. 8/2 11, 60.
Lindblad, Gustaf Martin Esaias, professor, Lund, f. 26/2 11, 50.
Westin, Gunnar Torvald, professor, Stockholm, f. 29/10 11, 52.
Fischer, Jørgensen, Eli, universitetslektor, Köpenhamn, f. 11/2 11, 60.
Halldórsson, Halldór Torfi Guðmundur, professor, Reykjavik, f. 13/7 11, 59.
Norrmann, Carl-Edvard, professor, Lund, f. 26/1 12, 55.
Gerleman, John Gillis, professor, Lund, f. 27/3 12, 51.
Fink, Troels Marsstrand Trier, professor, generalkonsul, Flensburg, f. 18/4 12, 55.
Stjernquist, Per Nilsson, professor, Lund, f. 14/5 12, 63.
Gravier, Maurice Pierre Albert, professor, Paris, f. 7/6 12, 62.
Malmberg, Bertil, professor, Lund, f. 22/4 13, 48.
Noreng, Harald, professor, Bergen, f. 25/4 13, 61.
Johannesson, Nils Gösta, docent, lektor, Eslöv, f. 19/10 13, 63.
Ollén, Gunnar, professor, Malmö, f. 22/11 13, 58.
Lundström, Sven Gunnar, professor, Uppsala, f. 30/1 14, 51.
Nilsson, Sven Augustinus, professor, Uppsala, f. 9/11 14, 52.
Korlén, Hans Gustav Vilhelm, professor, Stockholm, f. 27/1 15, 50.
Febrman, Carl Abraham Daniel, professor, f.d. praeses, Lund, f. 3/2 15, 50.
Hadding, Kerstin, professor, Lund, f. 7/2 15, 64.
Waller, Sture Magnus, docent, Lund, f. 8/3 15, 56.
Björck, Tor Erland Staffan, professor, Lund, f. 5/8 15, 52.
Ekbo, Sven Arnold, professor, Lund, f. 7/8 15, 56.
Becker, Carl Johan, professor, Köpenhamn, f. 3/9 15, 59.
Gabrieli, Mario, professor, Rom, f. 23/9 15, 63.
Reutersvärd, Oscar Gustaf Adolf, professor, Lund, f. 29/11 15, 64.

Vetenskaps societeten i Lund

- Lyttkens, Hampus Elof Axel*, professor, Lund, f. 19/2 16, 67.
v. Wright, Georg Henrik, professor, Helsingfors, f. 14/6 16, 53.
Mannsåker, Dagfinn, riksarkivar, Oslo, f. 30/6 16, 66.
Egardt, Brita Sigrid Anna Lovisa, docent, Lund, f. 7/8 16, 68.
Holm, Per Olof Gösta, professor, Lund, f. 7/8 16, 63.
Hägerstrand, Stig Torsten Erik, professor, Lund, f. 11/10 16, 57.
Ejder, Gustaf Åke Bertil, professor, Lund, f. 2/11 16, 52.
Smidt, Kristian, professor, Oslo, f. 20/11 16, 66.
Dravina, Velta Tatjana, professor, Stockholm, f. 25/1 17, 64.
Blegvad, Mogens, professor, Köpenhamn, f. 25/6 17, 65.
Södergård, Olof Östen, professor, Lund, f. 26/8 17, 65.
Stjernquist, Nils Nilsson, professor, Lund, f. 29/8 17, 53.
Lárusson, Magnus Már, professor, Reykjavik, f. 2/9 17, 66.
Stjernquist, Berta Ingeborg, professor, Lund, f. 26/4 18, 58.
Virtaranta, Erkki Pertti Ilmari, professor, Helsingfors, f. 20/5 18, 53.
Thomsen, Rudi, professor, Århus, f. 21/7 18, 59.
Brøndsted, Mogens Holger, professor, rektor, Odense, f. 12/11 18, 70.
Benson, Sven Archer, professor, Göteborg, f. 22/1 19, 54.
Regnéll, Hans Otto, professor, Lund, f. 30/1 19, 54.
Rooth, Anna Birgitta, professor, Uppsala, f. 15/5 19, 60.
Åsdahl Holmberg, Ella Märta Mathilda, professor, Göteborg, f. 24/8 19, 58.
Carlsson, Nils Gösta, professor, Stockholm, f. 19/9 19, 59.
Wallner, Björn Anders, docent, universitetslektor, Lund, f. 1/10 19, 69.
Norborg, Lars-Arne, docent, universitetslektor, Lund, f. 27/10 19, 62.
Roelandts, Karel, professor, Louvain, f. 6/5 19, 60.
Sundby, Bertil Johannes, professor, Bergen, f. 21/7 19, 61.
Arvidsson, Rolf Lennart, docent, förste bibliotekarie, Lund, f. 5/1 20, 73.
Beyer, Edvard Freydar, professor, Oslo, f. 6/10 20, 63.
Gårding, Eva, professor, Lund, f. 14/7 20, 71.
Higham, John, professor, Baltimore, Maryland, USA, f. 26/10 20, 67.
Löwendahl, Gösta Emil Oskar, docent, universitetslektor, Lund, f. 13/6 20, 59.
Rudberg, Stig Yngve, professor, Lund, f. 28/10 20, 66.
Røstvig, Maren-Sofie, professor, Oslo, f. 27/3 20, 65.
Schaar, Claes Göran Gustav Viktor, professor, Lund, f. 18/5 20, 53.
Smith, Gudmund John Wilhelm, professor, Lund, f. 29/1 20, 60.
Cintbio, Erik Axel Hampus, professor, Lund, f. 26/2 21, 61.
Hagen, Anders, professor, Bergen, f. 15/5 21, 61.
Henriksen, Aage Skjoldborg, professor, Köpenhamn, f. 25/4 21, 74.
Malmer, Mats Erik Gustaf Sigurd P., professor, Stockholm, f. 18/10 21, 70.
Nordström, Axel Olof, docent, universitetslektor, Lund, f. 28/5 21, 64.
Odén, Agnes Birgitta, professor, Lund, f. 11/8 21, 58.
Sjöstedt, John Lennart, docent, universitetslektor, Lund, f. 5/6 21, 64.
Strömberg, Märta Linnéa Ingeborg, professor, Lund, f. 7/11 21, 67.
Vitestam, Nils Gösta, professor, Lund, f. 2/3 21, 67.
Andrén, Carl-Gustaf, professor, f.d. universitetskansler, Lund, f. 1/7 22, 61.
Andersson, Sven Helge Sigfrid, docent, universitetslektor, Växjö, f. 27/10 22, 62.

- Fridlitzius, Joel Gunnar Ferdinand*, professor, Lund, f. 29/6 22, 62.
Halvorsen, Eyvind Fjeld, professor, Oslo, f. 4/5 22, 62.
Jacobsen, Eric August, professor, Köpenhamn, f. 5/4 23, 61.
Holm, Hans Ingvar, professor, Lund, f. 25/10 23, 62.
Egerod, Søren, professor, Köpenhamn, f. 8/7 23, 63.
Glamann, Kristof, professor, Köpenhamn, f. 26/8 23, 63.
Halldén, Sören, professor, Lund, f. 19/5 23, 65.
Loman, Bengt Ragnar Carl, professor, Åbo, f. 7/8 23, 67.
Österlin, Lars Gustaf, domprost, professor, Lund, f. 5/10 23, 71.
Johannesson, Eric Oscar, professor, Berkeley, California, USA, f. 4/5 23, 71.
Weibull, Hans Jörgen, professor, Göteborg, f. 25/4 24, 61.
Mogren, Jan Olof Mårten Adolf, docent, universitetslektor, Färjestaden, f. 8/6 24, 63.
Petersson, Hans Fredrik, professor, Lund, f. 29/11 24, 69.
Thalberg, Björn, professor, Lund, f. 18/2 24, 73.
Foote, Peter Godfrey, professor, London, f. 26/5 24, 73.
Hast, Karl Sture Arne, ordboksredaktör, Lund, f. 23/5 24, 76.
Rystad, Nils Göran, professor, Lund, f. 31/7 25, 58.
Enkvist, Nils Erik August, professor, Åbo, f. 27/9 25, 59.
Palm, James Vilhelm Jonas, professor, Uppsala, f. 29/6 25, 59.
Swahn, Jan-Öjvind, professor, Lund, f. 15/5 25, 61.
Lagerroth, Lars-Erland, docent, Lund, f. 10/1 25, 66.
Fabricius, Cajus, professor, Göteborg, f. 28/9 25, 67.
Romberg, Hans Arnold Bertil, docent, Lund, f. 8/12 25, 68.
Ladefoged, Peter Nielsen, professor, Los Angeles, f. 17/9 25, 70.
Vallinder, Torbjörn, docent, universitetslektor, Lund, f. 30/11 25, 70.
Sørensen, John Kousgård, professor, Köpenhamn, f. 6/12 25, 72.
Đurovič, Lubomír Jan, professor, Lund, f. 9/2 25, 74.
Lindell, Ebbe, professor, Malmö, f. 15/10 25, 75.
Swedner, Hugo Harry Harald Rodney, professor, Göteborg, f. 28/5 25, 75.
Larsson, Gustav Edvin, professor, Oslo, f. 24/1 25, 76.
Boblin, Torgny, professor, Bergen, f. 20/5 25, 77.
Huldén, Lars Evert, professor, Helsingfors, f. 5/2 26, 63.
Bringéus, Nils-Arvid Edvard Alarik, professor, f.d. praeses, Lund, f. 29/3 26, 65.
Améen, Lennart Gustaf Gunnarsson, docent, universitetslektor, Lund, f. 4/7 26, 71.
Undhagen, Carl-Gustaf, docent, Malmö, f. 6/1 26, 71.
Gerhardsson, Birger, professor, Lund, f. 26/9 26, 72.
Banton, Michael Parker, professor, Bristol, f. 8/9 26, 72.
Lidin, Olof Gustav, professor, Köpenhamn, f. 3/2 26, 73.
Simonsson, Tord Lennart Wolmer, docent, biskop, Lund, f. 13/2 26, 74.
Nalépa, Jerzy, docent, Lund, f. 29/7 26, 75.
Beskow, Per Erik, docent, Lund, f. 23/12 26, 80.
Sandström, Sven Erik Åke, professor, Lund, f. 26/2 27, 59.
Kihlstedt, Curt Axel, professor, f.d. praeses, Lund, f. 8/12 27, 66.
Jörberg, Gustav Lennart, professor, Lund, f. 26/1 27, 67.
Lagerroth, Siv Ulla-Britta, professor, Lund, f. 19/10 27, 70.
Westman, Rolf Rainer Otto Robert, professor, Åbo, f. 21/6 27, 74.

Vetenskaps societeten i Lund

- Mårtensson, Jan Anders Wilhelm*, intendent, Lund, f. 27/11 31, 82.
Kornball, David Christian, docent, universitetslektor, Lund, f. 5/11 28, 68.
Wiegelmann, Günter Franz, professor, Münster, f. 31/1 28, 70.
Sørensen, Knud Oscar, professor, Århus, f. 2/2 28, 71.
Stoklund, Bjarne, professor, Köpenhamn, f. 17/1 28, 72.
Pamp, Bengt Torsten, docent, arkivchef, Lund, f. 3/11 28, 72.
Kristensson, Gillis Per-Erik, docent, Lund, f. 19/2 28, 73.
Johnsen, Erik, professor, Köpenhamn, f. 16/11 28, 73.
Christie, Nils, professor, Oslo, f. 24/2 28, 74.
Salomonsen, Per, afdelingsleder, Ålborg, f. 29/3 28, 74.
Olsen, Olaf, riksantikvarie, Köpenhamn, f. 7/6 28, 74.
Jonsson, Hans Erling, professor, ordbokschef, Lund, f. 10/6 28, 74.
Nilsson, Stig Bertil, docent, Lund, f. 18/3 28, 77.
Jensen, Johan Fjord, professor, Århus, f. 17/12 28, 77.
Elmroth, Ingvar Johan Anders, docent, Lund, f. 26/4 28, 80.
Sigurd, Bengt Gustaf, professor, Lund, f. 26/8 28, 80.
Steen, Kerstin Birgitta, professor, Seattle, f. 7/10 28, 80.
Lindell, Ulla Marta Kristina, universitetslektor, Lund, f. 19/7 28, 81.
Wrede, Claes Gösta Julius, pastor primarius, docent, Stockholm, f. 18/8 28, 82.
Åström, Paul Fredrik Karl, professor, Göteborg, f. 15/1 29, 64.
Vilkuna, Asko, professor, Jyväskylä, f. 17/11 29, 69.
Olsson, Bernt Oskar Hemfrid, docent, Helsingborg, f. 11/5 29, 71.
Westerhult, Bo Anders, docent, Lund, f. 18/4 29, 72.
Wieslander, Hans Johan Magnus, docent, universitetslektor, Växjö, f. 30/7 29, 74.
Lewan, Nils Oskar Enoch, docent, Lund, f. 18/3 29, 77.
Sjöbäck, Hans Robert, professor, Lund, f. 2/2 29, 78.
Greenbaum, Sidney, professor, London, f. 31/12 29, 83.
Bjerstedt, Sven Åke Ingvar, professor, Malmö, f. 10/4 30, 68.
Christensen, Johnny, professor, Köpenhamn, f. 5/3 30, 68.
Tägil, Sven Otto, professor, Lund, f. 15/12 30, 68.
Gierow, Pär Göran Axel, professor, Lund, f. 20/8 30, 72.
Wilson, David Mackenzie, professor, London, f. 30/10 30, 72.
Kieffer, René Jean Joseph, docent, Lund, f. 22/9 30, 75.
Bäckman, Sven Arvid, professor, Lund, f. 14/11 30, 76.
Kersten, Adam, professor, Warszawa, f. 26/4 30, 76.
Widebäck, Göran Viktor, docent, Lund, f. 6/10 30, 76.
Ritte, Hans, Universitätslektor, Dr Phil, München, f. 20/8 30, 77.
Brückner, Wolfgang, professor, Würzburg, f. 14/3 30, 79.
Svartvik, Jan Lars, professor, Lund, f. 18/8 31, 70.
Ek, Sven Birger, professor, Göteborg, f. 10/6 31, 71.
Vinge, Louise, professor, Lund, f. 24/11 31, 72.
Gemzell, Carl-Axel Uno, professor, Lund, f. 20/10 31, 73.
Lindborg, Rolf Harry, docent, Lund, f. 7/3 31, 73.
Böblin, Folke Bernhard, professor, Lund, f. 21/9 31, 74.
Wärneryd, Olof Ingemar, professor, Lund, f. 4/7 31, 76.
Nilsson, Carl-Axel Daniel, lektor, Köpenhamn, f. 15/3 31, 78.

- Hasselmo, Nils*, professor, Minneapolis, f. 2/7 31, 79.
Board, Joseph B., professor Schenectady, f. 5/3 31, 80.
Löfstedt, Bengt Torkel Magnus, professor, Los Angeles, f. 14/11 31, 80.
Nyberg, Tore Samuel, lektor, Odense, f. 4/1 31, 80.
Rhenman, Erik Axel, professor, Stockholm, f. 18/12 32, 72.
Bramstäng, Nils Åke Gunnar, professor, Uppsala, f. 13/6 32, 75.
Lewan, Bengt Vilhelm Ingemar, docent, Lund, f. 2/5 32, 80.
Belfrage, Hans Esbjörn Gabriel, docent, förste bibliotekarie, Lund, f. 19/8 32, 83.
Boyer, Régis, professor, Paris, f. 25/6 32, 75.
Törnqvist, Gunnar Evald, professor, Lund, f. 23/1 33, 68.
Söderpalm, Sven Anders, professor, Staffanstorps, f. 11/4 33, 76.
Pålsson, Lennart, professor, Lund, f. 13/10 33, 77.
Swahn, Sigbrit Margareta, docent, Malmö, f. 12/11 33, 82.
Ulfsparre Meurling, Anna Christina, landsarkivarie, Lund, f. 7/12 33, 83.
Löfgren, Anna Brita, docent, Lund, f. 8/6 33, 85.
Sjöblom, Bengt Gunnar Olof, professor, Köpenhamn, f. 28/2 33, 73.
Bosson, James Evert, professor, Berkeley, California, USA, f. 17/7 33, 74.
Sen, Amartya Kumar, professor, Oxford, f. 3/11 33, 81.
Rosengren, Inger Tilly, professor, Lund, f. 14/7 34, 71.
Larsson, Lars-Olof Ingvar, professor, Växjö, f. 15/11 34, 72.
Pettersson, Thore Wilhelm, docent, Lund, f. 10/10 34, 78.
Thavenius, Jan Erik, docent, Lund, f. 31/10 34, 81.
Teleman, Ulf, professor, Lund, f. 13/1 34, 85.
Zettersten, Sven Arne Paul, professor, Köpenhamn, f. 10/1 34, 72.
Nørgaard, Morten, professor, Odense, f. 28/7 34, 78.
Rømbild, Lars Peter, lektor, Köpenhamn, f. 13/7 34, 83.
Bornäs, Nils-Göran Gudmund, docent, Lund, f. 1/7 35, 74.
Bergb, Nils Anders Birger, professor, f.d. praeses, Lund, f. 25/6 35, 77.
Wieselgren, Anne Marie Inga, docent, Växjö, f. 1/4 35, 78.
Ankarloo, Karl Bengt Gunnar, professor, Lund, f. 9/12 35, 79.
Lindwall, Lars, professor, Göteborg, f. 10/12 35, 85.
Wrede, Johan Otto Wilhelm, professor, Helsingfors, f. 18/10 35, 72.
Ringbom, Sixten Ivar Alexander, professor, Åbo, f. 27/7 35, 83.

Arbetande ledamöter

A. INLÄNDSKA

- Nilsson, Sten Åke*, professor, f.d. praeses, Lund, f. 9/4 36, 73.
Ståhl, Ingemar, professor, Lund, f. 2/6 38, 74.
Blomqvist, Jerker, professor, Lund, f. 6/7 38, 75.
Österberg, Eva Birgitta, professor, Lund, f. 25/10 42, 75.
Eckerdal, Lars Hugo, biskop, Göteborg, f. 15/8 38, 76.
Hermerén, Göran, professor, Lund, f. 5/9 39, 76.
Roos, Carl Martin, professor, Stockholm, f. 15/5 41, 76.
Gustavsson, Anders Karl Gustav, professor, Uppsala, f. 7/12 40, 78.
Knutsson, Bengt Erik Vilhelm, docent, Lund, f. 19/5 36, 78.
Paulsson, Göte Christer, docent, Kristianstad, f. 27/2 45, 78.

Vetenskaps societeten i Lund

- Bondeson, Ulla Viveka*, professor, Lund, f. 10/7 37, 79.
Bjerke, Björn Vidar, professor, Lund, f. 17/3 41, 80.
Christensen, Anna Barbro, professor, Lund, f. 9/1 36, 80.
Fogelmark, Jarl Staffan Halvard, docent, Lund, f. 12/4 39, 80.
Hansson, Bengt Anders, professor, praeses, Lund, f. 14/3 43, 80.
Haskå, Inger Maria, docent, Lund, f. 14/4 41, 80.
Lindberg, Bo Haraldsson, docent, Lund, f. 29/1 37, 80.
Björling, Ann Fiona, docent, Lund, f. 18/1 44, 81.
Brohed, Nils Ingmar, professor, f.d. praeses, Lund, f. 3/1 40, 81.
Löfgren, Orvar Sigurd, docent, Lund, f. 2/10 43, 81.
Modér, Kjell Åke Otto, professor, Lund, f. 12/11 39, 81.
Peczenik, Aleksander Henryk, professor, Lund, f. 16/11 37, 82.
Piltz, Anders Edvard Gottlieb, docent, Lund, f. 7/3 43, 82.
Rydén, Per, docent, Lund, f. 4/8 37, 82.
Guillet de Montboux, Pierre Bror Louis, professor, Lund, f. 4/2 46, 83.
Hellström, Jan-Arvid, docent, Lund, f. 30/8 41, 83.
Hidal, Sten Lennart, docent, Lund, f. 5/10 46, 83.
Hårdh, Birgitta Christina, docent, Lund, f. 16/8 45, 83.
Melander, Erik Göran, docent, Lund, f. 10/10 38, 83.
Thormählen, Ella Marianne, docent, Lund, f. 25/5 49, 83.
Bogdan, Michael, professor, Lund, f. 2/12 46, 84.
Bruce, Lars Gösta, professor, Lund, f. 3/1 47, 84.
Callmer, Johan Henrik Christian, professor, Lund, f. 8/11 45, 84.
Larsson, Lars Olof Georg, professor, Lund, f. 13/4 47, 84.
Sjölin, Jan-Gunnar, docent, Lund, f. 39, 84.
Fernlund, Siegrun, docent, Asmundtorp, f. 8/6 37, 85.
Gårdenfors, Peter, docent, Lund, f. 21/9 49, 85.
Svensson, Lars Håkan, docent, Lund, f. 20/9 44, 85.
Florby, Gunilla, docent, Lund, f. 28/8 43, 86.
Gerner, Kristian, docent, Lund, f. 25/5 42, 86.
Mettinger, Tryggve, professor, Bjärred, f. 8/6 40, 86.
Olausson, Deborah, docent, Lund, f. 17/5 51, 86.
Palm, Anders, docent, Lund, f. 6/7 42, 86.
Sandqvist, Sven, docent, Dalby, f. 19/8 39, 86.
Svensson, Lars, docent, Malmö, f. 7/3 38, 86.
Andersson, Hans, professor, Lund, f. 36, 87.
Eckholm-Friedman, Kajsa, docent, Lund, f. 39, 87.
Hetzler, Antoinette, docent, Lund, f. 43, 87.
Malm, Allan, professor, Lund, f. 45, 87.
Platzack, Christer, professor, Lund, f. 43, 87.
Radler, Aleksander, professor, Lund, f. 44, 87.
Kronholm, Tryggve, professor, Uppsala, f. 15/12 39, 88.
Sablin, Nils-Eric, docent, Lund, f. 20/7 54, 88.
Skansjö, Sten Åke, docent, Lund, f. 28/5 42, 88.
Stenelo, Lars-Göran, professor, Lund, f. 20/9 39, 88.
Bergbolz, Gunnar, professor, Lund, f. 27/8 43, 89.

- Bexell, Göran*, professor, Lund, f. 24/12 43, 89.
Frykman, Jonas, docent, Lund, f. 42, 89.
Jonung, Lars, professor, Lund, f. 11/9 44, 89.
Lindabl, Lars, docent, Lund, f. 28/3 36, 89.
Salomon, Kim Eskild, docent, Lund, f. 31/2 48, 89.
Söderström, Lars-Ivar Victor, docent, Lund, f. 14/3 40, 89.
Frostin, Per, professor, Lund, f. 29/7 43, 90.
Ohlsson, Rolf, professor, Lund, f. 44, 90.
Roos, Paavo, högskolelektor, Lund, f. 31/7 37, 90.
Skogb, Göran, docent, Lund, f. 24/6 43, 90.
Wirmark, Margareta, professor, Lund, f. 24/7 36, 90.

B. UTLÄNDSKA

- Krummacher, Friedhelm Gustav-Adolf Hugo Robert*, professor, Kiel, f. 22/1 36, 75.
Kittang, Atle, professor, Bergen, f. 20/3 41, 75.
Klinge, Matti, professor, Helsingfors, f. 31/8 36, 76.
Koblik, Steven Samuel, professor, Claremont, California, f. 27/5 41, 77.
Lundquist, Lennart Harald Sture, professor, Köpenhamn, f. 13/2 38, 77.
Register, Cheri, professor, Minneapolis, f. 30/4 45, 78.
Johansson, Karl Albert Stig, docent, Oslo, f. 21/2 39, 80.
Lindström, Caj-Gunnar Axel, professor, Åbo, f. 18/4 42, 80.
Fisiak, Jacek, professor, Poznan, f. 10/5 36, 81.
Aarnio, Aulis Arvi, professor, Helsingfors, f. 14/5 37, 83.
Hopt, Klaus J., professor, Tübingen, f. 24/8 40, 83.
Koch, Maria Ludovica, professor, Rom, f. 6/9 41, 83.
Kostecki, Marian Jan, professor, Warszawa, f. 19/4 49, 83.
Leech, Geofrey Neil, professor, Lancaster, f. 16/1 36, 83.
Hareven, Tamara K., professor, Cambridge, Mass., f. 10/5 37, 84.
Larsson, Lars-Olof, professor, Kiel, f. 26/5 38, 85.
Lilius, Johan Henrik, professor, Helsingfors, f. 3/2 39, 85.
Massengale, James, professor, Berkeley, California, f. 20/1 39, 85.
Müller-Wille, Michael, professor, Kiel, f. 1/3 38, 85.
Tamm, Ditlef, professor, Köpenhamn, f. 7/3 46, 85.
Jain, Kulbushan, professor, Ahmedabad, f. 19/1 40, 87.
Randsborg, Klaus, universitetslektor, Virum, f. 28/2 44, 87.
Capelle, Torsten, professor, Münster, f. 11/10 39, 88.
Clarke, Helen, Senior lecturer, London, f. 25/8 39, 88.
Jungar, Sune, professor, Åbo, f. 8/10 36, 88.
Thorsen, Nina G., lektor, Köpenhamn, f. 45, 88.
Eyben, Bo von, professor, Köpenhamn, f. 16/11 46, 90.
Zable, Henrik, professor, Köpenhamn, f. 26/8 43, 90.

Vetenskaps societetens verksamhet 1990

Till hedersledamot har utsetts professor Carl Fehrman.

Som stiftande ledamot har invalts lektor Torsten Burgman.

Som inländska arbetande ledamöter har invalts professor Per Frostin, professor Rolf Ohlsson, högskolelektor Paavo Roos, docent Göran Skogh, professor Margareta Wirmark.

Som utländska arbetande ledamöter har invalts professor Bo von Eyben, Köpenhamn och professor Henrik Zahle, Köpenhamn.

Vid högtidssammanträdet den 23 november föreläste professorn i retorik vid Uppsala Universitet, Kurt Johannesson över ämnet "Maktens ansikte och stämna – myten om Gustav Vasa".

Exkursionen lördagen den 29 september var förlagd till Helsingborg och Kullabygden.

Kärnan och Mariakyrkan presenterades av museiråd Torkel Eriksson. Efter lunch på Tunneberga gästgivargård i Jonstorp besöktes Krapperups slott där museichef Lars Göran Kindström var vår guide. Innan vi styrde kosan hemåt mot Lund upplevde vi tillsammans med Torkel Eriksson och Bo Ossian Lindberg de medeltida valvmålningarna i Brunnby Kyrka.

Styrelsen har sammanträtt den 24/1, 25/9, 24/10, 15/11, 19/12.

Av trycket har utkommit societetens årsbok 1989 samt som nr 83 och 84 i skriftserien Sture Hast, Samuel Schultze och hans Svenskt Lexicon och Johan Cederlund, Ritmästarna vid Lunds Universitet.

I serien Skånsk senmedeltid och renässans har som nr 12 publicerats Per

Ingesman, Ærkesædets godsadministration i senmiddelalderen.
Lagerbringmedaljen i guld har tilldelats professor emeritus Curt Weibull
som var en av societetens stiftare 1920.

Kochska belöningen har tilldelats fil dr Margareta Brandt.

Harry Karlssons pris för humanistisk forskning har överlämnats till docent
Nils-Eric Sahlin.

Resebidrag och stipendier har under året tilldelats professor Jerker
Blomqvist 680 kr, docent Staffan Fogelmark 2.000 kr, fil dr Merle Horne
3.000 kr, fil dr Birgit Falck-Kjällqvist 3.000 kr, fil dr Kristina Jennbert
700 kr, fil dr Ingrid Millbourn 3.000 kr, docent Jan-Gunnar Sjölin 3.000
kr, docent Catharina Stenqvist 2.000 kr, docent Jan-Olof Svantesson 2.000
kr, fil dr Paul Touati 4.000 kr, fil dr Ann-Charlotte Weimarck 3.500 kr,
högskolelektor Torsten Weimarck 968 kr.

Lund 1991-03-31

Anders Grömvall

Kostnader och kapitalförändring

Förvaltningskostnader		66.873:80
Kostnader för verksamheten		
Årsböckerna	199.626:-	
Skriftserien	29.325:-	
		228.951:-
Bidrag och anslag		
Forskningsbidrag o belöningar	19.000:-	
Anslag ur Tegnerfonden	11.000:-	
Anslag ur A & L Werins fond	4.000:-	34.000:-
Förändring av fondförmögenheten		
Fondökningar		
329.323:47		
S:a kostnader		659.148:27

Balanskonto den 31 december 1990

Tillgångar		Skulder	
Obligationer	55.000:-	Grundfond	780.160:-
Aktier	3.067.557:70	Resestipendiefond	55.901:-
Utlandsfond	100.000:-	Skånsk Senmedeltid och Renässans	1.484.570:56
Bank	583.334:35	Olga och Thorild Dahlgrens fond	125.151:-
Postgiro	175.442:64	AB C W K Gleerups fond von Hallwyls fond	59.081:- 13.727:-
		Knut och Alice Wallenbergs fond	6.868:-
		Harry Karlsson fond	28.624:05
		50-årsfonden	270.288:-
		Tegnerfonden	198.706:-
		Ada och Lars Werins fond	80.771:58
		Axel Kocks fond	31.030:-
		Mattias Olofssons fond	45.614:-
		Ruben Rausings fond	458.777:-
		Dispositionsfond	342.065:50
	3.981.334:69		3.981.334:69

Lund 1991-05-10

Göran Palm

Vetenskapssocieteten i Lund

REVISIONSBERÄTTELSE FÖR 1990

Undertecknade, utsedda att granska Vetenskapssocietetens räkenskaper för år 1990, har fullgjort uppdraget och funnit räkenskaperna i alla delar noggrant och omsorgsfullt förda. Vi har också funnit dem försedda med behöriga verifikationer.

Vi tillstyrker därför full ansvarsfrihet för skattmästaren och styrelsen för den tid revisionen omfattar.

Lund i november 1991

Bo Westerhult

Gunmar Törnqvist

Stadgar för Vetenskaps societeten i Lund

*Av den 6 maj 1920 med ändringar av den 8 dec. 1944, den 27 nov. 1948
den 4 dec. 1953, den 31 nov. 1964, den 25 nov. 1967, den 21 nov. 1970,
den 20 nov. 1971 och den 19 nov. 1982.*

SOCIETETENS UPPGIFT OCH SAMMANSÄTTNING

§ 1

Vetenskaps societeten i Lund har till uppgift att främja humanistisk vetenskaplig forskning, särskilt genom

att i sina acta befordra vetenskapliga verk till trycket,

att lämna understöd till vetenskapliga undersökningar, för vilka detaljerad plan i särskild ansökan framlagts,

att taga initiativ till och planlägga vetenskapliga forskningsföretag samt

att anordna föredrag över vetenskapliga ämnen.

§ 2

Societeten består av stiftande samt inländska och utländska arbetande ledamöter, vartill komma hedersledamöter och seniores. Till arbetande ledamöter skola företrädesvis yngre vetenskapsidkare väljas.

I Societetens styrelse och nämnder kunna endast stiftande och inländska arbetande ledamöter inväljas.

Endast stiftande och inländska arbetande ledamöter äga deltaga i val samt sådana överläggningar och beslut som angå ekonomiska och administrativa frågor.

§ 3

De inländska arbetande ledamöternas antal må ej överstiga 70, de utländska arbetande ledamöternas ej 35, de stiftande ledamöternas ej 50.

§ 4

Arbetande ledamot kvarstår som sådan till fyllda 55 levnadsår. Han övergår därefter till gruppen seniores.

§ 5

Stiftande ledamot, vartill Societeten endast äger välja person som ådagalagt intresse för humanistisk vetenskap och kultur, erlägger en inträdesavgift av minst 2.000 kronor samt under vartdera av de 8 efter valet närmast följande åren en avgift av 1.000 kronor. Han äger alltid och i alla samma rättigheter som inländsk arbetande ledamot.

Önskar stiftande ledamot på en gång erlägga samtliga återstående avgifter, äger han rätt till diskontoavdrag å icke förfallna avgifter, räknat efter en räntefot som med 1 % överstiger högsta vid betalningstillfället gällande ränteläge för Svenska statens obligationer.

§ 6

Till Societetens hedersledamöter kunna väljas personer av utmärkt förtjänst om humanistisk vetenskap. Deras antal må ej överstiga 7.

STYRELSER OCH NÄMNDER

§ 7

Societetens angelägenheter handhas av en styrelse, bestående av 9 ledamöter, av vilka en är praeses, en vice praeses, en sekreterare, en vice sekreterare och en skattmästare. Av styrelsens medlemmar skola minst 3 vara stiftande ledamöter. För styrelsemedlemmarna skola ersättare väljas till ett antal av 3.

§ 8

Societetens styrelse väljes för en tid av 3 år. Vid varje högtidssammanträde väljas 3 styrelsemedlemmar och en ersättare.

§ 9

Styrelsen, som har sitt säte i Lund och till vars sammanträden samtliga dess medlemmar och ersättare kallas, är beslut för då minst 5 av dessa äro närvarande. Vid lika röstetal har praeses utslagsröst.

§ 10

Förslag till inval ingives i särskild motiverad skrivelse, undertecknad av minst 2 av Societetens arbetande eller stiftande ledamöter, till en valnämnd, bestående av Societetens praeses jämte 4 ledamöter med 2 ersättare. Societetens praeses är nämndens ordförande.

Arbetande ledamöter och hedersledamöter väljas av Societeten med $\frac{3}{4}$ majoritet på förslag av valnämnden; dock skall sådant förslag först underställas styrelsens prövning. Valnämndens förslag upprättas med $\frac{4}{5}$ majoritet. Valnämnden är beslutför endast då den är fulltalig.

Stiftande ledamöter väljas med $\frac{4}{5}$ majoritet av styrelsen förstärkt med valnämnden. Endast beslut om inval införas i Societetens protokoll, ej förslag därom.

§ 11

Till tryckning i Societetens acta inlämnade skrifter granskas av en nämnd, bestående av sekreteraren jämte 4 arbetande ledamöter, representerande olika vetenskapsrenar.

§ 12

Societetens nämnder väljas för en tid av 2 år. Vid varje högtidssammanträde väljas 2 medlemmar och en ersättare i valnämnden samt 2 medlemmar i granskningsnämnden.

ÄMBETSMÄN

§ 13

Societetens ämbetsmän äro sekreteraren, vice sekreteraren och skattmästaren. Till ämbetsmän kunna endast ledamöter boende i Lund och dess omnejd väljas.

§ 14

Sekreteraren och vid förfall för honom vice sekreteraren åligger:
att hålla förteckning över Societetens ledamöter,
att föra protokoll vid Societetens sammanträden, ävensom förbereda och föredraga de ärenden som där skola förekomma,
att befordra till verkställighet de vid sammanträdena fattade besluten,
att till varje högtidssammanträde uppsätta styrelsens berättelse om Societetens verksamhet under sistförflutna år samt
att omhänderha Societetens publikationsverksamhet.

§ 15

Skattmästaren, som ansvarar för Societetens medel, åligger att närmast handha Societetens ekonomiska angelägenheter,
att föra Societetens räkenskaper, vilka avslutas med kalenderår, samt
att före den 15 maj avlämna föregående års räkenskaper till revisorerna.
Societetens värdehandlingar förvaras under två olika lås i bankfack, till vilket praeses har den ena nyckeln, skattmästaren den andra, eller också överlämnas de av praeses och skattmästaren till förvaltning av en banks notariatavdelning.

SAMMANTRÄDEN OCH VAL

§ 16

Societeteten sammanträder i Lund efter kallelse av praeses. Begära 10 ledamöter i skrivelse till praeses sammanträde, är denne skyldig att omedelbart utlysa sådant.

Högtidssammanträde hålles årligen i november månad, för så vitt ej styrelsen av särskild anledning annorlunda bestämmer.

§ 17

Societeteten är beslutför, om minst 10 av dess ledamöter jämte praeses och sekreteraren eller dessas ersättare äro närvarande. Endast närvarande ledamot äger deltaga i omröstning.

§ 18

Val av arbetande ledamöter, hedersledamöter, styrelse och nämnder förrättas med slutna sedlar om varje namn för sig, därest ej Societeteten vid varje särskilt tillfälle enhälligt beslutar företaga omröstningen i annan ordning. Vid lika röstetal avgöres valet genom lottning.

§ 19

Ärende, som ej angivits i kallelse till sammanträde, får ej å detta företagas till avgörande, om det ej enligt stadgarna där skall förekomma.

EKONOMI

§ 20

Av de stiftande ledamöternas inträdesavgifter bildas en dispositionsfond.

Av de stiftande ledamöternas årsavgifter bildas en grundfond, varav endast räntan må disponeras.

§ 21

För granskning av årets räkenskaper och inventering av Societetens tillhörigheter utses vid högtidssammanträdet för en tid av ett år 2 revisorer med 2 ersättare, och skola revisorerna äga tillgång till samtliga protokoll och handlingar samt Societetens övriga tillhörigheter.

Revisionsberättelsen, som skall innehålla till- eller avstyrkan om ansvarsfrihet åt styrelsen, överlämnas till Societeten senast den 2 september och framlägges för beslut om godkännande på högtidssammanträdet.

ALLMÄNNA BESTÄMMELSER

§ 22

Societetens årsbok utdelas kostnadsfritt till samtliga ledamöter. I Societetens ordinarie skriftserie ("Skrifter") ingående skrifter utsändas kostnadsfritt efter rekvisition.

§ 23

Om Societetens verksamhet i övrigt gäller den arbetsordning Societeten kan finna skäl att antaga.

§ 24

För ändring av dessa stadgar erfordras samstämmiga beslut på två omedelbart efter varandra följande högtidssammanträden, och skola dessa beslut fattas med minst 2/3 majoritet. Dock får beslut om ändring av Societetens uppgift att främja humanistisk forskning, av 4 eller av bestämmelserna i 20 angående grundfonden icke fattas.

Skriftförteckning

Skrifter utgivna av Vetenskaps societeten i Lund

1. *Herbert Petersson*. Studien über die indogermanische Heteroklisie. 1921.
2. *Alf Nyman*. Kring antinomierna. 1920.
3. *Axel W. Persson*. Staat und Manufaktur im römischen Reiche. 1923.
4. James Harrington's Oceana, edited with notes by *S. B. Liljegren*. 1924.
5. *John Frödin*. Siljansområdets fäbodbygd. 1925.
6. *Sigurd Agrell*. Runornas talmystik och dess antika förebild. 1927.
7. *N. Otto Heinertz*. Etymologische Studien zum Althochdeutschen. 1927.
8. *Alf Nyman*. Schema och slutsats. 1928.
9. *Fredrik Lagerroth*. Platons stats- och rättsbegrepp. 1928.
10. *Sigurd Agrell*. Zur Frage nach dem Ursprung der Runennamen. 1928.
11. Stockholms stads tänkebok 1524–1529 av *M:r Olauus Petri Phase*, utg. genom *Ludvig Larsson*, häft. 1–2. 1929. Häfte 3: Register av *Sven Ljung*. 1940.
12. *Gudmundi Olaii Thesaurus Adagiorum linguæ septentrionalis antiquæ et modernæ*, utg. av *G. Kallstenius*. 1930.
13. *Torsten Wennström*. Studier över böter och myntvärden i Västgötalagarna. 1931.
14. *Heinrich Hoppe*. Beiträge zur Sprache und Kritik Tertullians. 1932.
15. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. I. Sigtuna-galdern. 1932.
16. *Albert Wifstrand*. Von Kallimachos zu Nonnos. 1933.
17. *Inguar Andersson*. Erik XIV:s engelska underhandlingar. 1935.
18. *Anders Gagnér*. Florilegium Gallicum. 1936.
19. *Gunnar Carlsson*. Eine Denkschrift an Caesar über den Staat. 1936.
20. Smärre dikter av Lejonkulans dramatiker utgivna av *Erik Noreen*. 1937.
21. *Johan Åkerman*. Das Problem der sozialökonomischen Synthese. 1938.
22. *Erik Noreen*. Författarfrågor i Lejonkulans dramatik. 1938.
23. *Walter Åkerlund*. Studier över Ynglingatal. 1939.
24. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. II. Sparlösastenen. 1940.
25. I Jesper Swedbergs Lefwernes Beskrifning utg. av *Gunnar Wetterberg*. I. Text. 1941.
26. *Ivar Lindquist*. Västgötalagens litterära bilagor. 1941.
27. *Bertil Axelsson*. Das Prioritätsproblem Tertullian – Minucius Felix. 1941.
28. *K. G. Ljunggren*. Almanackorna och det svenska ordförrådet. 1944.
29. *Bertil Axelsson*. Unpoetische Wörter. Ein Beitrag zur Kenntnis der lateinischen Dichtersprache. 1945.
30. *Per Wieselgren*. Neli Suecani. Ett bröllopsbesvär från sjuttonhundralet. 1946.
31. *Torsten Dahlberg*. Zwei unberücksichtigte mittelhochdeutsche Laurin-Versionen. 1948.
32. *Fredrik Arfwidsson*. Erik Johan Mecks dagbok 1644–1699. 1948.
33. *Tbede Palm*. Trädskult. Studier i germansk religionshistoria. With a summary in English. (Tree-worship. Studies in Teutonic History of Religion.) 1948.
34. *Carl-Martin Edsman*. Ignis divinus. Le feu comme moyen de rajeunissement et d'immortalité: contes, légendes, mythes et rites. 1949.
35. *Sven Svensson*. Den merkantila bakgrunden till Rysslands anfall på den livländska ordensstaten 1558. En studie till den ryska imperialismens uppkomsthistoria. With a summary in English. (The commercial background of the Russian attack on the Livonian state in 1558. A study on the origins of Russian imperialism.) 1951.
36. *Erik Rooth*. Viktor Rydbergs Faustöversättning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die Faustübersetzung Viktor Rydbergs.) 1951.
37. *Sture M. Waller*. Åbomötet 1812 och de svenska krigsrustningarnas inställande. Avec un résumé en français. (La conférence à Åbo en 1812 et la cessation de l'armement suédois.) 1951.

Vetenskaps societeten i Lund

38. *Hugo Yrwing*. Maktkampen mellan Valdemar och Magnus Birgersson 1275–1281. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Machtkampf zwischen Valdemar und Magnus Birgersson 1275–1281.) 1952.
39. *A. Thomson*. Studier i frihetstidens prästvalslagstiftning. 1951.
40. *Sam. Cavallin*. Vitae Sanctorum Honorati et Hilarii episcoporum Arelatensium. Editio critica cum indice verborum completo. 1952.
41. *Sven A. Nilsson*. Kampen om de adliga privilegierna 1526–1594. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Kampf um die Adelsprivilegien 1526–1594.) 1952.
42. *Arthur Peetre*. Sko klostets medeltida jordeböcker. Med kommentarer. 1953.
43. *Carl Febrman*. Kyrkogårdsromantik. Studier i engelsk och svensk 1700-talsdiktning. With a summary in English. (Romantic churchyard poetry. Studies in 18th century English and Swedish literature.) 1954.
44. *Gerhard Bendz*. Emendationen zu Caelius Aurelianus. 1954.
45. *Hugo Yrwing*. Kungamordet i Finderup. Nordiska förvecklingar under senare delen av Erik Klippings regering. With a summary in English. (The regicide at Finderup. Politic complications in Scandinavia during the later part of the reign of Erik Klipping.) 1954.
46. *Nils Gösta Sandblad*. Manet. Three Studies in Artistic Conception. 1954.
47. *Sven Edlund*. Undersökningar rörande Kalmarprovets prognosvärde beträffande underåriga elevers skolmognad. With a summary in English. (On the prognostic value of the Kalmar readiness test.) 1955.
48. *Sixten Belfrage*. Carl Carlsson Gyllenhielms litterära verksamhet. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die literarische Tätigkeit Carl Carlsson Gyllenhielms.) 1955.
49. *Hugo Yrwing*. Gustav Vasa, kröningsfrågan och Västerås riksdag 1527. Mit deutscher Zusammenfassung. (Gustav Wasa, die Krönungsfrage und der Reichstag zu Västerås 1527.) 1956.
50. *Pietro Belloni e Hans Nilsson-Ehle*. Voci romanesche. Aggiunte e commenti al vocabolario romanesco Chiappini-Rolandi. 1957.
51. *Sven Edlund*. Studier rörande ordförädsutvecklingen hos barn i skolåldern. 1957.
52. *Gunnar T. Westin*. Riksföreståndaren och makten. Politiska utvecklingslinjer i Sverige 1512–1517. 1957.
53. *Carl Febrman*. Liemannen, Thanatos och Dödens ängel. Studier i 1700- och 1800-talens litterära ikonologi. 1957.
54. *Göran Rystad*. Kriegsnachrichten und Propaganda während des Dreissigjährigen Krieges. 1960.
55. *Gerhard Bendz*. Studien zu Caelius Aurelianus und Cassius Felix. 1964.
56. *Birgitta Odén*. Kronohandel och finanspolitik 1560–1596. 1966.
57. *Erland Lagerroth*. Selma Lagerlöfs Jerusalem, Revolutionär sekterism mot fäderneärvd bonde—ord—ning. With a summary in English. (Selma Lagerlöfs Jerusalem. Revolutionary secterianism versus the traditional peasant heritage.) 1966.
58. *Gösta Svenæus*. Edvard Much. Das Universum der Melancholie. 1968.
59. *Alf Önnersfors*. Die Hauptfasungen des Sigfridoffiziums. 1968.
60. *Per Wieselgren* (utgivning och kommentar). Brev till Georg Stiernhielm. 1968.
61. *Erland Lagerroth*. Svensk berättarkonst. Röda rummet, Karolinerna, Onda sagor och Sibyllan. With a translation of the last chapter concerning a method of studying works of fiction. 1968.
62. *Bernt Olsson*. Bröllops besvärs ihugkommelse. Del I (utgivning och kommentar) 1970.
63. *Bernt Olsson*. Bröllops besvärs ihugkommelse. Del II (en monografi). 1970.
64. *Johannes Th. Kakridis*. Homer Revisited. 1971.
65. *Jan Mogren*. Tegnér's översättningsverksamhet. 1971.
66. *Gösta Svenæus*. Edvard Much. Im männlichen Gehirn. Del I (textband). 1973.
67. *Gösta Svenæus*. Edvard Much. Im männlichen Gehirn. Del II (bildband). 1973.
68. *Fredrik Lagerroth*. Sverige och Eidsvollsförfattningen. 1973.
69. *Bernt Olsson*. Den svenska skaldekonstens fäder och andra Stiernhielmsstudier. 1974.
70. *Arthur Thomson*. Fortsatta studier i frihetstidens prästvalslagstiftning 1731–1739. 1974.
71. *Rolf Lindborg*. Giovanni Pico della Mirandola, Om människans värdighet. Med några kapitel om humanism och mystik och naturfilosofi under renässansen. 1974.

72. *Ulf Sjödel*. Infödda svenska män av ridderskapet och adeln. Kring ett tema i Sveriges inre historia under 1500- och 1600-talen. 1976.
73. *Louise Vin*ge. Morgonrodnadens stridsmän. Epokbildningen som motiv i svensk romantik 1807–1821. 1978.
74. *Hans Jonsson*. The Laryngeal Theory. 1978.
75. *Ulf Sjödel*. Historiker inför Kalmarunionen. 1981.
76. *Alf Lombard* – *Constantin Gâdei*. Dictionnaire morphologique de la langue roumaine. 1982.
77. *Gunnar Sjögren*. Hamlet the Dane. 1983.
78. *Gillis Kristensson*. A Survey of Middle English Dialects 1290–1350: The West Midland Counties. 1987.
79. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter III. Kvinneby-amuletten. Ett tydningsförslag efter författarens efterlämnade manuskript utgivet av *Gösta Holm*. 1987.
80. The Middle English Translation of Guy de Chauliac's Treatise on "Apostemes", Part I. Text. Book II of the Great Surgery. Edited from MS. New York Academy of Medicine 12 and related MSS by *Björn Wallner*. 1988.
81. *Maturin Cordier*. De corrupti sermonis emendatione. Rédaction Anvers 1540. Texte et commentaire linguistique par *Leena Löfstedt* et *Bengt Löfstedt*. 1989.
82. The Middle English Translation of Guy de Chauliac's treatise on "Apostemes". Part II. Introduction, Notes, Glossary, Marginalia, and Latin Appendix. Book II of the Great Surgery. Edited from MS. New York Academy of Medicine 12 and related MSS by *Björn Wallner*. 1989.
83. *Sture Hast*. Samuel Schultze och hans Svenskt Lexicon. 1990.
84. *Johan Cederlund*. Ritmästarna vid Lunds universitet. 1990.–1

Skånsk Senmedeltid och Renässans

Skriftserie utgiven av Vetenskaps societeten i Lund

1. *Gösta Johannesson*. Den skånska kyrkan och reformationen. With a summary in English. (The Scanian church and the reformation.) 1947. Kan erhållas inb. i hfr bd.
2. *Nils Gösta Sandblad*. Skånsk stadsplane konst och stadsarkitektur intill 1658. With a summary in English. (Scanian town planning and town architecture prior to 1658.) 1949. Kan erhållas inb. i hfr bd.
3. *Karl F. Hansson*. Lundabiskopen Peder Winstrup före 1658. With a summary in English. (Peder Winstrup, Bishop of Lund, up to 1658.) Med ett tillägg om Peder Winstrup som svensk biskop 1658–1679. 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd.
4. *K. G. Ljunggren* och *Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Första delen: Nuvarande Malmöhus län. 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd.
5. *K. G. Ljunggren* och *Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Andra delen: Nuvarande Kristianstads, Hallands och Blekinge län samt Bornholm. 1952. Kan erhållas inb. i hfr bd.
6. *K. G. Ljunggren* och *Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Tredje delen: Tillkomst, innehåll, handskrifter samt register. 1965. Kan erhållas inb. i hfr bd.
7. *Gösta Johannesson*. Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods vid medeltidens slut. Palteboken och 1522 års uppbördsjordebok. 1953. Kan erhållas inb. i hfr bd.
8. *Wilhelm Norlind*. Tycho Brahe. En levnadsteckning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Tycho Brahe. Eine Biographie. Mit neuen Beiträgen zu seinem Leben und Werk.) 1970.
9. *Salomon Kraft*. Tre senmedeltida godsorganisationer. Mit deutscher Zusammenfassung. (Drei Gutsorganisationen in der ostdänischen Provinz Schonen am Ende des Mittelalters.) 1971.
10. *Knut Knutsson* och *Göte Paulsson*. Dalby Kloster intäktsbok 1530–1531. 1983.
11. *Sten Skansjö*. Söderslätt genom 600 år. Bebyggelse och odling under äldre historisk tid. 1983.
12. *Per Ingeman*. Ärkesätets godsadministration i senmedelalderen. 1990.
13. *Bjersjöholm*. Av *Sölve Johansson m.fl.* 1992.

Årsbok 1920–1991

Årsbok 1946 innehåller register för årgångarna 1920–1945, årsbok 1970 för 1946–1969.

Ur innehållet

Artiklar

Torsten Burgman: Ur Nicolaus Silfverskiölds brevväxling

Paul Hädler: Johann Carl Dähnert. Ein Repräsentant deutsch-schwedischer Kulturbeziehungen im 18. Jahrhundert

Leokadia Postén: Reformverksamhetens sammanbrott i Polen 1792 i belysning av Samuel Niclas Casströms diplomatiska rapporter

Anna Birgitta Rooth: Jesus botar Malchus' öra

Nils Gösta Valdén: Hur Vilhelm Ekelund blev Ove

Alf Önnersfors: Zu Person und Werk des Publius Flavius Vegetius Renatus

Minnesord

Paulus Svendsen av Carl Fehrman

Ronald Syme av Stig Y Rudberg

Herbert Jankuhn av Berta Stjernquist

Manfred Moritz av Tore Nilstun

Ture Johannisson av Gösta Holm

Åke Ståhlbrandt av Ernst Herslow

Curt Weibull av Sver

Lund
University
Press

Art nr 20219
ISBN 91-7966-161-0